

**Національна академія педагогічних наук України
Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України
Лабораторія організаційної та соціальної психології
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Факультет психології
Кафедра психології розвитку
Всеукраїнська громадська організація «Товариство психологів України»
Українська асоціація організаційних психологів та психологів праці
Українська асоціація психології освіти і розвитку
Інститут психології Католицького Університету Люблін Яна Павла II
(Польща, м. Люблін)**

**До 75-річчя наукової діяльності
Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України**

СОЦІАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ СИСТЕМНИХ ЗМІН: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ

**ТЕЗИ
XV МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
(20 березня 2020 року, м.Київ)**

Київ-2020

УДК 316.6

*Рекомендовано до друку
на засіданні Вченої ради
Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України
(протокол № 3 від 3 лютого 2020 року)*

Рецензенти:

А.М. Грись, доктор психологічних наук, професор, завідувачка лабораторії психології соціально дезадаптованих неповнолітніх Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України

Т.М. Яблонська, доктор психологічних наук, професор, доцент кафедри психології розвитку Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Соціалізація особистості в умовах системних змін: теоретичні та прикладні проблеми: тези XV Міжнародної науково-практичної конференції (20 березня 2020 року, м. Київ) / За наук. ред. С.Д. Максименка, Л.М. Карамушки, О.І. Власової, Н.М. Дембицької, О.В. Лавренко. О.В. Креденцер – Київ: Інститут психології імені Г.С.Костюка НАПН України, 2020. 135 с.

Збірка відображає найбільш актуальні проблеми та напрями розвитку соціальної психології, представляє методологічні та теоретичні проблеми соціалізації особистості, онтогенетичні проблеми соціалізації особистості, професійної соціалізації особистості, економічної соціалізації особистості, адаптації та ресоціалізації особистості в умовах системних змін.

Збірка розрахована на науковців, аспірантів, викладачів навчальних закладів та представників громадських організацій, усіх, хто цікавиться сучасним станом розвитку соціальної та економічної психології.

© Лабораторія організаційної та соціальної психології
Інституту психології імені Г.С. Костюка
НАПН України, 2020

© Кафедра психології розвитку
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка, 2020

ЗМІСТ

Розділ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛІЗАЦІЇ В УМОВАХ СИСТЕМНИХ ЗМІН	7
Бевз Г.М. Концепція забезпечення у різних галузях психології	7
Бучма В.В. Експериментальне вивчення психологічних детермінант діалогічного спілкування суб'єктів педагогічної взаємодії	9
Винославська О.В. Мотиви вторинної зайнятості працюючих студентів	12
Гапоненко Л.О. Рефлексивно-рольова концепція в аналізі соціальної зрілості студента-психолога	14
Максьом К.В. Особливості формування соціальних навичок та емоційного інтелекту в освітньому середовищі	16
Москаленко В.В. Категорія «соціальність» як інструмент дослідження соціалізації особистості	19
Павлюк М.М. Мотивація та автономізація як чинники адаптації неповнолітніх	21
Поклад І.М. Уявлення про особистість у психологічній концепції О.Ф. Лазурського	24
Потонська О.І. Проблема концептуалізації та типологізації дитячих фобій в сучасній психологічній науці	27
Цимбал М.Р. Вільний час майбутнього офіцера як аспект соціалізації	30

Розділ 2. МОДЕЛІ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ: ЕКОНОМІЧНА, ОСВІТНЯ, ПОЛІТИЧНА, СІМЕЙНА, ПРОФЕСІЙНА, ЕКОЛОГІЧНА, ВАЛЕОЛОГІЧНА, РЕЛІГІЙНА, СТАТЕВОРОЛЬОВА, ІНФОРМАЛЬНА

Булатевич Н.М., Максимчук Д.О. Вплив стосунків з батьками на формування уявлень підлітків про батьківство	32
Вагіна О. В. Психологічні особливості професійного підбору кандидатів на професію поліграфологів	34
Гуменюк І.А. Особистісний потенціал як основа соціалізації вчителя в освітнє середовище	37
Дембицька Н. М., Діденко О.Ф. Розвиток суверенності особистості в період навчання у закладі загальної середньої освіти як проблема психологічної науки	40
Зубіашвілі І. К. Самовизначення особистості: соціально-психологічний аспект	43
Кривоконь Н.І. Ресурсний потенціал супервізії у соціальній роботі	45
Лавренко О.В. Соціально-психологічні особливості економічного самовизначення студентської молоді.	47
Мельничук Т.І. Економічне самовизначення особистості як соціально-психологічний феномен	50
Новосядла О.М. Шляхи оптимізації процесу економічної соціалізації школярів із малозабезпечених сімей	52
Пенькова О.І. Сімейні цінності як регулятор процесу самовдосконалення особистості	54
Телегей Н. В. Ставлення студентів до інтернет-реклами як важливий фактор їх економічної соціалізації	56
Удовенко Ю.М. Розвиток наставництва для дітей-сиріт в Україні	58
Черкаський А.В. Соціально-психологічні особливості професійної соціалізації особистості в сучасних умовах	60
Яблонська Т.М. Сімейні цінності сучасної української молоді	61

Розділ 3. ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛІЗАЦІЇ РІЗНИХ КАТЕГОРІЙ НАСЕЛЕННЯ В УМОВАХ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА (ДІТЕЙ І ДОРΟΣЛИХ, ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ, ПРАЦЕВЛАШТОВАНИХ ТА БЕЗРОБІТНИХ)	64
Бойко С.Т. Адаптаційні можливості людей похилого віку в умовах системних змін	64
Власенко А.А. Професійна соціалізація особистості студентів-менеджерів в умовах системних змін професійного середовища	66
Грись А.М. Соціально-психологічна адаптація підлітків в умовах карантину	68
Карабасєва І.І. Сформованість етичних інстанцій як чинник соціалізації дітей старшого дошкільного віку	71
Карамушка М.І. Уявлення молоді про умови та методи розвитку психологічних якостей, необхідних для здійснення соціальної активності	74
Карамушка Т.В., Шиковець С.О. Відмінності у вибраних особистих цінностях онкологічно хворої та здорової молоді	76
Клочко А.О. Організаційно-функціональні чинники вираженості «гармонійного» типу управлінської діяльності менеджерів освіти	78
Круглова Н.О. Чинники виникнення депресивних станів у студентської молоді в умовах сучасного суспільства	80
Максим О.В. Деформація ціннісних орієнтацій як чинник девіантної поведінки особистості	82
Максимов М.В., Максимова Н.Ю. Вплив віртуального простору на соціалізацію дитини	85
Пустовий О.М. Мотиваційні чинники групової згуртованості у військовослужбовців – учасників бойових дій	87
Рябовол Т. А. Дослідження розвитку прогностичної функції у сучасних старшокласників	89

Соловйова Л.І. Специфіка прийняття термінальних та інструментальних цінностей дитиною старшого дошкільного віку	92
Ткаченко О. А. Розвиток соціально обдарованої особистості в кризовий період раннього юнацького віку	94
Черушева Г. Б., Пархоменко В. В. Соціалізація іноземних студентів у соціо-культурних умовах України	96
Щербина-Прилука В. М. Проблема дослідження рефлексивності як чинника девіантної поведінки	99

101

Розділ 4. МЕТОДИ ТА ТЕХНОЛОГІЇ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛІЗАЦІЇ РІЗНИХ КАТЕГОРІЙ НАСЕЛЕННЯ В УМОВАХ СИСТЕМНИХ ЗМІН

Барко В.І., Остапович В.П., Барко В.В. Психотехнології службової підготовки поліцейських	101
Бацилєва О.В., Пузь І.В. До проблеми соціалізації дітей в умовах материнської депривації	104
Бриль М.М. Тренінгова форма практичної навчальної дисципліни як реалізація компетентнісного підходу в підготовці менеджера сфери індустрії моди	106
Кондратенко Л.О., Пугачов Д.Л. Можливості подолання відчуження від соціуму комп'ютерно залежних молодших підлітків	108
Костюченко О. В. Феномен антиципації як системоутворювальний фактор соціалізації особистості	110
Карамушка Л.М. Методики для дослідження психологічного здоров'я персоналу організацій	113
Карамушка Л.М., Креденцер О.В., Терещенко К.В., Лагодзінська В.І. Івкін В.С., Ковальчук О.С. Комплекс методик для дослідження функціональних та психологічних аспектів проблеми здоров'я персоналу організацій.	115

Креденцер О.В.	Розвиток внутрішньоорганізаційного підприємництва у сфері середньої освіти: психологічний аспект	118
Лагодзінська В.І.	Методики для дослідження креативності персоналу освітніх організацій як чинник психологічного здоров'я	122
Лагодзінський В.В.	Ціннісно-мотиваційні якості емоційного лідера	125
Мамбетова А. А.	Тренінг з формування готовності студентської молоді до створення моноетнічних шлюбів	127
Мозговий В.І.	Робота психолога під час психологічного супроводу військовослужбовців	129
Снігур Ю.С.	Ставлення до роботи та проблеми використання копінг-стратегій менеджерами освітніх організацій	131
Терещенко К.В.	Соціально-демографічні детермінанти толерантності персоналу освітніх організацій	133

Розділ 1.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛІЗАЦІЇ В УМОВАХ СИСТЕМНИХ ЗМІН

КОНЦЕПЦІЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ У РІЗНИХ ГАЛУЗЯХ ПСИХОЛОГІЇ

Бевз Г.М.

*доктор психологічних наук, професор, завідувачка лабораторії психології
спілкування Інституту соціальної та політичної психології*

НАПН України

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2487-5429>

Актуальність дослідження. У сфері психологічних знань «концепція забезпечення» трактується через поняття соціально-психологічного забезпечення (далі СПЗ), що безпосередньо пов'язано із практичною сферою і вказує на способи поєднання психологічної теорії та практики при реалізації певних завдань.

Мета дослідження. Розглянути «концепцію забезпечення» як предмета міждисциплінарних досліджень.

Результати теоретичного аналізу проблеми. Цей напрям досить потужно представлений працями вчених у сфері психології професійної діяльності (Д. Гандер, Л. Карамушка, М. Корольчук, Н. Кривоконь, С. Леньков, В. Панок, Т. Шеломов), навчальної та освітньої діяльності (Є. Дубовська, С. Максименко, Ю. Машбиць, О. Тихомандрицька, Н. Скороходова), соціального розвитку людини в умовах виробництва (Г. Суходольський); педагогічної діяльності (С. Максименко, Ю. Машбиць, В. Панок, Н. Чепелєва); безпеки праці (М. Дмитрієва) та діяльності у екстремальних умовах (М. Корольчук, В. Крайнюк, К. Ковальська, В. Розов), психології здоров'я (Г. Нікіфоров), соціалізації у різних умовах (В. Арнаутова, І. Зубіашвілі) та менеджменту (Л. Карамушка), а також соціальної роботи (Н. Кривоконь), економічної соціалізації молоді

(І. Зубіашвілі); діяльності військових підрозділів, зокрема аеромобільних, (В. Стасюк), а також митних органів (А. Пилипенко), пожежної служби (Г. Грибенюк, О. Шленков), трудової діяльності загалом (А. Крипов).

У сфері військової психології воно набуло особливого звучання і представлено роботами авторів: О. Блінова, М. Варія, М. Дорошенка, М. Козяра, С. Кучеренко, В. Осьодло, В. Стасюка та інших. Більше того, саме напрацювання у військовій психології отримали нормативно-правове закріплення, формуючи формально-адміністративні стандарти соціально-психологічного забезпечення. Потреба вирішення циклічно-конкретних завдань у сфері освіти теж ініціювала нормативно-правове закріплення поняття «забезпечення», що стосується застосування певного інструментарію та проведення оцінки і моніторингу освітнього розвитку та освітніх успіхів дитини.

Водночас, виявлене різноманіття прояву СПЗ все ще не має узгодженого свого розуміння як системного явища. Хоча слід відмітити, що саме завдяки своїй системності СНЗ слугує досягненню практичного результату і економічного ефекту певної діяльності. Наразі у сфері макроекономіки, що орієнтована на аналіз процесів суспільного відтворення, термін «соціальне забезпечення» визначається як система управління соціальними ризиками задля компенсації шкоди, зниження або запобігання її дії на процес відтворення населення. Така політика реалізується через механізм перерозподілу національного доходу, що трактується як «управління соціальними ризиками». Натомість слід відмітити, що з позиції користувача цей механізм ніяким чином не упереджує формування та поширення соціальних ризиків, оскільки він спрямований на покриття нанесених збитків й надання підтримки людині у ситуації повної або часткової втрати працездатності. На практиці ця політика втілюється у комплексі заходів «соціального захисту», що надає конкретній людині можливість отримати відповідний пакет послуг (матеріальне забезпечення), як гарантії встановлених стандартів життя у ситуації ризиків, як-то: хвороба,

інвалідність, старість, втрата годувальника, безробіття, нещасний випадок на робочому місці тощо. Отже, «забезпечення» працює задля компенсації набутого дефіциту, що обмежує працездатність та самостійність людини. Попри всі позитивні моменти такої політики, вона несе суттєві ризики через узвичаєння практики правового закріплення стану дефіцитарності як нормативного з відповідним фінансовим забезпеченням, без критичного аналізу його віддалених соціальних наслідків, зокрема споживацтва, навченої безпорадності, утриманства тощо. Підґрунтям зробленого аналізу слугують як праці автора, так і інших українських (М. Кліманська), і зарубіжних науковців (М. Селігмана, Дж. Родіна, Еллен Джейн Лангера).

Висновки. Отже, можна наголосити, що «концепція забезпечення», безумовно, має постати предметом міждисциплінарних досліджень і лише її інтегроване вивчення може слугувати адекватному її представленню у контексті розвитку соціальних процесів.

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ВИВЧЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ДЕТЕРМІНАНТ ДІАЛОГІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ СУБ'ЄКТІВ ПЕДАГОГІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

Бучма В. В.

*старший науковий співробітник лабораторії психології навчання
імені І.О. Синиці Інституту психології імені Г.С. Костюка*

НАПН України

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6163-0223>

Актуальність дослідження. Педагогічна взаємодія суб'єктів освітнього процесу у формі діалогічного спілкування відповідає гуманістичній спрямованості сучасної освіти, основою якої є взаємопізнання, самопізнання і саморозвиток суб'єктів взаємодії. Теоретико-методологічною основою дослідження є теоретичні положення культурологічної концепції діалогу (М.М. Бахтін, В.С. Біблер, М. Бубер),

результати досліджень психологічних основ педагогічного спілкування і взаємодії (І.П. Булах, С.Д. Максименко, Л.О.Савенкова, В.А. Семиченко, Т.Д. Щербан та інші).

Мета дослідження полягає в емпіричному дослідженні психологічних детермінант діалогічного спілкування суб'єктів педагогічної взаємодії.

Методика та організація дослідження. Готовність підлітків до діалогічності міжособистісних стосунків визначалася за допомогою методики «Діалогічність міжособистісних стосунків» С.В. Духновського. Для емпіричного дослідження комунікабельності учнів підліткового віку використовувався опитувальник «Потреба у спілкуванні» Ю.М. Орлова. Опитувальник «Діагностика емпатії» А. Меграбяна і Н. Епштейна було застосовано для визначення рівня емпатійних тенденцій учнів. Емпатія як здатність до адекватного емоційного реагування виражається у відсутності виражених емоційних бар'єрів. З метою емпіричної перевірки даного положення була застосована методика В. В. Бойко «Діагностика емоційних бар'єрів у міжособистісному спілкуванні».

Результати дослідження. Експериментальну вибірку склали учні 8-х класів у кількості 62 чоловік. Дані проведенного дослідження свідчать про те, що 77% учнів мають середню потребу у спілкуванні, 23% учнів – низьку потребу у спілкуванні. 48% вибірки мають середній індекс діалогічності стосунків, що характеризується відкритістю до спілкування, вмінням слідувати за собою та управляти своїми емоційними проявами. В учнів спостерігається відсутність прагнення відстоювати свої інтереси у процесі спілкування. У 53% учнів даної вибірки виявлено середній рівень емпатійних тенденцій. Для них характерним є стриманість емоційних почуттів, що може перешкоджати встановленню щирих взаємин з оточуючими. Середній рівень емоційних перешкод свідчить про наявність в учнів проблем у емоційній сфері, що певною мірою ускладнює взаємодію з іншими людьми. Високий рівень емпатійних тенденцій у 34% учнів цієї вибірки проявляється у співчутливості та вмінні швидко встановлювати контакти. Рівень емоційних

перешкод нижче середнього означає наявність певних проблем в емоційній сфері. Низький рівень емпатійних тенденцій у 13% учнів свідчить про їх нездатність емоційно реагувати на переживання інших. Також у них середній рівень емоційних перешкод. 33% вибірки мають низький індекс діалогічності стосунків, що проявляється у домінуванні над іншими. Спілкування учнів орієнтовано на задоволення власних потреб та інтересів безвідносно до інтересів інших людей та мети спільної діяльності. 25% учнів мають середній рівень емпатійних тенденцій. Стриманість в емоційних проявах іноді заважає встановленню щирих взаємин з іншими. Середній рівень емоційних перешкод означає певні труднощі у спілкуванні. Низький рівень емпатійних тенденцій у 75% учнів вказує на труднощі встановлення емоційних контактів. Високий рівень емоційних перешкод вказує на труднощі у встановленні контактів з оточуючими внаслідок неспіввідношення своєї поведінки з поведінкою інших. 19% вибірки мають високий індекс діалогічності стосунків, що характеризується щирістю стосунків з оточуючими, гнучкістю реагування на зміни ситуацій взаємодії. Це підтверджується отриманими в ході дослідження даними. Середній рівень емпатійних тенденцій у 67% учнів свідчить про стриманість їх емоційних проявів стосовно оточуючих. Рівень емоційних перешкод нижче середнього вказує на наявність незначних емоційних перешкод у взаємодії. Низький рівень емпатійних тенденцій у 8% учнів вказує на труднощі встановлення емоційних контактів. Середній рівень емоційних перешкод вказує на складнощі у спілкуванні. Високий рівень емпатійних тенденцій у 25% учнів вказує на зрілість їх емпатійних здібностей. Характерним для них є емоційний відгук на переживання іншої людини, що проявляється у співчутті та співпереживанні. Наявність низького рівня емоційних перешкод у цих учнів свідчить про те, що емоції, зазвичай, не заважають спілкуванню з іншими людьми. Тобто, емоційні бар'єри у міжособистісному спілкуванні у них практично відсутні.

Висновки. Діалогічність спілкування детерміновано низкою психологічних чинників, а саме: готовністю до діалогічності міжособистісних стосунків, комунікабельністю, розвитком емпатії. Найбільш вираженими емоційними бар'єрами в учнів підліткового віку, які були виявлені у ході дослідження, є небажання зближуватися з людьми на емоційній основі, неадекватний прояв емоцій та домінування негативних емоцій.

МОТИВИ ВТОРИННОЇ ЗАЙНЯТОСТІ ПРАЦЮЮЧИХ СТУДЕНТІВ

Винославська О.В.

кандидат психологічних наук, професор, професор кафедри психології і педагогіки «КПІ імені Ігоря Сікорського»
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0311-376X>

Актуальність дослідження. Трудова активність студентів має велике значення для соціалізації особистості в сучасному суспільстві, отже й проблема залучення студентської молоді у соціальну активність шляхом її включення у трудову діяльність є вельми актуальною.

Мета дослідження. Дослідити спектр мотивів, якими керуються студенти у здійснюваній ними трудовій діяльності.

Методика та організація дослідження. У дослідженні взяли участь студенти 1-6 курсів різних факультетів «КПІ імені Ігоря Сікорського» віком від 17 до 23 років у кількості 200 осіб. Для досягнення мети дослідження нами проводилося опитування за допомогою спеціально розробленої анкети «Трудова діяльність студентів», що містила три блоки запитань: 1. Чи працюєте Ви у вільний від навчання час? 2. Яка сфера Вашої трудової діяльності? 3. Якими мотивами Ви керуєтеся у поєднанні роботи з навчанням? При розробці анкети ми враховували, що існують три групи спонукальних причин трудової діяльності людини: спонукання соціального характеру; отримання певних матеріальних благ; задоволення потреби в

самоактуалізації, самовираженні, самореалізації (Є.П. Ільїн, 2004). Обробка отриманих даних здійснювалася за допомогою альтернативного і кватильного аналізу.

Результати дослідження. Відповідаючи на запитання «Чи працюєте Ви у вільний від навчання час?», 42 % студентів повідомили, що працюють постійно, 25 % – тимчасово, 12 % – не відмовляються від випадкових підробітків. В цілому, кількість студентів, що працюють на постійній або тимчасовій основі, склала 79 %, що майже у 1,6 рази більше, ніж було у попередньому дослідженні, яке проводилося у 1998 році.

Найчастіше пропонують студентам роботу з надання дрібних послуг, зокрема маркетингових, у малому бізнесі (38 %). Певна частина студентів займається перекладами, збором інформації, працює на виставках (27 %). Інші види підробітків складають близько 14 %. На жаль, про роботу на великих підприємствах і компаніях у відповідях студентів не йдеться.

Обробка результатів ранжування студентами наведеного в анкеті переліку мотивів, якими вони керуються при поєднанні роботи із навчанням, дозволила отримати такі дані.

Мотивом трудової діяльності, що має для студентів *дуже високий рівень* особистісної значущості, як і очікувалося, виявилась можливість заробити гроші (79 %). *Високий рівень* особистісної значущості має для студентів мотив незалежності від батьків (46 %). До групи мотивів, що мають *середній рівень* особистісної значущості, потрапили: розташування місця роботи недалеко від дому (31 %), вільний графік роботи (30,5 %), зв'язок роботи з майбутнім фахом студента (29 %), зручний час роботи (29 %); цікава робота (27 %), можливість розвиватися на роботі як особистість (25 %). *Низький рівень* особистісної значущості мають мотиви: можливість спілкування з людьми (22 %), різноманітність роботи (14,5 %), сталість (11,5 %). Цікаво, що 20 років назад (О. Vynoslavska, 1998) можливість спілкування з людьми мала для студентів дуже високий рівень особистісної значущості (75 %).

Висновки. Працююче студентство складає сьогодні впливову частку трудового потенціалу, який слід враховувати, аналізуючи ринок праці в Україні. Працедавці мають створювати робочі місця спеціально для студентів.

РЕФЛЕКСИВНО-РОЛЬОВА КОНЦЕПЦІЯ В АНАЛІЗІ СОЦІАЛЬНОЇ ЗРІЛОСТІ СТУДЕНТА-ПСИХОЛОГА

Гапоненко Л.О.

*кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри практичної психології Криворізького державного педагогічного університету
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3040-671X>*

Актуальність дослідження. Соціальна зрілість для студента-психолога є підґрунтям для розвитку низки здібностей, серед яких визначають: усвідомлення індивідуальної неповторності внутрішньої реальності психіки (Р. Фрейджер, Дж. Фейдімен, 2002); здатність теоретично мислити (Б.М. Теплов, 1985); рефлексія себе та інших (О.В. Карпов, 2003; О.О. Хачатрян, 2003-2004); ідентичність рольової поведінки (П.П. Горностаї, 2014; З.М. Мірошник, 2019; Б.В. Хомуленко, 2014).

Мета дослідження. Розглянути сутність рефлексивно-рольової концепції та її ролі у соціальній зрілості студента-психолога.

Результати теоретичного аналізу проблеми. Рефлексія лежить в основі розпредмечення теоретичного матеріалу як здатність наративного мислення (О. Афанасьєв, І. Василенко, 2017). Рефлексія досягається надлишковою кількістю ступенів свободи в розпізнанні рухів *libido* як психічної енергії адаптації або в «нормі», або в «патології». Тож, актуальність поставленого нами питання зумовлена потребою вчасного розпізнання викладачем-психологом ознак *рефлексії* та *рольових позицій*, конотація яких дозволяє зчитувати топологію психічної енергії або в Ід, або в Его, або в Супер-Его, або в різних їх комбінаціях.

Посилаючись на теоретико-методологічні положення з професійної підготовки майбутніх психологів, які розглядаються у роботах П.П. Горностая, Т.М. Данилової, Л.М. Кобильника, Л.В. Мови, В.Г. Панка, Н.І. Пов'якель, Н.В. Чепелевої, Б.В. Хомуленко та ін., ми обираємо ознаки соціальної зрілості студента-психолога через вимір рефлексії та рольових позицій. Керуючись дослідженнями про інтеграцію психологічних знань (Г.О. Балл, В.О. Мєдинцев, 2016; С.О. Копилов, 2018; О.О. Бреусенко-Кузнєцов, 2014; С.Д. Максименко, 2017; В.О. Мєдінцев, 2018 та ін.), пропонуємо *рефлексивно-рольову концепцію* в реалізації чіткого опису ознак соціальної зрілості/соціальної незрілості студента-психолога. Інтеграція психологічних знань за вказаними теоріями дозволяє вирішити багато ключових проблем в освіті студента-психолога: здійснити уніфікацію психологічного образу студента-психолога в рольових позиціях; враховувати конкретні ареали (від лат. *area*). Запропоноване об'єднання рефлексії і рольових теорій гнучко співпадають, а саме: 1) позитивна рефлексія (системна рефлексія) – рольові позиції соціальної зрілості; 2) проміжна рефлексія (інтроспекція) – нестійкості соціальної зрілості, ситуативна соціальна незрілість; 3) негативна рефлексія (квазірефлексія) – стійка вираженість соціальної незрілості.

Отже, означені інтенції розподіляються в трьох критеріях виміру соціальної зрілості / соціальної незрілості:

Рефлексивний рівень (позитивний): внутрішня і зовнішня психічна реальність обумовлені позитивною рефлексією *самопроєктування та дотримання* соціально-значущих смисложиттєвих цінностей, здатністю до співпраці, проявом рольових позицій – «Відповідальний», «Друг», «Активний», «Творчий».

Інтроспективний рівень (проміжний): внутрішня і зовнішня психічна реальність обумовлені інтроспекцією; проявами невпевненості, зневіри про унікальність власної індивідуальності, зниженням чутливості до інших та

гіперчутливістю до критики, які розпізнаються в ролях, це: «Утриманець», «Незнайко», «Конформіст», «Замкнутий».

Квазірефлексивний рівень (негативний): психічна реальність обумовлена квазірефлексією; сталою ригідністю, прагненням зберігати в сталому стані стиль свого життя, вираженим відчуттям самодостатності й переконаністю, що інші повинні їх любити; відсутністю потягу до самовдосконалення та суб'єктності, схильністю до тривожності, несприйняттям зауваження, критики, що виявляється в рольових позиціях: «Утриманець», «Незнайко», «Конформіст», «Ігноруючий».

Висновки. Інтеграційний підхід має потенціали рефлексивно-рольового підходу не тільки в змістовному, але й логіко-методологічному аспекті.

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ НАВИЧОК ТА ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Максьом К.В.

*старший викладач Чернігівського національного технологічного
університету*

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4338-0344>

Актуальність дослідження. На сучасному етапі реформування освіти в Україні одним з найскладніших завдань стало формування соціальних навичок та емоційного інтелекту в учнів. Сучасна освіта, незважаючи на проголошені орієнтири всебічного розвитку особистості, значною мірою все ще орієнтується на раціональне пізнання навколишнього світу. Це пояснюється можливістю простого визначення і вимірювання результатів діяльності здобувачів освіти. У той же час роль і значення афективного компоненту, чуттєвого, емоційного світосприйняття у навчально-виховному процесі не залишається зовсім поза увагою педагогів, проте йому часто відводиться роль допоміжної функції (О.О.Новак, 2010): а) емоції як

складової частини пізнавальних потреб, що є витоком розумової діяльності;
 б) емоції як регулятора самого пізнавального процесу на певних його етапах;
 в) емоції як компонента оцінки досягнутого результату, тобто як зворотного зв'язку.

Останнім часом у наукових дослідженнях (І.Н. Андрєєва, 2006; Г. Березюк, 2008; Д. Гоулман, 2008) дедалі частіше почали з'являтися дані про те, що успішність людини, професійне життя якої пов'язане із міжособистісними стосунками, переважно визначається її емоційною компетентністю, і значно меншою мірою залежить від загального рівня інтелектуального розвитку, власне, рівня знань.

Якщо в XX столітті в дипломатії, управлінні та бізнесі важливим був логічний інтелект, то в XXI столітті, коли процес глобалізації охопив усі сфери життя, актуальним є емоційний інтелект і пов'язані з ним форми практичного і творчого інтелекту.

Метою дослідження є обґрунтування важливості розвитку емоційного інтелекту в умовах сучасного освітнього середовища.

Результати теоретичного аналізу проблеми. У широкому розумінні емоційний інтелект трактується як здатність диференціювати позитивні і негативні почуття, а також знання про те, як змінити свій емоційний стан з негативного на позитивний. Емоційний інтелект визначається як здатність людини до усвідомлення, прийняття та управління емоційними станами і почуттями як власними, так і інших людей, що формуються протягом життя людини у спілкуванні та професійній діяльності. У структурі емоційного інтелекту виокремлюють два аспекти – внутрішньоособистісний і міжособистісний. Перший характеризується такими компонентами як самооцінка, усвідомлення власних почуттів, впевненість у собі, терпимість, самоконтроль, відповідальність, мотивація досягнень, оптимізм і гнучкість. Міжособистісний аспект включає емпатію, толерантність, комунікабельність, відкритість, діалогічність, антиципацію. Рівень емоційного інтелекту є

важливим засобом успішної самореалізації особистості (Д. Гоулман, 2008). Високий емоційний інтелект допомагає збалансувати емоції і розум, відчуття внутрішню свободу та відповідальність за себе, усвідомити власні потреби і мотиви поведінки, рівновагу, а також скорегувати стратегію власного життя. Він асоціюється з почуттям загального щастя. Низький емоційний інтелект призводить до нещастя і характеризується страхом, самотністю, нестабільністю, агресією, почуттям провини, депресією, фрустрацією.

Емоційний інтелект є головною складовою у досягненні максимального відчуття щастя та успішної самореалізації людини. EQ є незамінним чинником, що активізує і підносить нашу розумову вправність; тобто, коли людина визнає свої почуття і керується ними в конструктивний спосіб, то це збільшує інтелектуальні сили особистості. Підвищити рівень свого емоційного інтелекту цілком можливо, проте не за допомогою традиційних програм навчання, спрямованих на ту частинумозку, яка керує нашими раціональними ідеями.

Тенденції розвитку світу дають основу для припущення, що робота в майбутньому вимагатиме набагато більше емоційного інтелекту, адже люди привносять на ринок праці три виміри: фізичний, когнітивний та емоційний. Техніка перевершила людство як щодо фізичного виміру (ручна робота все менше є необхідною), так і когнітивного (штучний інтелект все більше здатний перевершувати людей у таких задачах як шахи та медична діагностика). Залишається лише емоційна сфера, де люди все ще мають домінуючу роль. Із все більшим зростанням автоматизації видів робіт природа вартості, яку додаватимуть люди, буде все більше буде фокусуватися на творчості, зв'язках з іншими та самореалізації.

Висновки. Отже, провідною завдачею сучасних освітніх закладів є формування у здобувачів освіти соціальних навичок, що базуються на розвитку комунікативних здібностей і емоційного інтелекту.

КАТЕГОРІЯ «СОЦІАЛЬНІСТЬ» ЯК ІНСТРУМЕНТ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

Москаленко В. В.

*доктор філософських наук, професор, головний науковий співробітник
лабораторії психології творчості Інституту психології
імені Г.С.Костюка НАПН України
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6984-6835>*

Актуальність дослідження. У зв'язку зі зміною традиційної, класичної парадигми на неklasичну у дослідженні соціалізації особистості актуальним постає уточнення категорії «соціальність».

Мета дослідження: проаналізувати зміст категорії «соціальність» в теорії соціалізації в аспекті неklasичної парадигми.

Результати теоретичного аналізу проблеми. Феномен соціального є результатом сумісної діяльності людей і виникає тоді, коли поведінка навіть одного індивіда опиняється під впливом інших людей або груп, незалежно від їх фізичної присутності. Саме це визначає надіндивідуальний, нематеріальний характер «соціальності» як такого феномену, який створюється як «третє тіло» (Бахтін). Механізмом створення соціального є комунікація. Рівень, на якому відбувається комунікація, визначає зміст і характеристики соціального. На макрорівні «соціальне» означає таке загальне, яке створюється в результаті комунікації у соціетальній сфері і виявляється через взаємодію між соціальними інститутами та великими групами людей. На мезорівні «соціальне» є виявленням загальних властивостей, що виникають в результаті опосередкованих взаємин між соціальними групами та організаціями (професійними, гендерними, віковими тощо). На мікрорівні «соціальне» є виявленням загального, надіндивідуального, що виникає в контактних групах як результат безпосередньої взаємодії її членів. Ідея соціального як такого, що поділяється всіма людьми, базується на двох постулатах: перший означає те, що у поведінці всіх людей існує передбачена схожість, яка базується на уявленнях про загальну людську природу, набуту у досвіді; другий постулат означає, що існує також

відмінність у поведінці людей, з чого народжується інноваційність поведінки.

Саме тому соціальне – це завжди реконструкція того, що існує навколо. Оскільки ця реконструкція здійснюється окремими індивідами на основі їх досвіду, потреб, мотивів, індивідуальних здібностей тощо, то соціальне як явище може існувати тільки у єдності з індивідуальним як суперечлива сторона особистості. Розв'язання цієї суперечності здійснюється в процесі соціалізації. З позицій неklasичної парадигми зміни індивідуального життя людини відбуваються в міру того, як воно вміщує в собі у згорнутій формі життя всього соціуму. Водночас в результаті конструювання особливих зв'язків із іншими елементами соціального, індивідуальне детермінує також зміну всієї системи соціального. У Л.С.Виготського в його роботах щодо «вростання» показано, як соціальний світ скручується, змінює розмірність, набуває хронотопу, перетворюючись у внутрішній світ. Механізм скручування полягає у феномені аглютинації (лат. *agglutinatio* – склеювання). Коли Л.С. Виготський говорить про інтеріоризацію, в процесі якої відбувається трансформація світів, то за вростанням, скручуванням, інтеріоризацією стоїть народження нових реальностей. Про аглютинацію в соціальному світі говорив і Дж. Брунер, стверджуючи, що унікальність злиття полягає в тому, що кожен з нас напханий всесвітами, які скручуються із соціального світу, а потім хлинуть потоком у цей світ, породжуючи нові світи. Отже, соціалізація особистості – це розв'язання протиріччя між соціальним і індивідуальним, яке відбувається у процесі того, як індивід, розвиваючись в особистість, розширює своє буття у часі, включаючи себе у час роду (історію). Міра соціалізованості особистості визначається її об'єктивно детермінованою належністю до тієї чи іншої соціальної групи, ставленням до культури, взаємними відносинами з іншими людьми.

Висновки. Уточнення змісту категорії «соціальність» сприяє підвищенню ефективності її використання в якості інструмента наукового дослідження. Подальші дослідження нами вбачаються у розкритті соціальності на різних рівнях комунікації в суспільстві.

МОТИВАЦІЯ ТА АВТОНОМІЗАЦІЯ ЯК ЧИННИКИ АДАПТАЦІЇ НЕПОВНОЛІТНІХ

Павлюк М.М.

*доктор психологічних наук, професор, професор кафедри психології
Міжрегіональної Академії Управління персоналом
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0822-8128>*

Актуальність дослідження. Основним завданням сучасної української школи є вироблення позитивної мотивації та підвищення рівня зацікавленості до навчання, але високі темпи життя, постійні інформаційні перевантаження, дефіцит часу все більше впливають на психіку старшокласників і стають причинами невмотивованості до навчання та розвитком дезадаптації. Становлення позитивної мотивації навчання є однією з умов формування цілісної, всебічно розвинутої особистості старшокласника. Організація навчально-виховного процесу в сучасній українській школі характеризується пред'явленням нових, складних вимог не лише до інтелектуальних можливостей підлітка, але і до його особистості в цілому, передусім до рівня її соціально-психологічного розвитку. Відсутність стимулювання учнів на досягнення успіху в навчальній діяльності, неврахування індивідуально-психологічних особливостей впливає на зниження потенційних можливостей та відсутність мотивації старшокласників (С.С. Занюк, 2002).

Найважливішою причиною дезадаптації є відсутність мотивації навчання старшокласників, про що у своїх працях стверджують М.І. Алексєєва, Б.Ф. Баєв, Л.І. Божович, П.А. Гончарук, А.К. Маркова. Однак, під час дослідження дезадаптації старшокласників вченими звертається увага на окремі об'єктивні фактори (сім'я, школа, соціальне середовище), тоді як суб'єктивні (особистісні властивості, характер, психічне і фізичне здоров'я, вікові особливості) чинники цього явища залишаються дослідженими недостатньо і висвітленими неповно.

Шкільна адаптація – це складний процес, який поєднує у собі адаптацію функціональну, навчальну та соціально-психологічну. Під

функціональною адаптацією розуміють пристосування особистості до виконання системи обов'язків, зумовлених функціональним призначенням навчальної діяльності. Під навчальною – пристосування до особливостей вивчення профільного матеріалу з певної дисципліни учнями 10– 11 класу в освітніх закладах. Щодо соціально-психологічної адаптації, то її визначають як найбільш оптимальне пристосування психіки до умов середовища шляхом засвоєння і прийняття цілей, цінностей, норм і стилів поведінки, прийнятих у даному середовищі (П.М. Якобсон, 2001).

Отже, невідповідність соціопсихологічного і психофізіологічного статусу старшокласника вимогам ситуації життєдіяльності, що, своєю чергою, не дає змоги йому адаптуватися в умовах навчально-виховного процесу школи і визначається як шкільна дезадаптація.

Мета дослідження. Проаналізувати результати дослідження мотивації як чинника дезадаптації старшокласників.

Методика та організація дослідження. Дослідження щодо визначення мотивації як чинника дезадаптації проводилося на базі ЗСО № 11 м. Києва серед учнів 11-х класів. У ході дослідження було використано анкету для оцінки рівня шкільної мотивації Н.Г. Лусканової, методику типологія мотивів навчання «Сходінка спонук» А.І. Божович та І.К. Маркова.

Результати дослідження. Результати діагностики шкільної мотивації за Н.Г. Лускановою показують, що більшість учнів (48%) має середній рівень. Високий рівень у 25% учнів і у 12% – максимальний. Тобто, в цілому ставлення до школи у старшокласників позитивне, хоча більшість приваблює позаурочне навчання – спілкування з вчителем та однолітками, науково-дослідні експериментальні проєктні роботи та екскурсії. Зазначене можна пояснити тим, що саме у цих видах діяльності забезпечується потреба школярів у автономності та самовизначенні. Адже для підростаючої особистості життєво важливо бути незалежною, самостійною, діючою у відповідності до своєї мотивації, що йде зсередини, а не лише контрольованою зовні. Для того, щоб запрацювала внутрішня мотивація

діяти в певному напрямку, необхідно особистості надати можливість вибору. Саме ці види діяльності надають кожному можливість бути самим собою.

Автономізація є механізмом відстоювання окремим індивідом своєї природної сутності, можливість виділити себе із загального цілого; зайняти особливе становище у суспільстві. Ідентифікація та автономізація розглядаються як діалектично пов'язані механізми: ідентифікація – механізм переживання суб'єктом ототожнення своєї тотожності з об'єктом ідентифікації: іншою людиною або будь-яким об'єктом. Автономізація – прагнення індивіда виділитися з-поміж інших, переживання суб'єктом своєї окремоті від об'єкта. Тобто, ідентифікація забезпечує привласнення індивідом своєї людської сутності і виступає механізмом соціалізації особистості, а автономізація – механізмом індивідуалізації особистості.

Низька шкільна мотивація виявлена у 12% учнів, у 3% – шкільна дезадаптація. Ці учні потребують додаткового, більш глибокого вивчення та індивідуальної уваги

Результати діагностики домінуючого типу мотивів за А.І. Божович та І.К. Марковою свідчать про те, що більшість учнів (45%) мають соціальну мотивацію. Пізнавальна мотивація та поєднання пізнавальної та соціальної зустрічається приблизно однаково. Було виявлено, що успішність старшокласників із домінуючими пізнавальними мотивами вища, ніж успішність із домінуючими соціальними мотивами на рівні сильної тенденції. Це пояснюється тим, що учні із домінуючими пізнавальними мотивами більше уваги приділяють саме навчанню, а учні з домінуванням соціальних мотивів – стосункам із вчителями і ровесниками та позиції в колективі.

Висновки. Отже, для формування позитивної мотивації навчання слід застосовувати різні методи, засоби та прийоми стимулювання. Вироблення в учнів бажання вчитися та отримувати нові знання є першочерговим завданням освіти. З цією метою слід також впроваджувати новітні технології для стимулювання та вироблення позитивної мотивації навчання, що сприятиме успішній адаптації старшокласників.

УЯВЛЕННЯ ПРО ОСОБИСТІСТЬ У ПСИХОЛОГІЧНИЙ КОНЦЕПЦІЇ О.Ф. ЛАЗУРСЬКОГО

Поклад І.М.

*кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник лабораторії загальної
психології та історії психології ім. В.А. Роменця
Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8493-1763>*

Актуальність дослідження. Сьогодні з упевненістю можна сказати, що поступ у розвитку будь-якої науки великою мірою зумовлюється врахуванням найвизначніших досягнень у минулому, які є тією необхідною базою, котра забезпечує можливість такого поступу, слугує запорукою успішного осмислення досліджуваних явищ у новому, постійно мінливому контексті.

Стрижневим напрямом сучасних психологічних досліджень визначилася проблема індивідуальної своєрідності, неповторності, унікальності людини та її сутності. Внесок наукової та практичної психології в розробку таких понять як «індивід», «особистість», «індивідуальність» досить значні, а тому мають бути залучені до розуміння проблем реальної людини, а не імітувати собою знання про неї. Сучасна психологія намагається надолужити цю прогалину, і звернення до історичної спадщини вчених кінця XIX – початку XX століть, надає змогу повернути досвід минулого у контекст психологічного сьогодення.

Мета дослідження. Проаналізувати наукові підходи й концептуальні уявлення про особистість та її психологічний склад у працях видатного вітчизняного вченого О.Ф. Лазурського.

Результати теоретичного аналізу проблеми. Звертаючись до історії становлення української науки, можна стверджувати, що вітчизняні вчені давно і плідно розробляли проблему сутності, розвитку та функціонування особистості (В.М. Бехтерев, І.О. Сікорський, В.В. Зеньковський,

О.Ф. Лазурський, Н.Н. Ланге, Л.С. Виготський, А.С. Макаренко, С.Л. Рубінштейн, Г.С. Костюк, П.Р. Чамата, В.А. Роменець та ін.). В аспекті вказаних проблем видаються цікавими, корисними та актуальними погляди Олександра Федоровича Лазурського (1874-1917 рр.), наукова спадщина якого відображає плідні пошуки в з'ясуванні розуміння особистості та її психологічного складу.

Ретроспективний аналіз доробку вченого показує, що в його наукових роботах проблема психології особистості посідала центральне місце. Цей розділ психології вчений називав характерологією, або індивідуальною психологією та присвятив їй основні свої праці.

На думку О.Ф. Лазурського, людина з усіма її анатомічними та психофізичними властивостями виступає, насамперед, природною істотою, вінцем еволюції. Автор доводить, що людина не народжується з готовою свідомістю, поняття про своє «Я» виникає у неї на певному ступені психічного розвитку і є результатом розвитку мозкових процесів та впливу навколишнього середовища. Особистість вчений розумів як злитне поєднання психічних процесів та властивостей людини, а наша психічна організація дана нам як щось ціле, як зв'язана організована єдність.

Разом з тим, треба зазначити, що будучи психологом і одночасно психіатром, терапевтом, анатомом та фізіологом, О.Ф. Лазурський приділяв особливу увагу фізіологічній стороні психічних властивостей особистості. Він вважав, що ті або інші нахили характеру, риси темпераменту, обдарованість мають свою фізіологічну сторону, виявлену в індивідуальних особливостях нервової системи.

О.Ф. Лазурський вважав, щоб вивчити особистість, потрібно вивчати всі її прояви. Доводячи у своїх працях думку, що індивідуальність особистості залежить не тільки від природних її особливостей, а й від виховання і соціального середовища, науковець великого значення надавав

розкриттю саме цих питань, розробивши методику природного експерименту, що сприяла розвитку педагогічної психології.

Непересічна заслуга О.Ф. Лазурського полягає у розробці побудови всеосяжної класифікації типів особистості. В основу запропонованої ним «психологічної та психосоціальної в широкому розумінні» класифікації був покладений принцип активного пристосування особистості до навколишнього середовища, який містить не тільки речі, природу, людей і людські стосунки, а й ідеї, духовні блага, естетичні, моральні цінності тощо.

З огляду на величезну біологічну та філософську важливість запропонованого принципу, вчений вважав, що розуміння особистості має будуватися на аналізі та порівнянні між собою двох великих, різноманітних за змістом та ступенем складності груп виявів її психічних елементів – внутрішніх (вроджених, ендопсихічних) і зовнішніх (набутих, екзапсихічних).

Також О.Ф. Лазурський припускає, що між внутрішніми властивостями особистості та оточуючого зовнішнього середовища, тобто між його ендопсихікою та екзапсихікою може бути різний ступінь відповідності або невідповідності. В одних випадках, коли середовище сприяє розвитку внутрішніх нахилів та задатків, людина розвиває всі свої можливості до найвищого рівня. У випадках, коли цієї гармонії не відбувається, виникає конфлікт між середовищем та людиною, і це призводить до «збочення» особистості різного ступеня складності (злочинів, психічних розладів або різного роду неврозів).

Висновки. Отже, враховуючи все вищесказане можна констатувати, що наукова спадщина вітчизняних вчених криє у собі досить вагоме джерело, добутки та знання якого з метою його оптимального використання повинні стати суттєвим доповненням сучасної психологічної думки.

ПРОБЛЕМА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ ТА ТИПОЛОГІЗАЦІЇ ДИТЯЧИХ ФОБІЙ В СУЧАСНІЙ ПСИХОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ

Потонська О.І.

аспірантка Університету сучасних знань

Актуальність дослідження. Процес соціалізації особистості тернистий і багатогранний. Одними із труднощів, що стоять на шляху благополучного входження людини в соціум, є страхи та фобії, які можуть бути причиною, джерелом емоційних порушень розвитку особистості. Сьогодні психологи шкіл, дошкільних та позашкільних навчальних закладів, психологічних центрів часто зустрічаються з необхідністю вирішення проблем клієнтів, що тією чи іншою мірою залежать від наявності у клієнта різного роду страхів та фобій.

Мета дослідження. Проаналізувати концепції та типологію дитячих фобій у сучасній психології.

Результати теоретичного аналізу проблеми. У загальному розумінні страх – це емоційний стан, що відбиває захисну біологічну реакцію людини чи тварини під час переживання нею реальної чи уявної небезпеки для їх власного здоров'я і благополуччя. Отже, людині як біологічній істоті виникнення страху не тільки властиве, але й може бути корисним (М.Н. Мовчан, 2012). Однак для неї як соціальної істоти страх часто стає перешкодою для досягнення поставлених цілей (K.S. Kendler., J. Myers, C.A. Prescott. 2002). Тому нині вітчизняні і зарубіжні психологи спрямовують свої наукові розвідки на вивчення феноменів дитячого страху і фобії як поведінкових векторів дорослої людини.

Аналіз наукової літератури дав змогу підсумувати, що страх умовно класифікують на ситуативний (виникає в нестандартних ситуаціях, в незвичайній, вкрай небезпечній або шокуючій для дитини обстановці) і особистісно зумовлений (визначається характером людини, зокрема її

схильністю до переживання тривоги, і може з'являтися в новій обстановці або під час контакту з незнайомими людьми).

Страх буває реальний і уявний, гострий і хронічний. Прийнято виділяти також вікові страхи, виникнення яких найчастіше збігається з певними змінами в житті дитини, іншими словами, вікові страхи є відображенням особистісного розвитку дитини. Підсумовуючи існуючі в словнико-довідниковій літературі визначення категорії «страх» видається можливим виокремити низку дихотомій у трактуванні страху: «біологічний – соціальний», «емпіричний – метафізичний»; а також відзначити, що страхам властиві різні ступені прояву цього стану. Важливим з психологічної точки зору є те, що страх у людини може виникати при передбаченні події (а не тільки в момент протікання події, як це відбувається у тварин). Однозначним є тільки те, що страх – це емоційний стан живої істоти. Водночас, у дослідженні Н. Бачерикова йдеться про те, що страхи є когнітивною основою для виникнення фобій (Н.Є. Бачерикова, 1989).

Фобії – це нав'язливі страхи (різновид нав'язливих станів); сильна (без реального підґрунтя) боязнь чого-небудь – відкритого простору (наприклад, страх перед площами, парками або великими магазинами), тісного замкнутого простору, висоти, нешкідливих тварин (зоофобія) або якогось об'єкта (зазвичай, живого), який у інших людей надмірного страху не викликає (Н.В. Хамітов, 2002).

Страх і фобія – це різні поняття. У них є спільні риси, наприклад, почуття дискомфорту, внутрішня напруженість, які заважають спокійно жити. Однак, у всьому іншому фобія і звичайні страхи сильно відрізняються і з позиції впливу на самопочуття, самовідчуття, і на якість життя загалом. На відміну від страху фобія – це не просто боязнь, це стан нав'язливого страху, з яким неможливо впоратися.

Зазначимо, що дослідники не можуть досягнути консенсусу щодо вичерпної типологізації страхів та фобій. Однією з сучасних класифікацій видів страхів є класифікація Ю. Щербатих (Ю.В. Щербатих, 1999). Він

виокремив такі види: «природні» страхи: атмосферні явища, астрономічні явища, вулкани і землетруси, тварини; «соціальні» страхи: страх відповідальності, страх перед іспитами тощо; страхи, які ми створюємо самі: страх неіснуючих явищ, страх темряви, «внутрішні» страхи (страхи власних думок і вчинків), страх майбутнього; класифікація страху за силою: від легкої тривоги до жаху; страхи зрозумілі і неусвідомлені; страх смерті. Дитячі страхи науковець відніс до окремої категорії, найпоширенішими з яких є: страх самотності, сторонніх людей, конкретної загрози ззовні, казкових образів, лікарів, різких звуків, «соціально запозичені» страхи тощо. Він відзначав, що дитячі страхи часто трансформуються у фобії і супроводжуються візуальними реакціями людини на подразник, зокрема, почервонінням або зблідненням видимих поверхонь тіла людини, виникненням тремору, посиленням потовиділення, пришвидшенням дихання і серцебиття тощо.

Цінною вважаємо позицію Х. Христова, котрий розглядає фобію (нав'язливий страх) поруч з іншими патологічними формами страху – іпохондричним страхом (виникає в ситуації, пов'язаній з іпохондричними переживаннями, без критичного ставлення), та психотичним страхом (з'являється у зв'язку з депресивно-параноїдними переживаннями або як дифузний страх). Також фобії доцільно розрізняти за джерелом виникнення: викликані фізіологічними відхиленнями і фобії, викликані психологічними проблемами.

Висновки. Незважаючи на значну кількість досліджень, присвячених вивченню феноменів страху та фобій, у тому числі дитячих, концептуалізації цього питання ще не відбулася. Це підтверджується відсутністю єдиної прийнятої класифікації дитячих фобій й актуалізує тему нашої наукової розвідки.

ВІЛЬНИЙ ЧАС МАЙБУТНЬОГО ОФІЦЕРА ЯК АСПЕКТ СОЦІАЛІЗАЦІЇ

Цимбал М.Р.

*аспірант, старший викладач кафедри гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін Військової академії*

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6399-5947>

Актуальність дослідження. Актуальність даного дослідження обумовлюється тим, що розвиток суб'єкта упродовж усього життя виражається лейтмотивами його вільного часу. Здатність людини до саморозвитку та самореалізації у вільний час спричиняється не тільки його наявністю і матеріальною забезпеченістю, але й, значною мірою, психологічними особливостями його самоорганізації. Система психологічної підтримки особистісного розвитку в цивілізованому суспільстві має навчати особистість опановувати своїм вільним часом, вміню ним розпоряджатися і отримувати від нього справжнє задоволення. Формування соціально зрілої та соціально компетентної особистості військовослужбовця, яка здатна відновлювати своє психічне здоров'я у вільний час є одним із найвагоміших досягнень реформування освітньої галузі підготовки військовослужбовців за всі роки існування незалежної України. Сприяння створенню реального внутрішнього світу, який обумовлює конструювання особистістю свого часу і простору є одним з завдань справжньої сучасної вищої військової освіти.

Метою нашого дослідження стало створення програми зі сприяння соціалізації майбутніх офіцерів та розвитку суб'єктної готовності військовослужбовця з вищою освітою до повноцінного використання свого вільного часу. Теоретико-методологічною основою дослідження проблеми стали культурно-історична парадигма Л.С. Виготського, суб'єктна парадигма Г.С. Костюка, генетико-проектувальний метод С.Д. Максименка, теорія особистісного життєконструювання Т.М. Титаренко, які дозволили розробити відповідну програму психологічного супроводу процесу конструювання особистістю свого вільного часу та дозвілленої активності.

Методика та організація дослідження. Дослідження проводилось упродовж чотирьох років на контингенті майбутніх офіцерів (120 осіб), що навчаються у Військовій академії (м. Одеса). Проведено теоретичний аналіз наукової літератури щодо ставлення індивідів до вільного часу в тоталітарному і демократичному суспільствах. Використовувались метод спостереження, тест Д.Келлі, контент-аналіз авторських робіт, експертна оцінка.

Результати дослідження виявили себе у такому: створена програма сприяння самоорганізації майбутнім офіцером свого вільного часу та дозвілля. Психологічне консультування в умовах програми здійснюється в індивідуальній та групових формах взаємодії з курсантами. Програма передбачає врахування деструктивного впливу інформаційного простору, протистояння інформаційній агресії в умовах гібридної війни, що впливає на особистість, здебільшого, саме в умовах її вільного часу. Вільний час розглядається як потенціал побудови картини світу сучасної молоді, її національної та громадянської складових. Враховувались особливості старшого юнацького віку – сензитивність до орієнтації на самовдосконалення та утворення смисложиттєвих цінностей. Розроблено критерії психологічних особливостей рівня організації особистістю свого вільного часу, створено програму сприяння вирішенню проблем вільного часу і дозвілєвої діяльності для курсантів в сучасних умовах, визначено напрям розвитку суб'єктної готовності до самореалізації майбутнього офіцера в умовах вільного часу. Про ефективність впровадженої програми свідчить показник t-Стюдента $t = 5,71$ при $p < 0,05$ між двома групами на кінці експерименту при t-Стюдента $t = 2,28$ при $p > 0,05$.

Висновки. Вільний час є частиною особистого і соціального капіталу суспільства, який обумовлюється чинниками соціальних, економічних змін і військового конфлікту і потребує доцільного психологічного сприяння щодо його організації для молодих людей з вищою освітою, що набувають професії, які передбачають діяльність в особливих умовах.

Розділ 2.

МОДЕЛІ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ: ЕКОНОМІЧНА, ОСВІТНЯ, ПОЛІТИЧНА, СІМЕЙНА, ПРОФЕСІЙНА, ЕКОЛОГІЧНА, ВАЛЕОЛОГІЧНА, РЕЛІГІЙНА, СТАТЕВОРОЛЬОВА, ІНФОРМАЛЬНА

ВПЛИВ СТОСУНКІВ З БАТЬКАМИ НА ФОРМУВАННЯ УЯВЛЕНЬ ПІДЛІТКІВ ПРО БАТЬКІВСТВО

Булатевич Н.М.

*кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології
розвитку Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2971-8740>*

Максимчук Д.О.

*магістр психології
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5359-7849>*

Актуальність дослідження. Інститут сім'ї сьогодні переживає зміни, які деякі вчені називають кризою сім'ї, інші – її трансформацією. Особливо відчутні ці процеси в сучасному українському суспільстві, обтяженому непростою соціально-політичною та економічною ситуацією. У першу чергу наслідки цієї ситуації відчуває звичайна родина, в якій порушуються сімейні стосунки та система виховання. Зміни, які відбуваються в сім'ї, спричиняють і трансформацію уявлень про батьківство, появу багатоваріантності його форм, зростання фактів девіантного батьківства, появу сирітства при живих батьках тощо. Дослідження в цій області демонструють зниження рівня готовності до батьківства, зростання тривоги, пов'язаної з уявленнями про батьківство. Тому інтерес до вивчення сім'ї та батьківства, особливостей уявлень дітей, підлітків та сучасної молоді про батьківство є актуальним та своєчасним.

Мета дослідження: дослідити особливості уявлень підлітків про батьківство та вплив стосунків з батьками на їх формування.

Методика та організація дослідження. У дослідженні взяло участь 63 підлітки (37 хлопців та 26 дівчат) віком від 15 до 17 років, учні 10-х та 11-х класів учні однієї зі спеціалізованих шкіл м. Києва. Оцінка дитячо-батьківських стосунків проводилась за допомогою опитувальника І.М. Марковської «Взаємодія батьки – діти». Уявлення підлітків про батьківство досліджувались за допомогою методики Р.В. Овчарової «Уявлення про ідеальне батьківство». У структурі уявлень про батьківство автор виокремлює когнітивний, емоційний та поведінковий компоненти, які й дозволяє оцінити дана методика. Крім цього учасники дослідження писали твір про майбутнє батьківство (авторська модифікація С.А. Абдулліною методики «Батьківський твір» О.А. Карабанової, А.А. Шведовської). Для обробки даних застосовувався кореляційний аналіз, критерій Манна – Уїтні.

Результати дослідження. Аналіз результатів показав, що вираженість кожного з компонентів уявлень про батьківство серед дівчат є значущо вищою порівняно з хлопцями: для когнітивного значущість складає $p \leq 0.02$, для емоційного $p \leq 0.0$, для поведінкового компоненту – відповідно $p \leq 0.01$. Отже, дівчата, на відміну від хлопців, бачать ідеальних батьків значущо більш розсудливими, відповідальними, теплими, м'якими, включеними у процес виховання дітей.

Гендерні відмінності також виявились при аналізі результатів твору про майбутнє батьківство. Так, позитивний емоційний фон твору демонструють 39% досліджуваних, 72 % з яких склали дівчата. Натомість хлопці переважають в групах досліджуваних, де стосунки з дитиною описуються емоційно нейтрально (78% хлопців), амбівалентно (66%), негативно (66%) та ігноруюче (89%).

Виявлена гендерна нерівномірність в уявленнях про батьківство є очікуваною, проте характер цих відмінностей є досить тривожним в контексті підготовки молоді до батьківства. Так, збіднілість, звуженість

уявлень у хлопців, які до того ж мають негативну емоційну забарвленість, може стати причиною подальших труднощів у взятті на себе ролі батька.

Виявлено зв'язок між параметрами дитячо-батьківських стосунків та уявленнями підлітків про батьківство. Так, нижчий рівень контролю з боку матері у стосунках з підлітками пов'язаний з вищим рівнем сформованості поведінкової складової уявлень про батьківство у дівчат та хлопців. Послідовність поведінки батька у стосунках з підлітками, як дівчатами, так і хлопцями, значущо позитивно корелює зі сформованістю поведінкового компоненту уявлень про батьківство, натомість вищий прояв контролю та строгості з боку батька пов'язаний з нижчим рівнем його сформованості. Вимогливість батька також має обернену кореляцію з широтою уявлень про батьківство.

Висновки. Виявлена гендерна нерівномірність в уявленнях про батьківство, яка свідчить про вищий рівень сформованості емоційного, когнітивного та поведінкового компонентів у дівчат. Стосунки з батьками (зокрема контроль з боку матері, послідовність та строгість з боку батька) пов'язані зі сформованістю поведінкового компоненту уявлень про батьківство.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОГО ПІДБОРУ КАНДИДАТІВ НА ПРОФЕСІЮ ПОЛІГРАФОЛОГІВ

Вагіна О. В.

*кандидат психологічних наук, доцент кафедри забезпечення державної
безпеки Київського факультету Національної академії*

Національної гвардії України

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-8934-4752>

Актуальність дослідження. Необхідність виявлення брехні виникла з того моменту, коли люди почали об'єднуватися у співтовариства. Це завдання вирішували, як правило, найбільш мудрі члени товариства – вожді,

старійшини, судді. Сучасна актуальність теми полягає в тому, що соціальна значущість виявлення брехні обумовлена масштабами корупції, злочинів, правопорушень, які є реальною і потужною загрозою як для благополуччя громадян, так і для самої держави. Наукова достовірність результатів виявлення брехні багато в чому залежить від рівня підготовки спеціаліста-поліграфолога, від його мистецтва правильно задавати питання і правильно інтерпретувати відповіді.

Мета дослідження. Здійснити теоретичний аналіз щодо основних властивостей та психологічних характеристик кандидата на посаду поліграфолога та методик їх діагностики.

Результати теоретичного аналізу проблеми. В основу дослідження особливостей професійного підбору поліграфолога покладено принцип розвитку і функціонування особистості С.Д. Максименка, який передбачає врахування в системі особистісної мотивації біосоціальних процесів, а також концепцію тривимірної психологічної структури особистості В.В. Рибалки. При підборі кандидатів для навчання професії поліграфолога і призначенні на посади необхідно проводити професійний психологічний відбір найбільш придатних осіб, першочергово враховуючи такі індивідуально-психологічні особливості як здібності, мотивація і характерологічні риси претендентів.

З метою вивчення загального рівня інтелектуальних здібностей, вербального і невербального інтелекту, логічного мислення, схильності до аналізу, узагальнення, інтерпретації отриманих даних, доцільно використовувати деякі субтести достатньо надійного і валідного тесту структури інтелекту Р. Амтхауера, зокрема, вербальних №№ 2 і 3 та «виключення зайвого» і «доповнення слова» («аналогії»); № 4 «класифікація і систематизація»; № 6 «індуктивне мислення»; № 7 і 8 «просторовий інтелект». З метою вивчення ступеня розвитку емоційного інтелекту доцільно використовувати однойменний опитувальник рівня і структури емоційного інтелекту Р. Бар-Она. Для оцінки індивідуально-психологічних особливостей особистості пропонується використовувати індивідуально-

типологічний опитувальник (ІТО) Л.М. Собчик (україномовна адаптація В.І. Барка), який дозволяє досліджувати особистість за вісьмома характеристиками і дає різнобічне уявлення про особистісні риси. З метою діагностики особливостей міжособистісних відносин, поведінки в конфлікті доцільно використовувати методики Т. Лірі та К. Томаса. Для визначення властивостей нервової системи і нервових процесів – методику «Тепінг-тест» (модифікація Є.П. Ільїна). З метою визначення особливостей мотивації доцільним є використання проєктивних методик – «Метод портретних виборів», а також опитувальника Джонса–Крендалла.

У ході дослідження та з метою встановлення переліку індивідуально-психологічних властивостей, необхідних для успішного виконання посадових обов'язків, розроблено ієрархічну класифікацію найбільш стійких професійно важливих індивідуально-психологічних якостей, притаманних професійній діяльності поліграфологів та визначено основні властивості та психологічні характеристики кандидата на посаду поліграфолога.

Поліграфологи повинні мати розвинуті психофізіологічні властивості: високу працездатність, достатню силу і лабільність нервових процесів, врівноваженість, витримку у конкретних ситуаціях. В емоційно-вольовій сфері їм потрібні стресостійкість, сміливість, наполегливість і гнучкість у досягненні мети. В комунікативній сфері, потрібно мати такі якості, як: екстраверсія, комунікабельність, здатність привертати до себе людей, викликати довіру, добиватися поставленої мети в процесі спілкування, відстоювати власну точку зору, здатність до співробітництва, лідерства.

У пізнавальній сфері поліграфологам необхідні добра професійна спостережливість, зорова пам'ять, оперативна пам'ять, стійка і концентрована увага, розвинуті мислительні операції узагальнення, систематизації, індукції, уміння робити висновки. Успішне виконання функцій поліграфолога потребує достатнього рівня розвитку загальних здібностей.

Висновки. Отже, поліграфолог – це професіонал по виявленню брехні або підтвердженню правди. Це тонкий психолог, досвідчений криміналіст або оперативник, і відмінний комунікатор в одній особі. Тому підбір кандидатів до цієї професії має бути досить вимогливий із використанням різних методик.

ОСОБИСТІСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЯК ОСНОВА СОЦІАЛІЗАЦІЇ ВЧИТЕЛЯ В ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ

Гуменюк І.А.

*аспірантка кафедри психології управління
ДЗВО «Університет менеджменту освіти»
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3047-4288>*

Актуальність дослідження. Сучасний контекст діяльності вчителя визначається тенденцією до збільшення темпу змін у соціальній, економічній сфері, що обумовлює оновлення цільових, змістових, результативних складових освіти як рушійної сили системних перетворень і розвитку суспільства. Зазначена тенденція, соціокультурна ситуація вимагають від педагога не лише виконання професійних обов'язків на новому рівні, пропонуючи власні інвестиції у продовження кращих традицій культури, але й продукування своїх внутрішніх можливостей до всебічного розвитку, творчості, адаптованості.

Зауважимо, що освіта може одночасно виступати і як результат засвоєння особистістю системи знань, здатностей, і як освітнє середовище, яке обумовлює розвиток, формування індивідуального світосприйняття людини. Якість освітнього середовища є вагомим чинником становлення учасників освітнього процесу.

Освітнє середовище як система впливів, умов становлення особистості, виступає предметом дослідження багатьох науковців (Г. Беляєв,

О. Безпалько, В. Биков, М. Братко, О. Писарчук, В. Ясвін та ін.). Автори визначають моделі (еколого-особистісну, екопсихологічну, комунікативну, антрополого-психологічну, психодидактичну), структуру (просторово-предметний, процесуальний, соціальний, психодидактичний, духовно-інформаційний компоненти), функції (спонукальна, когнітивно-пізнавальна, соціальна-комунікативна, адаптивна, перетворююча, захисна, культурна, виховна), характеристики (діяльнісність, суб'єктивність, ситуативність, оцінювання, проєктивність, мінливість) освітнього середовища. Крім того, розглядаючи проблему освітнього середовища в контексті взаємодії з особистістю, науковці зосереджують увагу на організації освітнього процесу, який забезпечує ефективну соціалізацію його учасників, створюючи сприятливі умови для входження людини в освітній соціум через засвоєння відповідних норм, правил, цінностей. Зважаючи на дослідження науковців, відкритим залишається питання ролі особистісного потенціалу вчителя у процесі його соціалізації в сучасному освітньому середовищі.

Мета дослідження: обґрунтувати зміст та складові особистісного потенціалу, охарактеризувати значущість його у процесі соціалізації вчителя в сучасному освітньому середовищі.

Результати теоретичного аналізу проблеми. Враховуючи те, що в сучасному освітньому середовищі змінам підлягають просторово-предметне оточення, програми, засоби навчання, зростає частка проєктної, командної, групової діяльності, урізноманітнюється організація освітнього простору, підвищуються й вимоги до педагога у процесі засвоєння ним різноманітних соціальних ролей, ефективного вирішення професійних завдань. Однак, без проходження процесу соціалізації, що ґрунтується на розвитку особистісного потенціалу вчителя, бути успішним у професійній діяльності майже неможливо. Тому, в умовах сьогодення соціалізація вчителя як процес входження в освітнє середовище, що має виражений професійний,

соціальний аспекти, є найважливішою умовою становлення педагога як професіонала.

Проблемою соціалізації вчителя переймалася достатня кількість дослідників (Т. Алексєєнко, З. Мірошник, В. Москаленко, А. Мудрик, В. Радул, М. Ромм та ін.). Науковці наголошують на сутності, етапах, ознаках, механізмах, джерелах соціалізації особистості, акцентують увагу на особливостях соціалізації вчителя в контексті виконання різноманітних професійних ролей в освітньому середовищі. Головний акцент дослідників зосереджений на важливості активізації у процесі соціалізації вчителя особистісного потенціалу, адже мобілізований потенціал педагога дозволяє приймати зважені рішення, регулювати поведінку, оцінювати ситуацію соціалізації. Крім того, завдяки особистісному потенціалу вчитель здатний відчувати особисту автономію, внутрішню свободу, життєстійкість у складних обставинах, готовність до внутрішніх змін тощо.

Вивчаючи питання особистісного потенціалу, виокремлюючи наукові підходи щодо характеристики досліджуваного феномена (акмеологічний (А. Деркач та ін.), діяльнісно-смісловий (А. Москальова та ін.), гуманістичний (О. Бондарчук та ін.), системний (С. Кузьміна та ін.), адаптаційний (А. Маклаков та ін.), особистісно-орієнтований (І. Бех та ін.), транскультуральний (Н. Пезешкіан та ін.), вчинковий (В. Татенко та ін.), було з'ясовано, що особистісний потенціал вчителя – це інтегральне сполучення мобілізуючих резервів особистості педагога, яке, спираючись на досвід, життєві установки, цінності, смислові орієнтації, сприяє акумуляції енергії для досягнення життєвих цілей, особистісного сенсу, подолання труднощів, реалізації педагогічної діяльності в умовах трансформацій. Спираючись на сутність особистісного потенціалу вчителя, було виокремлено його складові: мотиваційно-пізнавальна (акумуляція загальних, спеціальних знань, спрямованих на усвідомлення значущості, потреб у розкритті внутрішніх резервів), емоційно-оцінна (сукупність емоційних станів, ставлень до себе,

змінних умов); конативна (готовність до застосування мобілізаційних, адаптивних сил в умовах трансформацій). Як бачимо, змістовий склад особистісного потенціалу вчителя містить у собі всі необхідні елементи для трансформації особистості в змінних умовах життєдіяльності, виконання професійних обов'язків у мінливому освітньому середовищі, адже кожен аспект досліджуваного феномена в основі має властивість до розвитку та вдосконалення.

Висновки. Отже, ретельний аналіз наукової літератури дозволив з'ясувати, що сучасне освітнє середовище, яке насичене кардинальними змінами у багатьох напрямках, обумовлює процес соціалізації всіх учасників освітнього процесу. Велика відповідальність у цьому процесі покладається на вчителя, який має не лише ефективно виконувати професійні завдання, але й успішно реалізовувати різноманітні соціальні ролі. Вирішення цієї проблеми закладено в мобілізації особистісного потенціалу вчителя, оскільки змістові характеристики цього явища гнучкі до розвитку та вдосконалення.

РОЗВИТОК СУВЕРЕННОСТІ ОСОБИСТОСТІ В ПЕРІОД НАВЧАННЯ У ЗАКЛАДІ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ ЯК ПРОБЛЕМА ПСИХОЛОГІЧНОЇ НАУКИ

Дембицька Н. М.

*кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник, асистент
кафедри психології розвитку Київського національного університету імені
Тараса Шевченка*

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6978-7655>

Діденко О. Ф.

*магістрантка факультету психології Київського національного
університету імені Тараса Шевченка*

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8798-6455>

Актуальність дослідження. У психологічній науці існує потреба більш глибокого розуміння психологічних чинників становлення

соціальності молодшої людини в суперечливих умовах сьогодення. Цьому процесові властиве тяжіння до масовизації і водночас до екзистенційної самотності. Особливо гостро це питання звучить останнім часом, коли динамізм та інтенсивність соціально-політичних, економічних процесів у сучасному українському суспільстві пред'являють особливі вимоги до особистої автономії та відповідального ставлення до життя українських школярів.

У цьому контексті особливої уваги потребує суверенність підростаючого покоління українців, оскільки на фоні несформованості основних соціальних функцій і навичок усвідомлювати себе і відстоювати власну автономію існує безліч зовнішніх чинників, які можуть спричиняти їх глибоку дезадаптацію, нівелюючи соціалізуючі впливи.

Метою нашого дослідження було окреслити теоретичні підходи до розуміння розвитку суверенності особистості у період навчання в закладі загальної середньої освіти.

Результати теоретичного аналізу проблеми. Шкільне навчання є тим періодом у становленні особистості, коли для успішної соціалізації важливий баланс між зовнішнім тиском в ході інтенсифікації взаємин дитини з соціальним оточенням та здатністю відстояти внутрішньоособистісні інтенції та потреби – її приватністю. Це особливо вагомим стає в підлітковому віці. Суверенність школяра як здатність зберігати цілісними межі особистості є чи не найвагомішою ознакою становлення приватності. Для вивчення останньої найбільш продуктивними є загальнонаукові принципи системності та розвитку. Приватність вивчається шляхом спостереження об'єктивної людської поведінки, спрямованої на бажане перетворення середовища. Тому складові і спосіб організації психологічного простору людини аналізуються нами як її прояв. Згідно з системним підходом, суверенність особистості школяра розглядається нами через окремі параметри її психологічного простору: його структуру та відкритість/закритість фізичному та соціальному оточенню, через усвідомлення, переживання та реалізацію

індивідом права на особисту власність, досвід особистого контролю над обставинами свого життя, відповідальність за вчинені вибори. Принцип розвитку передбачає погляд на суверенність школяра як на явище, що перебуває у постійному русі та змінах, має свою динаміку.

Суверенність – кумулятивна якість особистості, яка розвивається з віком в сторону її зростання, і, якщо цей нормативний процес порушується, людина переживає особистісну кризу. Одиницею зростання суверенності є психологічна ситуація, яка вирішується за допомогою психологічного додання, або coping. Активні способи coping-поведінки поєднуються з досягненням суверенності, а пасивні – з депривованістю. Оскільки психологічний простір носить символічний характер, то фрустрація потреби в суверенності певною мірою призводить до заміщення його одного виміру іншим, до зниження рівня суверенності (депривованості) або його надмірного посилення (надсуверенності). Порушення і підтримка меж психологічного простору закріплюються в Я-концепції і виражаються в об'єктивній поведінці школяра, даючи оточуючим сигнали щодо того, яку «частку» суверенності людина розраховує отримати від інших. Нормальна суверенність розвивається в онтогенезі протягом усього життєвого шляху відповідно до вікових завдань кожної стадії соціалізації. Розширення суверенності в період навчання у закладі загальної середньої освіти відбувається на базі вже сформованої суверенності тілесності, особистої території і речей шляхом зростання суверенності звичок (у молодшому шкільному віці), соціальних зв'язків, смаків і цінностей (у підлітковому віці).

У висновку зазначимо, що психологічна суверенність школяра – системне, багатовимірне і полідетерміноване явище, яке розвивається в онтогенезі, регулюється середовищними чинниками і формами активності, що формуються в процесі соціалізації в контексті засвоєння природних програм і соціальних зразків поведінки.

САМОВИЗНАЧЕННЯ ОСОБИСТОСТІ: СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Зубіашвілі І. К.

*кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник лабораторії
організаційної та соціальної психології
Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України
ORCID ID:<https://orcid.org/0000-0003-3642-8159>*

Актуальність дослідження. У контексті сучасних соціально-економічних реформ актуальність дослідження феномену самовизначення пояснюється багатьма причинами. У першу чергу потрібно відзначити суспільно значущі практичні причини: психологічні знання про закономірності самовизначення стають гостро затребуваними в критичні періоди розвитку суспільства, коли змінюються системи цінностей в індивідуальній, груповій та масовій свідомості людей. Саме в ці періоди різко зростає інтерес дослідників до проблеми самовизначення особистості та різних соціальних груп.

Мета дослідження. Розглянути зміст поняття самовизначення особистості та його характеристики як соціально-психологічного явища.

Результати теоретичного аналізу проблеми. Феномен самовизначення, виокремлений філософами (Н. Аббаньяно, М. Бердяєв, Х. Ортега, Ж. П. Сартр, М. Хайдеггер, К. Ясперс та ін.), розроблявся видатними психологами (К. Абульханова-Славська, Л. Божович, Г. Костюк, С. Рубінштейн та ін.). До початку ХХІ ст. предметом наукового аналізу були особистісне (Б. Ананьєв, Л. Виготський, М. Гінзбург, В. Давидов, І. Дубровіна, Д. Фельдштейн та ін.) та етнічне самовизначення (Д. Фельдштейн). Соціально-психологічні та психолого-педагогічні аспекти зазначеного феномену вивчали (І. Кон, О. Петровський, Т. Снегірьова, В. Ядов, Г. Балл, М. Боришевський, І. Жадан, О. Киричук, О. Мудрик, В. Семіченко, Б. Федоришин, Н. Чепелева та ін.).

Найбільш часто самовизначення розглядається вченими як психологічний або соціально-психологічний процес. Так, на думку В. Сафіна, самовизначення є цілісним процесом оволодіння суб'єктом особистісно та соціально-значущими сферами життя відповідно поставленої мети, в якій він створює себе, самореалізується та самостверджується. Поряд з тим, що самовизначення досить часто розуміється як феномен свідомості та самосвідомості, деякими авторами конкретні дії та вчинки по реалізації обраного шляху також вважаються структурними елементами самовизначення, включаючи, таким чином, у самовизначення і феномени поведінки.

Дослідники (А. Журавльов, А. Купрейченко) зазначають, що співвідношення феноменів свідомості та поведінки для розуміння сутності самовизначення є досить складним і потребує спеціального глибокого аналізу. Однак при вирішенні цієї проблеми доцільно говорити про різні форми прояву самовизначення в поведінкових актах, ніж включати їх безпосередньо в зміст самовизначення.

У низці досліджень (О. Падалко, М. Угарова) використовуються підходи до структури самовизначення на основі трьохкомпонентної моделі психологічного ставлення, яка передбачає когнітивний (пізнавальний), афективний (емоційний) та поведінковий (вольовий) компоненти. На основі праць інших авторів і власного розуміння подібної структури можна зробити висновок, що *когнітивний компонент* самовизначення включає оцінку своїх здібностей і потенціалів, уявлення про смисл цілі та етапи життя та ідеали кожного етапу, а також можливості та перспективи їх досягнення. Крім того, він включає уявлення про свої місце в системі соціальних взаємин з іншими людьми та тієї ролі, яку особистість грає в житті людей, які її оточують. *Афективний компонент* передбачає емоційну оцінку особистістю її цілей, цінностей та ідеалів; свого минулого, сьогодення та майбутнього; задоволеність – незадоволеність досягнутим станом у системі відносин, а також власними можливостями та здібностями. *Поведінковий компонент*

самовизначення включає психологічну (передусім, мотиваційну) готовність особистості до певних дій та вчинків, пов'язаних з готовністю особистості з досягненням бажаної позиції в системі соціальних відносин.

На основі багатьох досліджень (П. Бергер, А. Журавльов, Г. Костюк, А. Купрейченко, А. Селігмен та ін.) під самовизначенням можна розуміти пошук суб'єктом свого способу життєдіяльності в світі на основі сприйняття, прийняття або формування ним у часовій перспективі базових ставлень до світу, інших людей, людської спільноті в цілому та самого себе, а також на основі власної системи життєвих смислів і принципів, цінностей та ідеалів, можливостей і здібностей, очікувань і домагань. Самовизначення як пошук способу функціонування та розвитку можна віднести одночасно до трьох основних класів психічних явищ, тобто як процес, як стан (деякий «зріз» процесу в певний період часу) і як властивість суб'єкта (особистість, яка самовизначається, або група і є їх особливою характеристикою).

Висновки. Отже, самовизначення особистості та його характеристики є явищем соціально-психологічним; це поняття має значущий смисл у розвитку соціальності та диференційованої представленості на особистісному та груповому рівнях. Самовизначення особистості детерміновано суб'єктними властивостями особистості.

РЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ СУПЕРВІЗІЇ У СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ

Кривоконь Н.І.

*доктор психологічних наук, професор, професор кафедри соціальної роботи
Начально-наукового інституту права і соціальних технологій
Чернігівського національного технологічного університету
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3783-7491>*

Актуальність дослідження. Супервізію в соціальній роботі ми розглядаємо як професійну діяльність, що, з поміж іншого, уможливорює мобілізацію ресурсів соціальних працівників, їх клієнтів, а також соціальної

організації в цілому. Проте наразі супервізія, як складова професійної соціальної роботи, не набула широкого розповсюдження у вітчизняних соціальних службах. Зважаючи на особливу роль ресурсного підходу для досягнення цілей соціальної роботи (П. Бергер, Т. Лукман, Д. Томас, Ю. Фoa, С. Хобфол), важливим є пошук та обґрунтування оптимальних методів внутрішніх чи зовнішніх ресурсів (наснаження).

Відтак, щодо супервізії, то фахівцеві із соціальної роботи супервізія дозволяє розвивати та коригувати такі потенціали на індивідуальному рівні (за М. С. Каганом): 1) гносеологічний – за рахунок поповнення професійного досвіду спеціаліста необхідною, актуальною в контексті конкретної проблематики, інформацією; 2) аксіологічний – шляхом ствердження та/або формування адекватних цінностей професії; 3) творчий (перетворюючий) – через спрямування розвитку професійної майстерності, креативності, через розширення уявлень про клієнта та його проблематику, а, отже, і про можливі шляхи її вирішення, через спонукання до активної самореалізації фахівця тощо; 4) комунікативний – завдяки вдосконаленню навичок спілкування та професійної інтеракції, розвитку навичок порозуміння з клієнтом; 5) художній (як здатність розвивати свій духовний світ) – шляхом використання методів артнавчання та арттерапії з метою розвитку тих чи інших компетенцій фахівців.

Стосовно актуалізації зовнішніх ресурсів у соціальній роботі, то завдяки супервізії значно розширюються уявлення про соціальні зв'язки громади, де функціонує соціальна служба, про налагодження можливої міжвідомчої взаємодії; формується мережа корисних контактів та ін. Також не слід забувати і про мобілізацію потенціалу самої соціальної організації та наставницької підтримки фахівців (особливо завдяки так званій «колегіальній» супервізії). Усе це дозволяє соціальному працівникові мобілізувати незадіяні дотепер можливості оточення.

Говорячи про роль супервізії у контексті наснаження особистості соціального працівника, то основу її складає підтримка активності фахівця та набуття ним компетенцій і знань, що сприяють посиленню його професійної позиції. Відтак, наснажуюча супервізія виступає не лише як професійний супровід, а і як усвідомлений цілеспрямований процес підвищення ефективності самого спеціаліста, розвиток навичок його самонаснаження та досягнення ресурсних станів.

Висновки. Отже, перелік «класичних» функцій супервізії в соціальній роботі (навчання, розвиток, підтримка, оцінка), на наш погляд, мають бути доповнені ще однією її спроможністю – актуалізацією ресурсного потенціалу особистості фахівця, його наснаженням та мобілізацією ресурсу оточення.

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІЧНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Лавренко О. В.

*кандидат філософських наук, доцент, провідний науковий співробітник
лабораторії організаційної та соціальної психології Інституту психології
імені Г.С. Костюка НАПН України
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-9943-9536>*

Актуальність дослідження. Актуальність дослідження економічного самовизначення студентської молоді обумовлена протиріччями, які склалися як на соціально-практичному, так і на методологічному рівнях. Соціально-економічна ситуація в нашій країні, з її ринковими механізмами, інноваційністю, об'єктивно потребує соціально-психологічних досліджень економічного самовизначення студентської молоді, її економічної активності, здатності до економічної адаптації в умовах нестабільного ринку. Водночас, бракує соціально-психологічних досліджень економічного самовизначення, економічної активності молодого покоління.

Мета дослідження. Окреслити соціально-психологічні особливості економічного самовизначення студентської молоді.

Результати теоретичного аналізу проблеми. Студентську молодь можна віднести до самої уразливої і слабкої економічного ланки, що відтворює єдність як позитивних, так і негативних сторін функціонування сучасної соціально-економічної системи в цілому. Як соціальна група, вона відрізняється не лише особливим місцем і роллю в суспільстві, що розвивається в нових ринкових умовах, а й наявністю цілком певних соціальних якостей, які дозволяють виділити її в специфічну страту. Цей вік виступає одночасно і як демографічна, і як соціальна ознака. Адже період навчання у вузі припадає в основному на другий період юності, період оформлення юнаків і дівчат у дорослу людину. У процесі навчання студентство не створює матеріальних і духовних благ, але сам період підготовки до професійної діяльності складає необхідну ступінь, без якої неможливий жодний вид праці.

Самовизначення передбачає активний саморозвиток особистості, пошук власної життєвої позиції, вибір рішень у проблемній ситуації. Воно триває впродовж усього життя людини, видозмінюючись у різні вікові періоди. Велике значення має ступінь досягнутої індивідом інтелектуальної, громадянської, професійної, моральної, економічної, соціально-психологічної зрілості.

Економічне самовизначення нами розуміється як процес усвідомлення, осмислення і реалізації особистістю своєї позиції в просторі економічних відносин на основі уявлень про себе як активного суб'єкта економіки, ставлення до себе у цьому статусі. У результаті цього у особистості формується власна стратегія усвідомленої економічної поведінки, в процесі якої вона реалізує свої економічні інтереси, задовольняє свої потреби з орієнтацією на соціальні моральні настановлення та цінності, які сформовані в суспільстві.

Особливість процесу економічного самовизначення студентської молоді, на наш погляд, визначається ще й тим, що на даному етапі життя молоді люди вирішують задачу отримання професійних знань, навичок, компетенцій, що дозволяє їм стати суб'єктом економічного життя, тобто економічне самовизначення йде одночасно з професійним. Це свідчить про взаємозв'язок і взаємозумовленість цих процесів на даному етапі життя молодих людей, оскільки вони мають одну мету – підготовку конкурентоспроможного фахівця, який відповідає вимогам сучасної економіки.

Професійна соціалізація залежить від успішності економічної соціалізації. Від того, наскільки молода людина включена в економічні відносини, чи здатна орієнтуватися в ринковому середовищі, чи володіє вона економічним мисленням, чи вміє здійснювати свою діяльність економічно доцільно, затребувана чи ні на ринку праці – від цього буде залежати реалізація її професійного потенціалу.

Висновки. Соціально-психологічні особливості економічного самовизначення студентської молоді визначаються впливом різних чинників, які умовно можна поділити на стихійні (формуються під впливом соціального середовища завдяки здатності особистості здійснювати вибір своєї поведінки та вчинків) та організовані (економічна освіта, виховання). Також важливим є вплив чинників, які визначають особливості функціонування українського суспільства на даному етапі свого розвитку (економічна криза в країні, форс-мажорні обставини та події, перебування країни в стані військового конфлікту, зростання соціальної напруженості в суспільстві, необхідність здійснення процесів європейської інтеграції тощо).

ЕКОНОМІЧНЕ САМОВИЗНАЧЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН

Мельничук Т.І.

*кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник
лабораторії організаційної та соціальної психології
Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України
ORCID ID:<http://orcid.org/0000-0002-5205-9958>*

Актуальність дослідження. Соціально-економічні процеси в суспільстві впливають на процес формування ставлення особистості до економічних явищ та її самовизначення в системі економічних відносин. Самовизначення особистості – складний соціально-психологічний феномен, який потребує свого осмислення в психології, педагогіці, соціології, філософії тощо.

Мета дослідження. Здійснити аналіз наукових підходів до економічного самовизначення особистості як соціально-психологічного феномену.

Результати теоретичного аналізу проблеми. Дослідженню проблем економічного самовизначення та економічної свідомості особистості приділяли увагу зарубіжні вчені М. Вебер, Е. Дюркгейм, Дж. Катона, С. Московічі, А. Сміт, А. Журавльов, Н. Журавльова, А. Купрейченко та ін. Теоретико-методологічною основою дослідження є *системний підхід* (Є.А. Аркін, А. Л. Журавльов, Л.Б. Ельконін, Б. Ф. Ломов, С. Д. Максименко, В. В. Москаленко, К. К. Платонов, А. Рапопорт та ін.), згідно з яким економічна соціалізація може розглядатись як складний, багаторівневий процес входження індивіда в економічну сферу суспільства, і, водночас, як складова більш загального процесу соціалізації особистості.

В.О. Сич у своїх дослідженнях відмічає, що важливим питанням економічної психології як однієї з найперспективніших сучасних наукових дисциплін є феномен економічної свідомості, а також структура та особливості економічної свідомості суб'єктів соціального простору.

Донедавна такі російські вчені як А. Абалкін, П. Буніч, А. Аганбегян, Т. Заславська, В. Куликов, Г. Попов і А. Кітов, а також західноєвропейські й американські дослідники Г. Мюнстерберг, Г. Тард, Дж. Катона найбільше уваги приділяли обґрунтуванню необхідності враховувати психологічні фактори в економіці, а також проблемам моделювання економічних процесів ухвалених рішень. Представники західноєвропейської та американської економічної психології, як правило, дотримуються необіхевіористичної позиції та здебільшого так розглядають саме економічну поведінку. Натомість, А. Філіпов і С. Ковальов підкреслюють важливість розгляду економічної свідомості як предмета економічної психології, застерігаючи тим самим від перетворення економічної психології на психологічну економіку.

Дослідники А. Журавльов і А. Купрейченко дотримуються позиції, за якою головною одиницею аналізу соціально-психологічного феномена економічного самовизначення вони вважають «ставлення особистості до різних економічних об'єктів».

Аналіз наукових джерел свідчить про те, що дослідники традиційно виокремлюють три основні форми економічної свідомості - масову, групову та індивідуальну. Масова економічна свідомість розглядається як особлива підсистема, що має специфічні механізми детермінації й відносну автономію.

Групова економічна свідомість, на думку Г. Ложкіна, В. Спасеннікова та В. Комаровської, є свідченням існування узагальненої свідомості певних груп людей (соціальних класів, тих чи інших прошарків населення, персоналу окремих підприємств тощо) та розглядається як «...сукупність думок та уявлень, які визначають основний зміст і напрям економічної активності конкретної групи». Індивідуальна форма має певні структурні компоненти: економічні емоції та почуття, перцептивну сферу економічної поведінки та економічні уявлення, економічне мислення та вольові компоненти.

Висновки. Отже, проведене дослідження проблематики таких психологічних феноменів як економічна свідомість та економічне самовизначення особистості дають змогу стверджувати, що між цими явищами є чіткий взаємозв'язок та взаємозалежність. Хоча і складно точно спрогнозувати динаміку процесу формування економічної свідомості та самовизначення особистості у високодинамічному економічному просторі, адже існує безліч факторів, які їх детермінують.

ШЛЯХИ ОПТИМІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУ ЕКОНОМІЧНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ШКОЛЯРІВ ІЗ МАЛОЗАБЕЗПЕЧЕНИХ СІМЕЙ

Новосядла О.М.

*науковий кореспондент лабораторії організаційної та соціальної психології
Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України, директор
спеціалізованої школи № 274 з поглибленим вивченням іноземної мови
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5826-3354>*

Актуальність дослідження. Розбудова ринкових відносин в економіці нашої країни виражається в трансформації усіх сфер життя суспільства. Водночас, зростаючі вимоги до самостійності, активності, стресостійкості, уміння адаптуватися до нових економічних умов, зрештою, – до конкурентних, підприємливих якостей молоді, загострюють проблему готовності до нових економічних реалій тих молодих людей, що перебувають в умовах економічної депривації. Особливо актуальним постає питання соціалізації підростаючої людини шкільного віку в умовах малозабезпеченості.

Мета дослідження: показати ефективність розробленої нами програми по оптимізації економічної соціалізації школярів з малозабезпечених сімей.

Методика та організація дослідження. На констатувальному етапі експериментального дослідження особливостей економічної соціалізації школярів з малозабезпечених сімей нами були виявлені особливості

економічної соціалізації, що полягають у формуванні економічної культури носія бідності і потребують розробки та впровадження у практику психологічної роботи з такими школярами нових засобів соціалізуючого впливу. Тому з метою оптимізації процесу економічної соціалізації школярів з малозабезпечених сімей нами розроблено програму активного соціально-психологічного навчання задля формування підприємливості учнівської молоді, яку реалізовано на експериментальному етапі дослідження у 2018 році протягом 16 тижнів у формі 2-годинних тренінгових занять. Програма включала 5 змістових модулів, спрямованих на підвищення соціалізованості учасників у економічній сфері: на підтримку в учасників різнобічного пізнання економічних явищ, усвідомлення їх сутності, формування позитивної оцінки себе та інших у відносинах зайнятості і споживання, фінансових та монетарних, формування більш широкого спектру поведінкових стратегій споживчої, фінансової, трудової поведінки.

Результати дослідження. У програмі взяли участь 33 учня-старшокласника закладу загальної середньої освіти № 274 м. Києва, 18 з яких – з малозабезпечених сімей, інші становили контрольну групу. За результатами реалізації програми виявлені суттєві зміни в економічній соціалізованості учасників. Так, встановлено, що розроблені заходи сприяють розвиткові економічної культури за типом підприємливої людини: позитивного та більш раціонального ставлення до грошей, мотиву економії ($p < 0.05$), тенденції до зростання мотивації досягнень ($p < 0.000$), автономії ($p < 0.05$), схильності до виваженого ризику ($p < 0.01$) та внутрішнього локусу контролю ($p < 0.01$); та зменшення показників тяжіння до бідності ($p < 0.000$).

Висновки. У ході дослідження доведено ефективність розробленої автором програми активного соціально-психологічного навчання задля оптимізації процесу економічної соціалізації школярів з малозабезпечених сімей.

Показано, що розвиток самооцінних (рівня самоповаги, аутосимпатії та самоприйняття), пізнавальних (обізнаності у сфері зайнятості і трудових

відносин, споживчих, монетарних, фінансових відносин) та поведінкових аспектів економічних відносин, практикованих на тренінгу, сприяє розвитку таких складових економічної культури, як раціональне та позитивне ставлення до грошей, мотив економії, зменшення монетарної тривожності та напруження у монетарних відносинах; зростання показників загальної схильності до підприємництва.

СІМЕЙНІ ЦІННОСТІ ЯК РЕГУЛЯТОР ПРОЦЕСУ САМОВДОСКОНАЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

Пенькова О.І.

*кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник лабораторії психології особистості імені
П.Р. Чамати Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*

Актуальність дослідження. Сім'я як мала соціальна група тісно пов'язана з суспільством, змінюється і розвивається разом з ним. Розшарування сучасної спільноти і поява нових верств населення започаткували нові типи сімей, а, отже, і нові типи виховної субкультури, відповідно до соціального стану родини та її матеріального добробуту. Це вимагає від її членів повної перебудови власної поведінки, а в зв'язку з цим і ревізії попередніх ціннісних орієнтацій з метою їх узгодження з новими реаліями життя.

Мета дослідження. У роботі досліджувався характер ціннісних орієнтацій, що забезпечують результативність процесу самовдосконалення старшокласників у сімейній взаємодії.

Методика та організація дослідження. Для реалізації поставлених завдань ми застосували анкету, у якій просили старшокласників (досліджувані – учні 11 класів СЗШ № 184 м. Києва) та їх батьків прорангувати за ступенем значущості список з п'ятнадцяти пунктів, що включають перелік цінностей самовдосконалення особистості. Наводимо їх для прикладу: цінності, пов'язані з оцінкою зовнішності; соціально-

комунікативні цінності; матеріальні цінності; цінності самореалізації; морально-етичні і естетичні цінності.

Результати дослідження. Експериментальні дані свідчать: старшокласники віддають перевагу цінностям самореалізації, тобто здійснюють вибір на основі нормативних вимог суспільства, що пов'язано з розвитком їх соціальної активності, яка скерована на приведення внутрішніх резервів у відповідність до умов зовнішнього середовища, для успішного досягнення значущої мети, а саме особистісного професійного зростання. Батьки ж надають перевагу цінностям матеріального добробуту. На наш погляд, процес самовдосконалення у даному випадку реалізується шляхом пошуку предметних цінностей, якими можуть бути об'єкти матеріального світу. Дані цінності дозволяють особистості здійснювати соціальну адаптацію, що, з точки зору батьків, є особливо значущим у житті.

Не менш важливим фактором для респондентів є цінності, пов'язані з оцінкою зовнішності. Адже, щоб сформулювати думку про себе, про власний потенціал, особистість повинна мати деякі уявлення про себе, свої якості, знання і уміння, вона має оцінити, наскільки вони у неї розвинені, порівняно з суспільними або власними стандартами. При вимірюванні соціально-комунікативних цінностей виявилось, що учні, так само як і батьки, обрали даний критерій визначальним. У той час усвідомлення старшокласниками своєї значущості досягається за рахунок власного авторитету, що дозволяє їм здійснювати соціальну адаптацію. Цінності взаємин з батьками та друзями не відкидаються, але й не приймаються як актуально необхідні цілі для власного самовдосконалення. Емоційно-ціннісні ставлення до себе стають визначальними в поведінці юнаків, провідне місце починають посідати особистісні і моральні цінності, зростає стійкість і об'єктивність самооцінки. Що стосується батьків, то вони керуються особистісними потребами, метою яких є інтеграція взаємин з іншими при збереженні власної ідентичності та індивідуальності.

Висновки. У роботі доведено, що учні та їх батьки здійснюють ціннісний вибір на основі нормативних вимог суспільства; він реалізується

шляхом пошуку внутрішніх резервів досягнення значущої мети. У процесі самовдосконалення досліджувані активізують лише ті цінності, які відіграють важливу роль у їх житті. Саме завдяки цьому формується індивідуальна система ціннісних орієнтацій, від яких залежить динаміка самовдосконалення особистості.

СТАВЛЕННЯ СТУДЕНТІВ ДО ІНТЕРНЕТ-РЕКЛАМИ ЯК ВАЖЛИВИЙ ФАКТОР ЇХ ЕКОНОМІЧНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ

Телегей Н. В.

*викладач кафедри філософії та соціально-гуманітарних дисциплін
Національної академії статистики, обліку та аудиту,
аспірант лабораторії організаційної та соціальної психології
Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України
ORCID ID : <https://orcid.org/0000-0002-5487-6230>*

Актуальність дослідження. Останнім часом спостерігається значний інтерес до досліджень змісту, чинників, детермінант економічної соціалізації, зокрема, студентської молоді.

Зазначимо, що в силу особливостей юнацького віку – молодь є найбільшим споживачем новітніх інтернет-технологій, які є основною платформою для поширення реклами в інтернеті. Тому актуальним питанням постає вивчення проблеми ставлення студентської молоді до інтернет-реклами, адже це впливає на їх економічну соціалізацію та, в результаті, виступає важливим фактором їх економічної активності.

Тому **метою дослідження** є теоретичний аналіз ставлення студентської молоді до інтернет-реклами, як важливого фактору їх економічної соціалізації.

Результати теоретичного аналізу проблеми.

1. Аналіз вітчизняної та зарубіжної літератури показав, що багато уваги приділяється особливостям студентського віку, який має ряд психологічних характеристик, що відрізняють молодь від інших соціальних груп. Відповідно

до Закону України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні», статті 1, молодь – це особи віком від 14 до 35 років, до яких відносяться і студенти. Разом з тим, І. Зимня виділяє основні характеристики студентського віку, а саме: високий освітній рівень, висока пізнавальна мотивація, найвища соціальна активність та гармонійне поєднання інтелектуальної та соціальної зрілості. Отже, можна говорити, що в силу свого віку та психологічних характеристик, попередньо виділених науковцями, економічна соціалізація студентів передбачає засвоєння економічних норм, цінностей, настанов, уявлень, виражених у ставленні до інтернет-реклами, що є регуляторами споживчої поведінки молоді, їх «стилю життя» та самовираженню.

2. Нами були виділені структурні компоненти ставлення студентів до інтернет-реклами: *когнітивний компонент* (як інтернет-реклама сприймається, розуміється, запам'ятовується тощо); *емоційний компонент* (емоційне сприйняття інтернет-реклами); *поведінковий (регулятивний) компонент* (спонукання до певних споживчих дій).

3. Побудована модель психологічних чинників ставлення студентів до інтернет-реклами. Серед яких виділено: *соціально-демографічні чинники* (стать; вік; сімейний стан; місце проживання); *професійно-економічні чинники* (місце навчання /роботи; спеціальність; статус сім'ї; рівень доходу); *чинники, пов'язані із самою інтернет-рекламою* (вид товару; бренд; ціна; вид та місце рекламного повідомлення).

Висновки. Розроблена модель ставлення студентської молоді до інтернет-реклами буде покладена в основу подальшого емпіричного дослідження. Тож для подальшого дослідження нам необхідно визначити цільову аудиторію – студентство, що користується інтернетом, зокрема інтернет-рекламою, залежно від визначених нами чинників та структурних компонентів, в залежності від яких формується ставлення студентської молоді до інтернет-реклами, що є невід'ємною складовою їх економічної соціалізації.

РОЗВИТОК НАСТАВНИЦТВА ДЛЯ ДІТЕЙ-СИРІТ В УКРАЇНІ

Удовенко Ю. М.

*кандидат психологічних наук, асистентка кафедри соціальної реабілітації
та соціальної педагогіки*

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6672-7355>

Актуальність дослідження. За даними Уповноваженого Президента України з прав дитини М. М. Кулеби, 99 917 дітей проживає в інтернатах, з них 8025 – діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування; 91 892 – мають батьків, проте проживають в інтернатних закладах. Тобто, в Україні зростає чисельність дітей, які потрапили до інтернатів за наявності біологічних батьків. Наприклад, у 2000 році 60% дітей у інтернатах мали батьків, у 2019-му – 95%. Міжнародний та український досвід довели, що система інституційного догляду та виховання дітей здійснює негативний вплив як на їх психічний розвиток дитини, так і на її соціалізацію в цілому. Тривале перебування дитини поза межами сім'ї призводить до руйнування її емоційних зв'язків з батьками. Діти виростають невідповідними до самостійного життя, не мають необхідних соціальних умінь і навичок. Отже, актуальною та нагальною стала потреба у пошуку альтернативної форми взаємодії, яка б забезпечила можливість дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, які проживають у закладах, мати значущу, авторитетну людину, яка сприяла б підготовці кожної дитини до самостійного життя. Так з'явилась ідея розвитку наставництва в Україні як альтернативної форми допомоги дітям-сиротам, що потребувало наукового обґрунтування та емпіричного вивчення.

Метою дослідження є розкриття процесу запровадження та розвитку наставництва для дітей-сиріт в Україні.

Методологія дослідження. Дослідження використовує досвід, напрацьований під час участі у реалізації Проєкту Наставництва громадською організацією «Одна Надія» упродовж 2009 – 2016 рр. в ролі автора-розробника, тренера та експерта методології соціально-психологічної роботи з громадянами та дітьми щодо підготовки до наставництва, а також підготовки фахівців до реалізації Програми наставництва.

Наставництво для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які проживають у закладах, реалізується в Україні з 2009 році ГО «Одна Надія» у співпраці зі Службою у справах дітей міста Києва та Київським міським центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Проєкт Наставництва «Одна Надія» поширювався безпосередньо в місті Києві та Київській області протягом 2009–2016 рр. За результатами реалізації Проєкту Наставництва, з 2016 року в Україні на державному рівні запроваджено та набуває розвитку наставництво як індивідуальна форма підтримки і допомоги дитині, яка проживає у закладі.

Поняття «наставництво» та «наставник» по відношенню до дітей-сиріт, які проживають у закладах, вперше на державному рівні визначені в Законі України від 08.09.2016 р. № 1504-VIII «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування». *Наставництво* – це добровільна безоплатна діяльність наставника з надання дитині, яка проживає у закладі для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, іншому закладі для дітей, індивідуальної підтримки та допомоги, насамперед у підготовці до самостійного життя. *Наставник* – повнолітня дієздатна особа, яка здійснює діяльність з надання дитині, яка проживає у закладі для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, іншому закладі для дітей, індивідуальної підтримки та допомоги, насамперед у підготовці до самостійного життя.

Висновки. Отже, результати реалізації Проєкту Наставництва довели, що роль наставника у житті дитини-сироти полягає у задоволенні потреби дитини бути значущою для іншої людини через взаємну турботу, відповідальність, що дає змогу дитині позбавитися відчуття ізольованості та непотрібності; забезпеченні атмосфери доброзичливості, захищеності, підтримки при взаємодії з дитиною, у формуванні довірливих відносин з дитиною; передачі дитині знань, досвіду та конструктивних моделей поведінки; стимулюванні її мотивації до успішної життєдіяльності, правильного життєвого вибору; наданні дитині можливості набути досвіду побудови сімейних стосунків при тимчасовому перебуванні вихованця у сім'ї наставника.

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Черкаський А.В.

*кандидат історичних наук, доцент, доцент
Одеської національної академії харчових технологій
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6227-3029>*

Актуальність дослідження. Соціалізація особистості – це процес, що триває усе життя, процес її адаптації до нових умов суспільства, його трансформації в силу певних причин. В умовах кризового, перехідного стану суспільства, при зміні типів соціально-трудових стосунків виникають серйозні проблеми збереження і передачі професійного досвіду, спадкоємності професійної культури і етики, норм і цінностей, а зрештою – професійних знань, умінь і навичок індивідів. Ця ситуація актуалізує пошуки шляхів оптимізації процесу професійної соціалізації молодих фахівців, підтримки їх входження в професійну діяльність як на етапі професійного старту, так і в період професійного становлення. Професійні знання і уміння, загальні і спеціальні здібності, професійно важливі якості і способи саморегуляції, що активізують адекватні функціональні стани, складають професійний потенціал розвитку особистості.

Мета дослідження. Розкрити особливості професійної соціалізації молодих фахівців в сучасних умовах, а також проаналізувати соціальні компетенції, необхідні для її успішного проходження.

Результати теоретичного аналізу проблеми. Нині в психології і педагогіці одним з напрямів, що активно розвивається, є компетентнісний підхід, суть якого полягає в інтегральній властивості особистості, що характеризує її прагнення і здатність (готовність) реалізувати свій потенціал (знання, уміння, досвід особисті якості тощо) для успішної діяльності в певній області. Компетентнісна модель припускає зрушення від академічних норм оцінки до зовнішньої оцінки професійної і соціальної підготовленості випускників.

Структура універсальних компетенцій представлена такими елементами (підсистемами): академічні уміння, навички самоврядування, організованості, навички праці в групі, команді, які, своєю чергою, є сукупністю показників їх прояву.

Академічні уміння: уміти думати і діяти логічно залежно від ситуації, уміти розв'язувати проблеми, приймати рішення; продовжувати вчитися.

Навички самоврядування, організованості: самоповага і довіра; чесність, порядність і етичність; позитивне ставлення до навчання і професійного зростання; уміння адаптуватися в умовах, що швидко змінюються.

Навички праці в групі, команді: розуміти і приймати цілі, норми, цінності, звичаї і традиції організації (колективу); брати участь в процесах ухвалення рішень і підтримувати результати роботи групи.

Висновки. Отже, успішність соціалізації залежить не стільки від широти і глибини засвоєння вже готових норм, скільки від отриманої в процесі соціалізації здатності індивіда до самостійної діяльності в суспільстві і на благо суспільства. Соціалізація припускає встановлення особистістю суб'єктивних стосунків з соціумом, має конкретні форми і конкретні модифікації. При цьому специфіка цього суспільства впливає на особистість, відбивається в ній, заломлюючись через її особливості.

СІМЕЙНІ ЦІННОСТІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ

Яблонська Т.М.

*доктор психологічних наук, професор, доцент кафедри психології розвитку
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7272-9691>*

Актуальність дослідження. Сучасне суспільство характеризується значною різноманітністю цінностей та взірців поведінки, зокрема у сфері сімейних стосунків, відтак актуальною науковою проблемою є вивчення орієнтацій і цінностей сучасної молоді щодо сім'ї.

Метою статті є аналіз сімейних цінностей сучасної української молоді.

Методика та організація дослідження. У дослідженні застосовано методи: аналіз даних соціологічних і психологічних досліджень, проведених у країнах Центральної та Західної Європи, а також в Україні; критерій χ^2 Пірсона для пошуку значущих відмінностей між різними групами.

Результати дослідження. Аналіз досліджень свідчить, що впродовж останніх років у різних країнах спостерігаються схожі тенденції щодо трансформації сім'ї. Істотною зміною є зростаюча самотійна цінність подружніх зв'язків: якщо раніше цінувалися, насамперед, репродуктивна і соціалізуюча функції сім'ї, то в сучасному світі акцент переноситься на психологічне благополуччя людини, тож зростає значення подружніх/партнерських стосунків, змінюються форми існування сім'ї.

Ще 10-15 років тому у країнах Європи фіксувалися такі тенденції сімейного функціонування, які поширилися і в Україні: Singl – свідомо вибраний самотній спосіб життя; Dinks – свідомо бездітні пари, які віддають перевагу побудові кар'єри, зручності, подорожам; цивільний (фактичний) шлюб – спільне проживання без юридичного оформлення стосунків; гостьовий шлюб – постійний сексуальний зв'язок з роздільним проживанням партнерів, оснований на визнанні пріоритету потреби свобод кожного; гомосексуальне партнерство (Dyczewski, Leon, 2007).

На яку ж модель сім'ї орієнтується молодь? З різних варіантів (подружжя з дитиною чи без, пара без шлюбу з дитиною чи без неї, самотня(ій) мати/батько з дитиною, одностатева пара з дитиною) більшість опитаних у різних країнах (від 94% в Кореї до 98,87% у Німеччині) вважали сім'єю подружжя з принаймні однією дитиною, тобто традиційну модель сім'ї (Dyczewski, Leon, 2007).

Серед основних тенденції виявлялися: зменшення кількості повних сімей з дітьми, збільшення числа неповних сімей та одноосібних домогосподарств, зниження кількості шлюбів і народжуваності, відтермінування одруження та материнства, збільшення числа фактичних шлюбів та частки дітей, народжених

поза шлюбом (Kolnik M., Vojtko S., 2007). Практично всі ці тенденції характерні і для сучасної української сім'ї; впродовж останніх років вони наростали.

За даними опитування 2019 р., українська молодь в цілому досить консервативно дивиться на питання сім'ї та шлюбу: 82% опитаних планують у майбутньому шлюб, 84% – народження дітей. При цьому 41% опитаних хотіли б, щоб шлюб починався з «випробувального етапу»; 63% вважає, що діти повинні народжуватися у зареєстрованому шлюбі, тоді як для третини респондентів це не є визначальним для народження дитини. Більшість опитаних (87%), незалежно від статі, вважають, що в ідеалі дитину необхідно виховувати в повній сім'ї.

Основними мотивами вступу в шлюб, як для дівчат, так і для юнаків, є кохання (92% дівчат і 77% юнаків, $p < 0,01$) та народження дітей (74% і 66%, $p < 0,05$). Разом з тим, 42% опитаних вважають, що мотивом створення сім'ї є страх самотності; 22% опитаних сприймають одруження як спосіб легалізації сексуальних стосунків (ці мотиви частіше обирають юнаки, ніж дівчата, $p < 0,05$).

Для переважної більшості опитаних пріоритетом сімейних цінностей є довіра (81% дівчат, 77% хлопців, $p < 0,05$) і любов (77% і 74%). Серед інших умов, необхідних для щасливого сімейного життя: підтримка, турбота (42% дівчат, 38% хлопців); наявність дітей (38% і 40% відповідно); повага один до одного та готовність самостійно приймати рішення (39% і 36%); готовність змінюватись задля добра і щастя один одного (34% дівчат, 31% хлопців); здатність поступатися один одному (33% дівчат, 21% хлопців, $p < 0,05$), регулярний секс (14% і 28%, $p < 0,01$), розподіл сімейних обов'язків (8% і 14%, $p < 0,05$).

Висновки. В цілому як для дівчат, так і для юнаків пріоритетною в системі сімейних цінностей є психологічна складова порівняно з матеріальною. Відмінності досить виразні щодо емоційних аспектів стосунків, які більш важливі для дівчат (любов, довіра, турбота, орієнтація на взаємодію, готовність поступатися). Натомість хлопці більше орієнтовані на традиційність у шлюбі – розподіл сімейних обов'язків, підтримку сімейних традицій, секс.

Розділ 3.

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛІЗАЦІЇ РІЗНИХ КАТЕГОРІЙ НАСЕЛЕННЯ В УМОВАХ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА (ДІТЕЙ І ДОРΟΣЛИХ, ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ, ПРАЦЕВЛАШТОВАНИХ ТА БЕЗРОБІТНИХ)

АДАПТАЦІЙНІ МОЖЛИВОСТІ ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ В УМОВАХ СИСТЕМНИХ ЗМІН

Бойко С.Т.

*науковий співробітник лабораторії психодіагностики та науково-психологічної інформації Інституту психології імені Г. С. Костюка
НАПН України*

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3575-3515>

Актуальність дослідження зумовлена низкою проблем, із якими стикається українське суспільство в умовах складного політичного та економічного становища, збройного конфлікту в Україні, спричиненого агресією РФ, наявності близько 1,5 мільйона внутрішньо переміщених осіб з Криму та Донбасу, а також стрімких глобалізаційних процесів та розвитку інформаційних технологій. Для сучасної демографічної ситуації характерне поступове старіння населення України – так, за даними на 2017 рік, кількість осіб передпохилого віку (55–64 роки) становила 13,8%, похилого віку (65 років і старіші) – 16,3% (зазначимо, що згідно із сучасною міжнародною класифікацією, похилий вік – це 60 – 74 роки). Зрозуміло, що для цієї групи населення сприймання процесів соціальних змін накладаються на індивідуальне переживання старіння, посилюючи негативний перебіг процесу, але разом із тим це може дати поштовх для достатньо активного життя, а не поступового згасання. Отже, постає питання вторинної соціалізації, якому науковці, на наш погляд, приділяють ще не досить уваги.

Метою дослідження є вивчення особливостей адаптаційного потенціалу людей похилого віку в сучасних українських реаліях.

Результати теоретичного аналізу проблеми. Перехід до старшого віку супроводжується фізіологічними змінами в організмі, зокрема, погіршенням здоров'я, змінами у психічній діяльності, втратами друзів та близьких, неможливістю продовжувати професійну діяльність, що часто призводить до самотності та погіршення психоемоційного стану. Окрім того, старішання натеper проходить в інших соціальних умовах – скажімо, тридцять років людина прожила в СРСР, а наступні майже тридцять – у незалежній Україні, причому останні шість років точиться війна з «братньою» (як звикли вважати багато громадян) Росією. Отже, постає питання соціальної адаптації дорослої людини до нових соціальних умов, рольових функцій та соціальних норм, по суті – вторинної соціалізації. Цей процес складається із двох етапів: десоціалізації та ресоціалізації. Десоціалізація – відхід від раніше засвоєних цінностей, норм, ролей і правил поведінки; ресоціалізація – навчання нових цінностей, норм, ролей і правил поведінки замість колишніх.

Адаптація людини похилого віку до змін може бути пасивною та активною. За пасивної адаптації людина не змінює поведінку із врахуванням змінених обставин, не мобілізує власні психологічні ресурси для пристосування у новому психологічному середовищі. Через це у літніх людей може формуватися соціальна дезадаптація. Натомість у процесі активної адаптації індивід намагається активно взаємодіяти зі зміненим середовищем, впливати на нього, вдосконалювати не тільки себе, а й середовище навколо.

Значною мірою у наш час літні люди зазнають інформаційного стресу, що впливає на їхній психоемоційний стан і може спричинити загострення уже наявних хвороб, адже інформаційні потоки постійно зростають, а перевірити достовірність інформації і виробити правильне ставлення до неї

часто не можуть навіть молоді люди, оскільки не володіють критичним мисленням та навичками медіаграмотності.

Висновки. Аналіз опрацьованої літератури показав, що соціалізація ніколи не буває повною і ніколи не завершується. Активна адаптація, що передбачає якісні зміни, приводить до розвитку особистості людини похилого віку, достатнього забезпечення її потреб та інтересів, а також збереження психічного здоров'я. Проте охоплення психологічним супроводом літніх людей є недостатнім і потребує розвитку і вдосконалення.

ПРОФЕСІЙНА СОЦІАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ СТУДЕНТІВ-МЕНЕДЖЕРІВ В УМОВАХ СИСТЕМНИХ ЗМІН ПРОФЕСІЙНОГО СЕРЕДОВИЩА.

Власенко А.А.

аспірант кафедри психології управління ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» НАПН України

Актуальність дослідження. У процесі змін професійного середовища як системи, що знаходиться в динаміці безперервної взаємодії з соціумом, з одного боку, і є підсистемою єдиної системи відкритого суспільства – з іншого, акцентується значення менеджера і як модератора, і як комутатора системних змін. У зв'язку з цим важливість професійної соціалізації особистості студента-менеджера в процесі навчання у закладі вищої освіти (ключового етапу становлення особистості фахівця) є очевидною.

Мета дослідження. На основі аналізу сучасних наукових досліджень визначити важливі компоненти професійної соціалізації особистості студентів-менеджерів в умовах системних змін професійного середовища.

Результати теоретичного аналізу проблеми. Під професійною соціалізацією особистості мається на увазі її адаптація до соціуму, яка

визначається професійною діяльністю суб'єкта в процесі входження і подальшого перебування в ньому.

Професійну соціалізацію особистості менеджера досліджували Л. М. Карамушка, О. І. Бондарчук, А. С. Москальова, Н. М. Надюк, О. Ю. Білоус, І. Сняданко та ін. Варто також відзначити дисертаційні роботи, в яких досліджувалася професійна соціалізація особистості студентів-менеджерів в умовах системних змін професійного середовища.

Г. Т. Базарова у роботі «Соціально-психологічні чинники професійної соціалізації менеджерів» (2001), встановивши професійну спрямованість менеджера як домінанту, яка визначає характеристики і резерви його особистості в процесі професійної соціалізації, виводить провідні чинники успішної професіоналізації: оволодіння репертуаром управлінських ролей і рефлексивне уявлення про свою професійну кар'єру.

М. К. Карпова у роботі «Професійно-освітній компонент соціалізації особистості майбутнього менеджера» (2006), відзначаючи інтерналізацію особистісних соціально-професійних вимог до студентів управлінських спеціальностей, визначає феномен вибірковості їх сприйняття і варіативності конструювання індивідуальної соціальної реальності. При цьому встановлюються три основні стадії професіоналізації, які проходить особистість студента-менеджера в процесі розширення його професійного соціуму: попередню (вступ до закладу вищої освіти), основну (навчання у ньому), остаточну (період перед закінченням ЗВО).

С. І. Кучмієва у роботі «Мотиваційні чинники професійної соціалізації студентів в період навчання у виші» (2007), визначаючи характер впливу мотиваційних чинників на професійну соціалізацію студентів-менеджерів, пропонує таку їх класифікацію: позитивний характер (інтерес до професії, мотиви розвитку особистості, навчально-пізнавальні мотиви); негативний характер (асоціальні та інфантильні мотиви); деякі матеріальні і соціальні мотиви, що здійснюють позитивний або негативний вплив в залежності від

обставин. Надмірний акцент студента-менеджера на можливих матеріальних і соціальних перевагах обраної професії визначено як важливий негативний фактор професійної соціалізації його особистості.

Висновки. Отже, в працях багатьох науковців відмічається, що професіоналізація особистості – це адаптація її до певного професійного середовища. У процесі професіоналізації особистості студент-менеджер проявляє високу ступінь вибірконості в сприйнятті соціально-професійних вимог, а сам процес характеризується високою варіативністю. Успішність процесу визначається оволодінням репертуаром управлінських ролей і рефлексивним уявленням про свою професійну кар'єру. Мотиваційний фактор здійснює як позитивний, так і негативний вплив на професійну соціалізацію особистості. Надмірний акцент студентів-менеджерів на матеріальних, соціальних перевагах обраної професії негативно впливає на їх підготовку.

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА АДАПТАЦІЯ ПІДЛІТКІВ В УМОВАХ КАРАНТИНУ

Грись А.М.

*доктор психологічних наук, професор, завідувачка лабораторії
соціально дезадаптованих неповнолітніх Інституту психології*

імені Г.С. Костюка НАПН України

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-002-0153-2303>

Актуальність дослідження. Сучасна ситуація можливого поширення коронавірусу в Україні та за її межами кардинально змінить стиль та спосіб життя багатьох людей різних вікових груп. Та якщо доросле населення свідоме того, що виконання умов карантину необхідне для збереження життя та здоров'я як свого, так і інших людей, то у підлітковому віці не все так чітко, зрозуміло та однозначно. Хочеться зустрічей з друзями, прогулянок на

свіжому повітрі. Більше того, для підліткового віку цінність здоров'я не виступає на перший план.

У сучасних умовах кризи соціалізація підлітка набуває вкрай гострого характеру. Підліткова криза поряд із суспільною призводить до міжособистісних та внутрішньоособистісних конфліктів, наслідки яких у віддаленій перспективі позначатимуться на якості міжособистісних стосунків та адаптації особистості у цілому. Підлітки бажають побути час від часу на самоті чи поспілкуватися із друзями (хоча б по телефону), а натомість змушені сидіти вдома за комп'ютером, виконуючи завдання, які надсилають вчителі в умовах дистанційного навчання.

Мета дослідження. Визначити особливості соціально-психологічної адаптації підлітків в умовах карантину.

Результати теоретичного аналізу проблеми. Перехід на дистанційну форму навчання перетворює помешкання багатьох на онлайн-трансляції: батьки працюють у віддаленому режимі, діти також. Попри фізичну присутність, психологічна залученість кожного в інтернет-мережу призводить до надмірного перевантаження та стоми. У перервах між роботою до кожного час від часу надходять інформаційні потоки про ситуацію із поширенням коронавірусу в різних регіонах України та у світі.

ЗМІ видають щодня інформацію, яка викликає страх та відчай не лише у дорослих, а й у самих дітей. У результаті діти відчувають страх виходити на вулицю, навіть за необхідності. При цьому зростаюча жорсткість умов карантину в Україні обговорюється щодня членами сім'ї. Діти є слухачами інформації про коронавірус із друзями, родичами в телефонному режимі. Усе це формує психічний стан підростаючої особистості в умовах вимушеної самоізоляції.

Окрім того, у мережі інтернет поширюється величезна кількість фейкової інформації. Так, нещодавно з'явилася фейкова інформація, нібито МОН України перевірятиме знання, здобуті під час карантину за технологією

ЗНО для всіх учнів 5-11 класів. Після такої інформації батьки починають суворо контролювати дітей щодо виконання завдань, які надсилають вчителі із різних предметів. Тим самим викликаючи стрес у дітей, оскільки не усі вчителі реально оцінюють можливість виконання певного обсягу завдань дитиною в онлайн-режимі, та надсилають величезну кількість завдань, які дитина має виконати (приміром, з математики).

Чи, приміром, інформація про те, щоб закривати усі вікна та балкони, оскільки над Києвом із літака розбризкуватимуть дезінфікуючі засоби. Такого роду негативна інформація призводить до негативного психологічного настрою дитини та породжує страхи у підлітковому віці.

Обговорюючи із батьками плани на найближчу перспективу, підліткам стає зрозуміло, що найближчим часом заплановані раніше поїздки відміняються, а на більш віддалену перспективу також важко будувати нові плани через невизначеність із ситуацією на кордонах та завершенням пандемії коронавірусу у світі.

Заняття з сімейної системної психотерапії у скайп-режимі засвідчують, що під час карантину збільшується кількість конфліктів між батьками та дітьми, а також подружніх конфліктів. Так, мати скаржиться на те, що батько постійно «нападає» на дитину, звинувачуючи її у тому, що та увесь час за комп'ютером, або ж у телефоні. Інтернет стає єдиним місцем спілкування підлітка. Фізична активність усіх членів сім'ї знижується, що породжує нові проблеми, пов'язані із зайвою вагою та гіпокінезією.

Зважаючи на усе вищезазначене, сформулюємо кілька практичних рекомендацій щодо підвищення рівня адаптованості підлітків в умовах карантину: збалансувати режим праці та відпочинку в умовах карантину, забезпечити зону комфорту у помешканні; окрім ранкової гімнастики запроваджувати фізкультхвилинки впродовж усього дня; надавати можливість підліткам бути наодинці з собою; чергування розумової праці з фізичною; проведення бесід батьків із підлітками щодо безпечної поведінки в

умовах карантину, уникаючи при цьому зайвого моралізаторства та нав'язування своєї точки зору; навчити дітей розрізняти правдиву та неправдиву інформацію, формувати здатності вивчати надійність джерел інформації, що надходять із ЗМІ, ознайомити з книгами StopFake; розвиток навичок самопізнання та критичного мислення підлітків; навчання підлітків прийомам і методам опанування власним хвилюванням та тривожністю в умовах підвищеного навчального навантаження під час дистанційного навчання; підтримувати якісні міжособистісні стосунки з однокласниками, друзями в онлайн-режимі; тренування технік розслаблення та релаксації.

Висновки. Напружені умови карантину вимагають від батьків неабиякого терпіння та витривалості у процесі контейнерування власних емоцій та емоцій своїх дітей. Побудова стосунків із підлітком на діалогічних засадах і взаєморозумінні, на співпереживанні та прийнятті є запорукою здорової атмосфери у сім'ї. Процес соціалізації дітей у цей час має бути систематичним, цілеспрямованим та усвідомленим. При цьому слід пам'ятати, що для кожної дитини потрібно віднайти свій ключик, який забезпечуватиме активізацію позитивних та нейтралізацію негативних чинників в умовах карантину.

СФОРМОВАНІСТЬ ЕТИЧНИХ ІНСТАНЦІЙ ЯК ЧИННИК СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Карабаєва І.І.

*кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник, старший
науковий співробітник лабораторії психології дошкільника
Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4286-2103>*

Актуальність дослідження. Виконання норм і принципів, які регулюють взаємини людей та їх соціальну поведінку, є умовою соціалізації до життя в людському середовищі. Базис, без якого людина не може існувати

в суспільстві, закладається в дошкільному віці. Виховання моральної свідомості особистості в онтогенезі, визначення ключових чинників її формування та розвитку є надзвичайно важливою та актуальною соціально-філософською, культурологічною, етико-аксіологічною та психолого-педагогічною сферою концептуально-теоретичних досліджень. Уявлення про етичні інстанції «добра» і «зла» постійно змінювалось. Прагнення зрозуміти зміст цих категорій породило багату класичну українську філософсько-етичну спадщину. Методологічними та теоретичними засадами нашого дослідження є філософські положення української психології Просвітництва. У сучасних філософських дослідженнях уточнюються, поглиблюються розуміння етичних інстанцій «добро», «зло», підкреслюється важливість етичного (морального) виховання особистості. Фундаментальні ідеї морального розвитку особистості в аспекті системи ціннісних орієнтацій і відповідної поведінки висвітлені в роботах визначних українських психологів Г. Костюка, П. Чамати, С. Максименка, М. Боришевського, В. Сухомлинського, В. Котирло, С. Кулачківської, С. Ладивір, С. Тищенко.

Мета дослідження полягає у висвітленні сучасних підходів до визначення ключових понять «добро – зло», «етичні уявлення», «етичні інстанції», виділенні критеріїв і показників визначення рівня сформованості етичних уявлень старших дошкільників.

Методика та організація дослідження. Для виконання завдань дослідження була створена авторська методика, яка представлена в повному обсязі в наукових статтях та методичних посібниках як «Методика визначення особливостей засвоєння етичних норм соціальних стосунків дитини старшого дошкільного віку з дорослим». Як діагностичний матеріал ми обрали сюжетну картинку для створення умов опосередкованого програвання в уяві комунікативної ситуації і надання дитині можливості її аналізу у вигляді словесних і візуальних форм через бесіду за змістом

малюнку зображенням засмученого педагога, який проводить заняття, двох дітей – хлопчика та дівчинки. Хлопчик відволікає дівчинку від роботи – смикає за косу, кривляється. Як метод ми обрали ігрове діагностичне завдання. Отримані дані заносилися в протокол реєстрації результатів дослідження.

Результати дослідження. Аналіз результатів емпіричного дослідження показав, що у дітей старшого дошкільного віку, які перебувають в умовах закладу дошкільної освіти (ЗДО), сформованість етичних інстанцій у взаємодії дитини з дорослим представлена такими якісними та кількісними характеристиками: високий рівень розвитку мають 2% дітей, вище середнього рівень розвитку – 22,4 % дошкільників, середній рівень розвитку – 63,2 % дошкільників, нижче середнього рівень розвитку – 10,2 % дошкільників, низький рівень розвитку – 2,04 % дошкільників.

Висновки. Дослідження свідчить про те, що більша частина дітей дошкільного віку, які перебувають в умовах ЗДО (87,64 %), мають достатні показники рівня сформованості етичних інстанцій у взаємодії дитина – дорослий, що свідчить про засвоєння етичних норм соціальних стосунків, наявність уявлень про себе як об'єкта та суб'єкта соціальних стосунків; уміння надавати адекватну оцінку поведінці при вирішенні соціальних завдань, що свідчить і про високий рівень соціалізації дітей старшого дошкільного віку. І лише незначна частина дітей ЗДО (12,24 %) потребує особливої уваги при формуванні гармонійності розвитку п'яти її компонентів: мотиваційного, когнітивного, поведінкового, ціннісно-смыслового, емоційно-вольового.

УЯВЛЕННЯ МОЛОДІ ПРО УМОВИ ТА МЕТОДИ РОЗВИТКУ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЯКОСТЕЙ, НЕОБХІДНИХ ДЛЯ ЗДІЙСНЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ

Карамушка М.І.

*аспірантка кафедри психології розвитку
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4421-8178>*

Актуальність дослідження. Підвищення рівня розвитку психологічних якостей соціальної активної молоді передбачає використання спеціальних методів та форм роботи, що обумовлює необхідність вивчення ставлення самої молоді до цієї проблеми.

Мета дослідження. Вивчення уявлень молоді про умови та методи розвитку психологічних якостей, необхідних для здійснення соціальної активності, та місце серед них психологічних методів.

Методика та організація дослідження. Для проведення дослідження використовувалась авторська анкета «Умови та методи розвитку психологічних якостей соціально активної молоді». Дослідження було проведено серед різних категорій соціально активної молоді (учасників подій на «Майдані», волонтерів-психологів, стипендіатів програми фонду Віктора Пінчука «ЗАВТРА.UA», представники футбольного руху «Ультрас» та ін.). Всього дослідженням було охоплено 206 осіб.

Результати дослідження.

1. До *можливих умов розвитку психологічних якостей соціально активної молоді* респонденти віднесли такі: «створення проєктів-програм для молоді» (32,5%), «залучення молоді до різних сфер діяльності країни» (28,6%), «реклама, агітація, інформування (агітація/пропаганда)» (27,3%), «організація заходів (форумів, конференцій, шкіл-лідерства)» (24,7%), «просвітницько-патріотична діяльність (15,6%)», «фінансування» (11,7%), «залучення іноземних проєктів» (9,1%). Отже, респонденти в першу чергу бачать розвиток психологічних якостей саме через спеціальні проєкти-

програми та безпосередню практичну залученість молодих людей до різних сфер соціальної діяльності.

2. Щодо *методів і форм для розвитку психологічних якостей соціально активної молоді*, то тут відповіді розподілились так: «молодіжні форуми, молодіжні зібрання, молодіжні акції, інші форми групової роботи» – 32,5%, «інформаційні кампанії у школах та закладах вищої освіти» – 18,2%, «реклама» – 15,6%, «професійна спрямованість» та «міжнародні обміни» – 11,7% та 9% відповідно. Це свідчить, на наш погляд, про те, що інформаційні кампанії та реклама не дуже імпонують молоді, для неї більш значущою є безпосередня робота у молодіжних групах з іншими учасниками, де вони зможуть ділитися ідеями, де підвищується імовірність організації та реалізації соціальних проєктів.

3. Щодо *допомоги психологів у сприянні розвитку психологічних якостей соціально активної молоді*, то, на думку опитаних, для розвитку таких якостей психологи можуть зробити наступне: «проводити тренінги, консультації для молоді» (40,3%), «мотивувати молодь» (22,1%), «проводити дослідження та створювати портали з необхідною інформацією» (20,8%). При цьому лише 6,5% опитаних вважають, що психологи навряд чи зможуть допомогти. Тобто, отримані дані свідчать про те, що тренінгово-консультативна робота психологів є найбільш бажаною та важливою для підвищення соціальної активності молоді в нашій країні.

Висновки. Визначено, що основними умовами та методами покращення розвитку психологічних якостей соціально активної молоді є створення спеціальних програм для молоді, залучення її до різних сфер соціальної діяльності, а також організації різних форм соціально орієнтованої молодіжної взаємодії. Психологи можуть сприяти розвитку психологічних якостей соціально активної молоді за допомогою спеціальної консультативно-тренінгової та мотиваційної роботи.

ВІДМІННОСТІ У ВИБРАНИХ ОСОБИСТИХ ЦІННОСТЯХ ОНКОЛОГІЧНО ХВОРОЇ ТА ЗДОРОВОЇ МОЛОДІ

Карамушка Т.В.

*кандидат психологічних наук,
асистент кафедри соціальної роботи факультету психології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4813-8327>*

Шиковець С.О.

*аспірант факультету психології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1299-6434>*

Актуальність дослідження. Медична література визначає тривалі захворювання як постійні, незворотні, прогресуючі зміни, що завдають шкоди системі, назавжди знижуючи її ефективність та продуктивність, головним чином при гострих, а також хронічних станах, як один і той же тривалий патологічний процес (Зенціна, 1978). Процес пристосування до нової ситуації називається адаптацією. Це не означає пасивне пристосування до існуючих вимог через зміни в поведінці (наприклад, пасивне дотримання рекомендацій лікаря), а творчу реакцію на виникаючі труднощі та загрози, що, своєю чергою, призведе до сприятливого балансу прибутку і затрат, переоцінки поточного життя та пошуку його нового сенсу (Пілецька, 2002). Одним і важливих аспектів при цьому є переосмислення особистих цінностей, що впливає на подальшу організацію власної життєдіяльності хворими людьми. Дана проблема, зокрема, на контингенті онкологічно хворої молоді є недостатньо вивченою.

Мета дослідження: проаналізувати відмінності у вибраних особистих цінностях онкологічно хворої та здорової молоді.

Методика та організація дослідження. Дане дослідження проводилося на групі 18-20-річних молодих людей з діагнозом рак (кісткові пухлини) у 2017-2019 р.р. Обстежувані – це дві групи молодих людей загальною кількістю 90 осіб у віці 18-20 років, середній вік у вибірці становив 18,66 (SD = 0,76). Перша група складалася з 50 осіб, це були пацієнти Київського міського клінічного онкологічного центру (з медичною

діагностикою раку). У другу групу входило 40 осіб, молодь з останнього класу середніх шкіл та першого року навчання у закладах вищої освіти.

Для вивчення найважливіших життєвих цінностей використовувалась методика особистісних цінностей Ючинського (Ючинський, 2001). Для статистичної обробки даних було використано серію t-тестів для незалежних вибірок та обрахування U-критерію Манна-Уїтні, де припущення про нормальність розподілу залежних змінних не було дотримано. Аналіз даних проводився за допомогою IBM SPSS Statistics 12.0 для пакета Windows.

Результати дослідження. У процесі дослідження було встановлено, що існують певні відмінності між хворою та здоровою молоддю стосовно вибору особистих цінностей. Так, для хворих молодих людей найважливішими значущими символами є улюблена робота, професія (3,70), а також успішне сімейне життя (3,53). Для здорових молодих людей найважливішим значущим символом, як це не парадоксально, є, насамперед, міцне здоров'я (3,15). Символ цієї цінності є найбільш суттєвою різницею між групами ($p < 0,001$).

Встановлено також, що для хворих найважливішими цінностями є радість та задоволення (4,13), а також почуття гумору та дотепність (3,55). Для здорових осіб найважливішими особистісними цінностями є, насамперед, міцне здоров'я, фізична та психічна повноцінність (3,26), а також любов та дружба (2,56). Цінність міцного здоров'я становить найбільш істотну різницю між групами ($p < 0,001$).

Констатовано, що немає різниці в матеріальних та нематеріальних цінностях, оскільки обидві групи частіше обирають нематеріальні цінності. У цьому відношенні не було зафіксовано жодних значних відмінностей між групами.

Висновки. Існують суттєві відмінності у найважливіших значеннях та символах обраних особистих цінностей між групами хворої та здорової молоді, зокрема, стосовно цінності здоров'я. Отримані дані є суттєвими у практиці психологічного забезпечення життєдіяльності, як хворої, так і здорової молоді.

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ФУНКЦІОНАЛЬНІ ЧИННИКИ ВИРАЖЕНОСТІ «ГАРМОНІЙНОГО» ТИПУ УПРАВЛІНСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МЕНЕДЖЕРІВ ОСВІТИ

Ключко А.О.

*кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки, психології
та менеджменту Білоцерківського інституту неперервної професійної
освіти ДЗВО «Університет менеджменту освіти»
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6631-2638>*

Актуальність дослідження. Епоха змін спонукає Україну вступити в стадію неперервного реформування системи освіти. При цьому освітні організації потребують менеджерів, які мають бути не просто висококваліфікованими фахівцями, а керівниками, спроможними генерувати, реалізовувати ідеї та освітні ініціативи. З метою забезпечення ефективного управління освітніми організаціями актуальним сьогодні постає питання гармонійного поєднання менеджерами освіти як власне управлінських (адміністративних), так і лідерських функцій в управлінській діяльності.

Мета дослідження: дослідити рівень вираженості у менеджерів освіти «гармонійного» типу управлінської діяльності та проаналізувати його зв'язок з організаційно-функціональними характеристиками освітніх організацій.

Методика та організація дослідження. Дослідження здійснювалось за допомогою опитувальника «Ви лідер чи менеджер?» К.Фрайлінгера та І. Фішера. Опитувальник дає можливість аналізувати такі типи управлінської діяльності як «лідерський», «менеджерський» та «гармонійний» (поєднання менеджерських та лідерських функцій). Також була використана авторська анкета-«паспортичка», яка дозволила дослідити такі організаційно-функціональні чинники діяльності освітніх організацій як: тип закладу освіти, місце розташування, термін існування, статус в освітній системі міста (області), інноваційний статус, кількість працюючих осіб та кількість дітей, які навчаються в закладі.

У дослідженні взяло участь 1219 менеджерів освітніх організацій з різних регіонів України. Статистична обробка даних здійснювалася за допомогою пакета статистичних програм SPSS (версія 22). В основу дослідження покладено концепцію психологічного забезпечення діяльності освітніх організацій Л. Карамушки.

Результати дослідження.

1. Високий рівень розвитку «гармонійного» типу управлінської діяльності (поєднання лідерських та менеджерських якостей управління) виявлено лише у 17,9% опитаних менеджерів освіти. Майже половина опитаних (47,0%) мають середній рівень вираженості і більше третини (35,0%) - низький рівень.

2. Встановлено, що кількість менеджерів освіти, які відносяться до типу «гармонійний», є більш вираженою у тих опитаних, які працюють в освітніх організаціях з високим інноваційним статусом ($p < 0,001$). Тобто, чим більш інноваційним є заклад освіти, тим число менеджерів, які відносяться до «гармонійного» типу, зростає.

3. Окрім того, у процесі дослідження встановлено, що збільшення терміну існування та підвищення статусу освітньої організації в системі міста (області) сприяє збільшенню кількості менеджерів освіти, які відносяться до такого типу управлінської діяльності, як «лідерський» ($p < 0,05$).

4. Щодо таких організаційно-функціональних чинників, як тип закладу, місце його розташування, кількість осіб, які працюють у закладі, та кількість дітей, які навчаються у закладі, то тут не виявлено зв'язку із жодним типом управлінської діяльності менеджерів освіти.

Висновки. Отримані дані свідчать про недостатній рівень розвитку у менеджерів освіти «гармонійного» типу управлінської діяльності. Лише окремі організаційно-функціональні чинники діяльності освітніх організацій мають зв'язок з рівнями вираженості у менеджерів освіти типів «гармонійного», а також «лідерського» типу управлінської діяльності.

ЧИННИКИ ВИНИКНЕННЯ ДЕПРЕСИВНИХ СТАНІВ У СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

Круглова Н.О.

аспірантка Київського інституту сучасної психології та психотерапії
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-2520-9498>

Актуальність дослідження. В умовах складного та мінливого сучасного суспільства особливо гостро постає проблема депресивних станів студентської молоді. Навчання у закладах вищої освіти можна віднести до специфічного виду діяльності, пов'язаного з високим рівнем психічних і фізичних навантажень, що може призводити до виникнення у студентської молоді депресивних станів.

Мета дослідження: проаналізувати чинники виникнення депресивних станів у студентської молоді в умовах сучасного суспільства.

Результати теоретичного аналізу проблеми.

1. Студентський вік характеризується перебігом ряду взаємопов'язаних та взаємозумовлених процесів, викликаних *особливостями навчальної діяльності студентів та процесами їх соціалізації* (здійснення особистісного та професійного самовизначення, самоствердження, розвиток професійно-важливих якостей, формування мотиваційно-сміслової системи у професійній сфері, розвиток процесів рефлексії та самопізнання, усвідомлення власної індивідуальності, побудова професійних та життєвих планів, формування установок на свідоме творення майбутнього професійного та сімейного життя тощо). Це зумовлює підвищені вимоги до їх діяльності та компенсаторних механізмів психіки, зрив яких може призводити до виникнення депресивних станів.

2. Аналіз наукової літератури свідчить, що *депресивні стани* студентської молоді являють собою афективні стани, що характеризується негативним емоційним фоном, зміною мотиваційної сфери, когнітивних уявлень і загальною пасивністю поведінки.

3. На основі аналізу робіт зарубіжних (D.Beidel, E. Fawcett, M.Neary, R. Ginsburg, J. Mooney, H. Pallos, D. Richards та ін.) та вітчизняних (Л.М. Карамушка, В.В. Овсянікова, І.В. Гусакова, О.Д. Омельченко, О.А. Николаєнко, О.С. Юрценюк, А.І. Коротиш, М.Ф. Терещенко, І.В. Дубровіна, М.К. Акімова, Е.М. Борисова та ін.) дослідників, а також власного теоретичного аналізу проблеми виділено *чинники макро-, мезо- та мікрорівня*, які можуть впливати на виникнення депресивних станів у студентської молоді.

Так, до чинників *макрорівня*, які стосуються особливостей функціонування та розвитку суспільства в цілому та країни, де навчається студент, відносяться такі: рівень політичної напруженості; низький рівень соціально-економічного розвитку країни; негативний вплив засобів масової комунікації, молодіжних субкультур та ін.

Що стосується чинників *мезорівня*, то мова йде про чинники, які пов'язані з особливостями діяльності закладів вищої освіти та міжособистісної взаємодії студентів. До основних із них можна віднести: низький рівень матеріально-технічної забезпеченості навчального процесу; погана організація навчально-виховного процесу; відсутність системи адаптації для нових студентів у закладі вищої освіти (при переході із шкільної системи до вузівської); недостатній рівень підготовки викладачів та їх конфліктність у взаємодії зі студентами; відсутність умов для дозвілля та заняття спортом; відсутність нормальних культурно-побутових умов проживання в гуртожитку; несприятливий соціально-психологічний клімат у студентській групі та ін.

До чинників *мікрорівня* можна віднести ті, які пов'язані безпосередньо з життєдіяльністю та особистістю студентів. Це: труднощі до зміни умов проживання (побутові умови, мовні бар'єри, іноді зміна кліматичних умов, нове оточення та ін.); фінансові труднощі, необхідність підробітку, робота у вечірній та нічний час; нездатність соціалізуватися у новому оточенні та до

нової системи навчання; труднощі в самоорганізації діяльності відповідно до нових вимог; зміна соціальної ролі, що висуває нові вимоги та підвищує рівень стресу; страх перед навчальним процесом, сесійним періодом; академічні заборгованості; необхідність особистісного самовизначення у подальшому професіональному середовищі та тривога або невпевненість у зв'язку з цим; страх подальшого пошуку роботи та професійної діяльності; відсутність соціальної підтримки; конфлікти із близькими людьми та ін. Суттєву роль серед чинників мікрорівня відіграють також особистісні характеристики студентів (емоційна нестійкість, невпевненість в собі, низька самоефективність тощо).

Висновки. Визначені теоретико-методологічні основи дослідження чинників виникнення депресивних станів студентської молоді буде покладено в основу проведення подальшого емпіричного дослідження, в якому особливу увагу буде приділено чинникам мікрорівня.

ДЕФОРМАЦІЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ЯК ЧИННИК ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ОСОБИСТОСТІ

Максим О.В.

*науковий співробітник лабораторії психології соціально
дезадаптованих неповнолітніх*

Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9869-1684>

Актуальність дослідження. У світі не існує такого суспільства, в якому б всі його члени дотримувались загальноприйнятих нормативних вимог. Не становить виключення й Україна, в якій продовжують відбуватися соціально-економічні, політичні, соціально-культурні трансформаційні процеси, що охопили усі сфери життєдіяльності людини. Зміни проникли у свідомість кожної людини, у її побут та повсякденне життя, впливаючи при

цьому на систему ціннісних орієнтацій особистості. Соціальна дезорганізація є невід'ємною частиною процесу соціальних змін. Молодь є чутливим індикатором соціальних зрушень. Вона гостро реагує на економічну нестабільність, крах ідеалів, девальвацію цінностей.

Мета дослідження полягає в здійсненні теоретичного аналізу деформації формування ціннісних орієнтацій особистості.

Результати теоретичного аналізу проблеми. Як і будь-яке соціальне явище, девіантна поведінка молоді не може бути пояснена «сама з себе», а лише з позиції соціального цілого – суспільства, вихідним елементом якого є особистість з її системою ціннісних орієнтацій, в якій закріплюється її життєвий досвід, сукупність прагнень та переживань; саме система ціннісних орієнтацій особистості виражає неповторність, своєрідність та унікальність поведінки кожного з нас.

До соціальних чинників девіантної поведінки слід віднести стан аномії (падіння моральності), властивий кризовому суспільству, відмову від попередніх ідеалів і несформованість нових, «подвійну мораль», протилежність декларованих та реальних цінностей й ідеалів. Особистість усвідомлює і переживає сильні негативні емоції через прірву між офіційними культурними цінностями і неможливістю їх досягнення. Н. Максимова вказує на економічне підкріплення процесу деградації суспільної свідомості, коли люди з вищою освітою отримують меншу винагороду за свою працю, аніж люди з нижчою кваліфікацією. До соціальних чинників девіацій у поведінці особистості слід віднести також культ насильства, що ствердився в сучасному мистецтві, лібералізацію статевої моралі. Особливу роль у цьому контексті відіграють засоби масової комунікації, що демонструють широкий потік фільмів, пісень тощо зі сценами насильства та аморальної поведінки, негативно впливаючи на духовний світ особистості. Згідно з теорією соціального наuczіння А. Бандури, через це створюються моделі девіантної поведінки, які є своєрідним зразком для копіювання такої поведінки

широкими верствами населення. Аналіз психологічної літератури так само показує, що нестійкість ціннісних орієнтацій і ціннісних установок підлітків при несприятливих умовах призводить до девіації.

Практично у всіх девіантів слабо виражені вищі потреби, відсутні моральні мотиви, у більшості потреби обмежені прагненням задовольнити свої примітивні потреби.

Підлітки з девіантною поведінкою сприймають своє життя як насичене зовнішніми подіями, що супроводжується відчуттям контролю над власним життям і небажанням планувати життя в зв'язку з зовнішніми обставинами.

Висновки. Девіантні підлітки характеризуються конфліктним співвідношенням цінностей в ієрархії цінностей, недиференційованою тимчасовою перспективою, орієнтацією на минуле, негативним емоційним ставленням до справжнього, не значущим ціннісним ставленням і не здатністю контролювати обставини власного життя в сьогоденні.

При розгляді особливостей ціннісних орієнтацій девіантних підлітків треба підкреслити, що відбувається «зсув мотиву на мету», що веде до звуження мотиваційних устремлінь, до їх замикання на окремих елементах складної діяльності. Для особистості цілі й мотиви її діяльності лежать переважно в області змін об'єктивного світу. Однак, девіантні підлітки зосереджують увагу на суб'єктивних емоційних переживаннях, які супроводжують предметну діяльність та її результати. Девіантні підлітки досягають бажаних емоційних переживань за допомогою ілюзорно-компенсаторної діяльності. Провідні мотиви поведінки поступово втрачають свої функції.

ВПЛИВ ВІРТУАЛЬНОГО ПРОСТОРУ НА СОЦІАЛІЗАЦІЮ ДИТИНИ

Максимов М. В.

*кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології розвитку
факультету психології Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2236-0915>

Максимова Н.Ю.

*доктор психологічних наук, професор, професор кафедри соціальної
реабілітації та соціальної педагогіки факультету психології Київського
національного університету імені Тараса Шевченка*

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2110-9884>

Актуальність дослідження. Розвиток особистості в сучасному світі відбувається на тлі перенасичення інформацією та спонукami до активних дій. У такій атмосфері розвиток здатності до рефлексії та й взагалі прагнення до усвідомлення свого життєвого досвіду, до самоаналізу виявляється загальмованим. Серйозною перешкодою розвитку рефлексії сучасних дітей, на нашу думку, є феномени, що зумовлені занадто раннім захопленням комп'ютером: «серфінгове» сприймання, «лінійність» мислення тощо. Звичка отримувати бажаний і завжди передбачуваний результат простим натисканням кнопки знижує розумову активність дитини, позбавляє її необхідності тренування навичок рефлексії.

Мета дослідження: визначити вплив віртуального простору на особистісний розвиток дитини взагалі й рефлексії зокрема.

Результати теоретичного аналізу проблеми. Однією із складових віртуального простору є музика. Від того, якою музикою захоплюються сучасні люди, залежить подальша доля мистецтва в Україні взагалі й музичного зокрема. Відомо, що переважна більшість молоді зараз віддає перевагу музичним творам з низьким рівнем художньої цінності. Більш того, деякі музичні естрадні напрямки навіть завдають шкоди не тільки розвитку художнього смаку молоді, а й її психічному здоров'ю. Естетично спустошені «зразки» масової культури здебільшого віддзеркалюють бездуховність,

нігілізм та моральну деградацію певних прошарків сучасного суспільства. Образ «людини, що розважається» переважає в ставленні сучасної молоді до музичної культури над шанобливим, піднесеним, осяяним усвідомленням трансцендентності великого мистецтва.

Зазначені тенденції є небезпечними як показник низького рівня особистісної зрілості людини. Особливо складно вирішити цю проблему зараз, коли відео-кліпи замінили живе мистецтво, коли поп-музика заповнила телебачення, радіо, а справжні цінності часто залишаються незатребуваними.

Інша кричуща проблема сьогодення пов'язана з ранньою комп'ютеризацією: зарубіжні вчені констатують, що школярі в умовах ранньої комп'ютеризації втрачають образне мислення і творчі здібності. Виникла гостра потреба зробити масову освіту творчою.

Сьогодні, як ніколи, людство відчуває на собі те, який жахливий сурогат культури створений на базі ринкової ідеології. Справжня культура завжди творилася не масами, а духовною та інтелектуальною елітою суспільства. Жахливі плани сучасних глобалізаторів з втягування людства в «комп'ютерний рай» – суспільство біороботів – є плани щодо остаточного знищення як духовності, так і культури.

Висновки. Динамічні процеси, що відбуваються в сучасному суспільстві, призводять до стрімких змін дитинства: змінюється простір його функціонування, реальне життя замінюється віртуальним, що призводить до зниження рівня соціального дозрівання сучасної дитини. Пережиті дітьми в процесі віртуальної соціалізації наслідки призводять до низької ефективності формування рефлексії вербальними методами. Натомість, вплив на емоційну сферу дає можливість через підсвідоме сформувати мотивацію до самоаналізу, до роздумів про свої стосунки з оточуючими, результати активності, тобто до рефлексії й особистісного зростання.

МОТИВАЦІЙНІ ЧИННИКИ ГРУПОВОЇ ЗГУРТОВАНOSTІ У ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ – УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ

Пустовий О. М.

*науковий кореспондент лабораторії організаційної та соціальної психології
Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*

Актуальність дослідження. В умовах реальних військових дій особливо важливими і актуальними постають питання групової взаємодії військовослужбовців, врахування чинників, які впливають на згуртованість військового колективу та координують сумісну діяльність військовослужбовців. Від цього напряду залежить виконання професійних завдань, які здійснюються професійною групою військовослужбовців як бойовою одиницею. Актуальними питаннями є: вивчення військового колективу, його впливу на особистість військовослужбовця, вплив особистості військовослужбовця на формування та розвиток військового колективу, особливостей мотивації військовослужбовців, які входять до його складу. Постає проблема визначення залежності групової згуртованості військовослужбовців та психологічної атмосфери військового колективу від мотиваційних чинників.

Дослідження особистості військовослужбовців вивчали: С.Д. Максименко, В.В. Ягупов, В.Г. Кохан, О.Ф. Хміляр, Є.М. Потапчук, В.В. Стасюк, М.Й. Варій; динамічне психологічне вивчення особового складу здійснили: О.М. Кокун, Ю.А. Московчук, Д.Г. Любенюк, О.П. Ковальчук, А.В. Сірий, В.І. Осьодло, В.О. Баношенко, Н.І. Копаниця; питання групової взаємодії та умов психологічної підтримки військовослужбовців розглядали: Л.М. Карамушка, Н.М. Дембицька, Т.М. Яблонська, В.В. Журавльов, Н.Г. Іванова, О.М. Макаренко, О.С. Ходос, І.О. Москальов, І.І. Павелко, О. Приліпко та ін. Основи сучасних теорій мотивації заклали: А. Маслоу, К. Алдерфер, В. Врум, Ф. Герцберг, Ф. Макклелланд та ін.

Метою дослідження є визначення залежності індексу групової згуртованості військовослужбовців та оцінки психологічної атмосфери військового колективу від мотиваційних чинників у військовослужбовців – учасників бойових дій на Сході України.

Методика та організація дослідження. Мотиваційний комплекс – це співвідношення між собою трьох видів мотивації: внутрішньої, зовнішньої позитивної та зовнішньої негативної. За двофакторною мотиваційно-гігієнічною теорією мотивації Ф. Герцберга (F. Herzberg) виділено дві групи факторів, що впливають на задоволеність працею: «гігієнічні» (зовнішні по відношенню до процесу роботи і працівника) і «мотиваційні» (властиві процесу роботи). Основними психологічними показниками групової взаємодії у військовому колективі є згуртованість і соціально-психологічний клімат або атмосфера у колективі.

Проведено дослідження індексу групової згуртованості за К. Сішором, який визначає ступінь інтеграції групи, її згуртованість в єдине ціле; та оцінки психологічної атмосфери в колективі за А.Ф. Фідлером. Визначення особливостей мотивації військовослужбовців за тестом трудової мотивації Ф. Герцберга дозволяє визначити пріоритетність мотиваційних чинників.

Результати дослідження. Досліджено показники групової згуртованості, психологічної атмосфери у військовому колективі, проведено двофакторне дослідження мотивації військовослужбовців і встановлена між ними залежність. У результаті аналізу емпіричних даних отримано такі результати: доброзичлива психологічна атмосфера (показник складає 21) і високий рівень згуртованості (17). Дані показники забезпечені високими рангами і першочерговою мотивацією на Співпрацю і Зміст роботи (1 і 2 місце відповідно), а найменш актуальними виявилися Кар'єра і Відносини з керівництвом (7 і 8 місце відповідно). Інші показники мотивації, середні

значення (місця): Досягнення (3), Відповідальність (4), Фінансові мотиви (5) та Визнання і винагорода (6).

Встановлена обернена залежність індексу згуртованості К. Сішора від такого показника, як Кар'єра та пряма залежність оцінки психологічної атмосфери у колективі за опитувальником Ф. Фідлера від такого чинника як Співпраця.

Висновки. Існує залежність згуртованості військового колективу та психологічної атмосфери в ньому від мотиваційних чинників. Найвагоміший вплив серед яких мають Кар'єра і Співпраця. Для підвищення згуртованості та поліпшення атмосфери у військовому колективі необхідно враховувати їх вплив.

ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ ПРОГНОСТИЧНОЇ ФУНКЦІЇ У СУЧАСНИХ СТАРШОКЛАСНИКІВ

Рябовол Т. А.

*старший науковий співробітник
лабораторії психології соціально дезадаптованих неповнолітніх
Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9769-6742>*

Актуальність дослідження. Щоденне життя настільки стрімке, і щоб не залишитись на його узбіччі, сучасній людині необхідно вміти прогнозувати, як мінімум, найближче майбутнє. Останні події довели необхідність людей вміти передбачати своє майбутнє, зокрема бути готовими до екстремальних ситуацій. Старшокласникам це тим більш необхідно, адже вони вступають у доросле життя та мають мінімум досвіду з його організації. Останні відомі нам емпіричні дослідження функції прогнозу проводилися доволі давно. Оскільки і молоді люди і саме життя з тих пір кардинально змінилися, у психологічній науки є потреба в нових результатах.

Метою дослідження стало визначення показників розвитку прогностичної функції сучасних старшокласників.

Методика та організація дослідження. В експерименті було використано методику Рябовол Т. «Листок самоаналізу». Дана методика показує здатність учнів аналізувати своє минуле, усвідомлювати помилки та уроки пережитих подій, ставити цілі та планувати майбутнє.

Дослідження проводилось серед випускників середніх навчальних закладів Таращанського району Київської області в січні – лютому 2020 р. Всього опитано було 45 учнів 9-х, 11-х класів.

Результати дослідження. Найчастіше згадувані випускниками події стосуються: спілкування з друзями, рідними, новими знайомими; поїздок в табір, на екскурсії, в інші міста та країни; відпочинку, свят, організації якихось заходів, участі в змаганнях, конкурсах, роботи та допомоги рідним у домашніх справах та проблем зі здоров'ям. Практично всі учні 11-х класів так чи інакше згадують про свою підготовку до ЗНО, вказують на важливість для подальшого життя успішного складання тестів. Учні 9-х класів також переймаються державною підсумковою атестацією та вибором майбутньої фахи, однак тільки частина їх (37%) точно впевнені у своєму виборі та твердо вирішили здобувати майбутню професію.

Аналіз результатів опитування показав, як розподіляється сприймання часу учнями випускних класів. Отже, найчастіше у відповідях учні описують позитивне минуле в цілому це – 88%, серед учнів дев'ятих класів – 89,7%, серед одинадцятикласників – 85,7%. Негативне минуле також присутнє у сприйманні 11 дітей з усієї вибірки випускників, воно виявилось у 7 учнів (24,1%) 9-х класів та 4 учнів (19%) 11-х класів. Спрямованість у майбутнє відзначають 68% всіх випускників, думають про це дев'ятикласників – 62%, таких учнів одинадцятих класів – 76,2%.

Важливим показником нашого дослідження є здатність випускників ставити цілі в житті та планувати його. Як показав аналіз відповідей,

планувати та ставити чіткі власні цілі здатні 78% всіх опитаних випускників, серед них 75,9% дев'ятикласників та 95,2% учнів 11-х класів. У той же час не здатні планувати своє життя та ставити перед собою цілі 24,2% випускників 9-х класів та 4,8% учнів 11-х класів. Частина опитаних учнів є більш раціональними і доволі серйозно ставиться до структурування свого майбутнього, вони пишуть тільки про плани та цілі – це 20,6% з 9-х та вже 61,9% з 11-х класів. Безперечно, в житті людини мають бути не тільки плани та цілі, а ще й мрії та бажання, адже вони є основою того, що потім втілюється в життя. У відповідях 79,4% дев'ятикласників та 38,1% одинадцятикласників переважають бажання та мрії, ці показники свідчать про зростання у гімназистів рівня раціональності з віком.

Серед усього різноманіття відповідей опитувані нами учні найчастіше вказували на такі причини помилок та невдач: неуважність в діях та вчинках; мало приділеного справі часу, нераціональний розподіл часу; неправильний вибір пріоритетів, не усвідомлення важливості справи; невпевненість в собі, несаможиттєвість; негативні спогади, які псують настрій та бажання щось робити; невміння порозумітися з іншими людьми та самовпевненість.

Випускники вказують, що саме аналіз подій дозволив їм ще раз пригадати важливі моменти прожитого та усвідомити, чому вони навчилися.

Висновки. Отже, дослідження показало, що функція прогнозу свідомо використовується переважно в молодшому юнацькому віці. Кількісні та якісні показники прогностичної функції учнів одинадцятих класів значно вищі за показники дев'ятикласників. Проблеми її розвитку сьогодні є доволі актуальними та потребують подальшого дослідження віковою та педагогічною психологією.

СПЕЦИФІКА ПРИЙНЯТТЯ ТЕРМІНАЛЬНИХ ТА ІНСТРУМЕНТАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ ДИТИНОЮ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Соловйова Л.І.

*кандидат психологічних наук,
старший науковий співробітник лабораторії психології дошкільника
Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3584-9779>*

Актуальність дослідження. Дошкільний вік є сенситивним періодом закладання підвалин ціннісно-смислової сфери особистості. Дитина 6-7 років спроможна визначитися у власних потребах, інтересах, провідних мотивах, приймає соціально значущі цінності. Привласнені цінності спрямовують її на пріоритетні життєві цілі та дієві засоби їх реалізації. Важливим є питання вивчення ролі термінальних та інструментальних цінностей старшого дошкільника у регуляції дитячої активності. Визначальними для нашого дослідження є положення про те, що: цінність – це щось, що має для дитини значущість, відповідає її актуальним потребам, інтересам, смислам, сприяє реалізації намічених цілей; термінальні цінності – це стратегічні цілі життя людини, цінності-блага, які відповідають її потребам, кінцева мета будь-якої діяльності, взята в ідеальному вигляді; інструментальні цінності – особистісні якості, засоби досягнення термінальних цінностей; прийняття цінностей визначається рівнем розвитку особистісних новоутворень старшого дошкільника, їх впливу на гармонізацію структури цінностей у єдності емоційних, когнітивних та регулятивних компонентів; регулятивна дія цінностей найбільш повно проявляється в самостійній, творчій діяльності дитини.

Мета дослідження – визначити особливості привласнення дитиною старшого дошкільного віку термінальних та інструментальних цінностей.

Методика та організація дослідження. Для досягнення цілей експерименту застосовано «Експрес-діагностику сфери ціннісних орієнтацій

дошкільника» (Т.О. Піроженко, Л.І. Соловйова та ін., 2016) та спостереження «Діагностика рівнів прояву діяльнісного структурного компонента ціннісних орієнтацій старших дошкільників» (Соловйова Л.І., 2014). В першій методиці визначався рівень обізнаності і значущості для дитини термінальних та інструментальних цінностей. Під час спостереження самотійної творчої діяльності дитини фіксувалися факти дієвості привласнених нею цінностей.

Результати дослідження. Визначено ступінь привласнення кожної з термінальних та інструментальних цінностей групи дітей старшого дошкільного віку в якості знаної, значущої та дієвої цінності. Серед найвідоміших дітям були термінальні цінності «гроші», «здоров'я», «сім'я», «дружба», «краса природи» та інструментальна цінність «сміливість». Найменшу обізнаність діти показали, розповідаючи про термінальні цінності: «красу техніки» і «красу мистецтва» та інструментальні цінності: «допитливість», «творчість», «цілеспрямованість», «наполегливість». Список цінностей за ознакою важливості, що утворився в результаті дитячих виборів по низхідній, виглядав так: «сім'я», «здоров'я», «творчість», «дружба», «гроші», «краса природи», «краса техніки», «щастя», «самотійність», «сміливість», «зовнішня краса людини», «впевненість», «співпереживання», «допитливість», «наполегливість», «краса мистецтва», «цілеспрямованість». Найбільш дієвими визначилися термінальні: «щастя», «сім'я», «зовнішня краса людини» та інструментальні цінності: «цілеспрямованість», «творчість», «впевненість», «самотійність». Найменшу роль у регуляції дій дошкільників відігравали такі цінності-цілі: «дружба», «краса мистецтва», «гроші» та цінності-засоби: «допитливість», «співпереживання».

Висновки. З'ясовано, що структура термінальних та інструментальних цінностей старших дошкільників є доволі неоднорідною. Найбільш гармонійною вона є у цінності «сім'я», найменше – у «цілеспрямованості». Незбалансованість розвитку емоційного, когнітивного і діяльнісного структурних компонентів цінностей-цілей і цінностей-засобів є особливістю їх привласнення у старшому дошкільному віці.

РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНО ОБДАРОВАНОЇ ОСОБИСТОСТІ В КРИЗОВИЙ ПЕРІОД РАННЬОГО ЮНАЦЬКОГО ВІКУ

Ткаченко О. А.

*кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник,
доцент кафедри психології, практичний психолог*

Українського фізико-математичного ліцею

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7586-0027>

Актуальність дослідження обумовлена особливостями соціалізації соціально обдарованої особистості в ранньому юнацькому віці, коли виникає криза відриву від сім'ї, зумовлена початком самостійного життя. Ця проблема розглядається в контексті «принципу акме-соціалізації» як системо-утворюючого фактору розвитку «акме-орієнтованої зрілої особистості» (О. Ткаченко, 2019). Науково-теоретичною і емпірико-практичною основою виступає концепція розвитку модальної особистості як соціалізації людської психіки (О.І.Власова, 2015, 2016) та концепт реалізації «справи життя», представлений нами у попередніх дослідженнях (О. Ткаченко, 2018).

Мета дослідження: емпірично дослідити та проаналізувати особливості смисложиттєвої динаміки розвитку соціально обдарованої особистості в кризовий період раннього юнацького віку.

Методика та організація емпіричного дослідження, яке проводилось у 8-10 класах в умовах ліцею інтернатного типу для обдарованих дітей, розроблялась у контексті постнекласичної наукової методології, що передбачало: надання пріоритету виявленню життєвих смислів, орієнтації на індивідуальність, поєднанню методів наративного життєопису і формувального життєвого експерименту, створення спеціальної дослідницької вибірки на основі теорії малих непараметричних вибірок. Емпіричні методи та процедури дослідження включали стандартизовані психодіагностичні методики (опитувальник посттравматичного зростання

ОПТР та методика незакінчених речень (О.Г. Квасова, 2013) і оригінальну процедуру семантико-сміслового аналізу ПССА (О.А. Ткаченко, 2019).

Результати емпіричного дослідження. Після появи кризової ситуації, пов'язаної з потраплянням в специфічний соціум з підвищеними вимогами до навчання та відривом від сім'ї і початком самостійного життя, у смисложиттєвій динаміці розвитку особистості виділяються такі дві стадії.

Першу стадію (8-ї, 9-ї і частково 10-ї класи) визначаємо як *прогресивну*, коли особистість прагне навчатись задля свого майбутнього: ліцеїст 8-го класу прагне «стати гарною людиною ..., щоб жити своїм життям», разом з цим «не знає, чим займатись в майбутньому...»; ліцеїст 9-го класу прагне аналізувати своє життя, намагається «думати про майбутнє», при цьому «розуміє, що треба багато вчитись...». За показниками кореляції між ними існує потенційне розуміння з достатньо високим рівнем співпадіння семантичних ядер, найбільше виражені «нові можливості», але у 9-му класі суттєво знижується «ставлення до інших» при середньому загальному показнику ОПТР.

Другу стадію (частково 10-ї і 11-ї класи) можна визначити як *регресивну*, коли з'являється розуміння життєвих реалій і «бажання бути як всі». Переломний момент виникає в 10-х класах, коли ліцеїст, з одного боку, «знає, що все буде добре ..., хоче вчитися і може стати щасливою успішною людиною...», а з іншого боку, «не знає і не розуміє, що буде». У ліцеїста 11-го класу регресивні тенденції поглиблюються, що обумовлено закінченням навчання в ліцеї і початком самостійного життя та розумінням, що «нічого не змінюється», проте зберігається прагнення досягати своєї мети і в майбутньому сподіватися на краще. Відбувається внутрішній конфлікт між тим що «мені все одно» та питанням – «чого я хочу?». За результатами кореляційно-порівняльного аналізу у десятикласників ще спостерігається відповідно наявне та потенційне розуміння з восьмикласниками й дев'ятикласниками, у одинадцятикласників лише найменшою мірою

зберігається розуміння з десятикласниками, значно зменшується загальний показник ОПТР і особливо «ставлення до інших» та «нових можливостей».

Висновки. У сучасних умовах соціально обдарована особистість не знаходить підтримки в суспільстві свого прагнення до «акме-соціалізації». Це обумовлює вибір між регресивною («мені все одно» і «бути як всі») і прогресивною (задаватись питанням «чого я хочу?») і прагнути досягати своєї мети в майбутньому) смисложиттєвою динамікою розвитку особистості.

СОЦІАЛІЗАЦІЯ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ У СОЦІО-КУЛЬТУРНИХ УМОВАХ УКРАЇНИ

Черушева Г. Б.

*кандидат педагогічних наук, доцент кафедри філософії та соціально-гуманітарних дисциплін, завідувачка відділу профорієнтаційної роботи
Національної академії статистики, обліку та аудиту
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9652-0913>*

Пархоменко В. В.

*кандидат економічних наук, доцент кафедри філософії та соціально-гуманітарних дисциплін, декан фінансово-економічного факультету
Національної академії статистики, обліку та аудиту
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9321-4125>*

Актуальність дослідження. Діалог європейських культур в контексті освітніх міграційних процесів сприяє інтеграції вітчизняної системи вищої освіти у світові глобальні тенденції та розвитку міжнаціональних зв'язків та міжкультурній комунікації. Активними учасниками цих процесів є іноземні студенти, які навчаються в закладах вищої освіти України.

Мета дослідження. Розглянути особливості соціалізації іноземних студентів у соціо-культурних умовах України.

Результати теоретичного аналізу проблеми. Впровадження європейських стандартів у соціо-гуманітарну сферу є одним із пріоритетів політики України з огляду на міжнародні зобов'язання держави в контексті європейської інтеграції. Ключова роль в цьому процесі належить системі

вищої освіти, яка в контексті євроінтеграційних процесів виступає дієвим фактором розвитку людського капіталу. Країни, які інвестують розвиток людського потенціалу через систему освіти, сьогодні досягли передових технологій у різних галузях народного господарства.

Базовим елементом освітньої політики України є формування стійких особистісних рис та навичок, ґрунтовних знань економічних та соціально-гуманітарних чинників в інтеграційних процесах, що супроводжуються потужною освітньою міграцією. Можливість вільного вибору місця навчання для власної самореалізації студентів формує засади підвищення рівня та обсягів міжрегіональної освітньої мобільності. Інтернаціоналізація системи вищої освіти потребує психолого-педагогічного забезпечення та соціокультурної адаптації протягом всього періоду навчання студентів-іноземців в Україні. Важливою проблемою сьогодення є створення сприятливих умов для успішної соціалізації іноземних студентів в новому освітньо-професійному середовищі закладів вищої освіти України як складової соціокультурного простору країни. Адже соціокультурний простір визначає духовні ціннісні й культурні орієнтири суспільства і, водночас, потребує певних зусиль щодо подолання культурних розбіжностей та засвоєння основ міжкультурної комунікації.

Індивідуально-особистісний рівень соціалізації студента-іноземця має розглядатися як процес зміни ціннісних орієнтацій, соціальних установок на успішне пристосування до нових умов життєдіяльності, поведінки, міжкультурної комунікації. Соціо-культурна адаптація потребує знання культури країни, у якій навчається студент, активної міжкультурної комунікації як у освітньому середовищі, так і на індивідуально-особистісному рівні, соціальних настановлень та переконань індивіда у перевагах та успішності обраної стратегії інтеграційного процесу.

Знання мови, як структурного та інструментального компоненту культури, забезпечує процес адаптації людини в умовах нового культурного середовища, полегшує сприйняття традицій та менталітету культури іншої

країни, сприяє регулюванню діяльності та самоорганізації в процесі навчання та зменшує почуття безпорадності на рівні комунікації. Під впливом соціально-культурних факторів відбуваються трансформаційні процеси у свідомості та настановленнях особистості, які надалі виступають важливими регуляторами її власної поведінки.

Така зовнішня переорієнтація на фоні етно-культурних відмінностей викликає, з одного боку, протиріччя індивідуально-особистісних ціннісних орієнтацій із цінностями нової соціо-культурної реальності. З іншого, потребує усвідомлення та визнання системи норм та еталонів поведінки, прийняття системи цінностей як студентського колективу, так і соціокультурного середовища в цілому, і врешті решт, поступово змінює власну систему соціально-ціннісних орієнтирів. Адаптація особистості до нових соціокультурних умов вимагає від неї певної гнучкості, відмови від ряду традиційних уявлень і норм.

Зазначимо, що психологічний дискомфорт, недостатній рівень мовної культури, знання культурних традицій, умов життя, проблеми із встановленням неформальних міжособистісних взаємин значною мірою ускладнюють процес соціо-культурної адаптації в цілому та професійної самореалізації іноземних студентів. Саме стійкий інтерес до фахової підготовки за межами своєї країни, цілеспрямованість при оволодінні обраною професією, емоційне задоволення освітнім процесом та перебуванням в Україні сприятимуть успішній соціалізації молодोї людини, представника іншої країни.

Висновки: Успішна соціалізація іноземних студентів в українському освітньому середовищі можлива за умов психолого-педагогічного супроводу, узгодженості з новими культурними нормами, відкритості та готовності до взаємодії і активної міжкультурної комунікації на підґрунті загальнолюдських цінностей.

ПРОБЛЕМА ДОСЛІДЖЕННЯ РЕФЛЕКСИВНОСТІ ЯК ЧИННИКА ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ

Щербина-Прилука В. М.

*науковий співробітник лабораторії
психології соціально дезадаптованих неповнолітніх
Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України
ORCID ID:0000-0003-3284-9474*

Актуальність дослідження. Вирішення проблеми пошуку детермінант девіантної поведінки потребує визначення діагностичного інструментарію як розвитку особистості в цілому, так і окремих її характеристик. Предметом дослідження виступили такі особистісні характеристики як рефлексія і рефлексивність.

Метою дослідження є аналіз та визначення інструментарію емпіричних досліджень особливостей рефлексії.

Результати теоретичного дослідження проблеми. Аналізуючи методики діагностики рефлексії, ми виділили ті з них, завдання яких містять орієнтування на суспільну норму, цінності і прогнози розвитку рефлексивності. Це психодіагностичні методики рефлексії і структурування їх на основі системоутворюючої ознаки – рефлексії. Загальним методологічним підходом авторів є уявлення про рефлексію як самостійного психологічного феномена та вивчення її як диференційовано, так і цілісно. Йти від формування загального уявлення про рефлексивність до більш диференційованого і поглибленого уявлення про неї.

На сьогодні сформувалися чотири теоретичні концепції рефлексії. Диференційно-цілісний підхід, що розглядає рефлексію в єдності трьох модусів психічного: стану, процесу, властивості, та враховує спрямованість. Методика діагностики рефлексивності дозволяє дослідити її індивідуальний рівень як психічної властивості людини. Виділені чотири спрямованості рефлексії: ретроспективна рефлексія, рефлексія реальної діяльності, рефлексія майбутньої діяльності, рефлексія взаємодії між людьми.

Диференційний підхід вивчає рівень онтогенетичної рефлексії та передбачає аналіз минулих помилок, успішного і неуспішного досвіду

життєдіяльності. Розкриває роль рефлексії в модусі можливого, тим самим намітивши, що цілісно рефлексію можна побачити і зрозуміти тільки при застосуванні модального аналізу.

У рамках регулятивного підходу рефлексія є базовим атрибутом психіки, основним механізмом самоорганізації людини, і їй притаманне визначення і будова кордонів психіки, збирання і зв'язування їх в деякі психічні цілісності, а також організація психічної активності при русі до підстав власної активності. Зміст рефлексивного механізму полягає в самоорганізації інтенціональної психічної активності на різних рівнях психіки (несвідомому і свідомому рівнях) для досягнення в процесі взаємодії людини зі світом певної єдності.

У модально-диференційованому підході під рефлексією розуміється спосіб орієнтування і здійснення вибору з безлічі можливостей необхідного і достатнього для самоорганізації життєдіяльності органічних систем. Рефлексія як спосіб орієнтування розглядається в модальності реального, необхідного, можливого, усвідомленого, достатнього, темпоральності, трансгредієнтності, багатомірності та їх протилежностей. Спрямованість рефлексії: фрагментарна, нормативна, системна, цілісна, творча, прогресивна, регресивна, на себе, на іншого, на індуктивний спосіб переробки інформації, на дедуктивний метод обробки інформації, на активність. Дані спрямованості становлять п'яту модель «фокус рефлексії» в мета-моделі рефлексії. Модель фокуса рефлексії – це точка перетину всіх чотирьох моделей рефлексії, осередок видів рефлексії, її механізмів, процесів, засобів в актуальний момент. Фокус рефлексії має стійкі характеристики і формується в онтогенезі.

Висновки. Виходячи з означених підходів, нами були відібрані три методики діагностики рефлексії: «Методика діагностика рефлексивності» (А.В. Карпов, В.В. Пономарьова), «Диференціальний тест рефлексивності» (Д.О. Леонтьєв, Є.М. Осін), «Опитувальник фокус рефлексії» (Т.Е. Сизикова) для подальшої експериментальної перевірки.

Розділ 4.

МЕТОДИ ТА ТЕХНОЛОГІЇ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛІЗАЦІЇ РІЗНИХ КАТЕГОРІЙ НАСЕЛЕННЯ В УМОВАХ СИСТЕМНИХ ЗМІН

ПСИХОТЕХНОЛОГІЇ СЛУЖБОВОЇ ПІДГОТОВКИ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ

Барко В.І.

*доктор психологічних наук, професор, головний науковий співробітник
лабораторії психологічного забезпечення Державного науково-дослідного
інституту МВС України*

ORCID ID :<https://orcid.org/0000-0003-4962-0975>

Остапович В.П.

*кандидат юридичних наук, завідувач лабораторії психологічного
забезпечення Державного науково-дослідного інституту МВС України*
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-9186-0801>

Барко В.В.

*кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник
лабораторії психологічного забезпечення Державного науково-дослідного
інституту МВС України*
ORCID ID :<https://orcid.org/0000-0002-3836-2627>

Актуальність дослідження. Службова діяльність поліцейських традиційно відноситься до складних видів, вона супроводжується значними психофізіологічними і фізичними навантаженнями на працівників. Складні умови роботи правоохоронців нерідко призводять до порушень у психічній діяльності, появи посттравматичних розладів, схильності до девіантної поведінки і професійної деформації. Тому важливим напрямом підвищення ефективності діяльності Національної поліції України є розробка і застосування ефективних технологій професійної психологічної підготовки поліцейських, результатом якої має бути високий рівень стресостійкості,

психологічної готовності до діяльності. Наказом МВС від 26.01.2016 № 50 затверджено Положення про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України. Положення передбачає такі види службової підготовки, як *загально-профільна, тактична, вогнева, фізична*. Як бачимо, службова підготовка не включає в себе психологічну складову, яка б забезпечувала формування психологічної готовності поліцейського до діяльності.

У зв'язку з цим **метою дослідження** є розкриття можливостей деяких психотехнологій у здійсненні ефективної службової підготовки поліцейських.

Методика та організація дослідження. Авторський тренінг формування психологічної готовності поліцейських до професійної діяльності у процесі службової підготовки розроблявся упродовж 2018-2019 років на основі комплексного використання принципів, ідей видатних зарубіжних і вітчизняних психологів. Метою є проведення з правоохоронцями спеціальної групової роботи у вигляді тренінгу, в результаті якої працівники поліції сформуєть психологічну готовність до ефективних дій в складних умовах. Експериментом було охоплено понад 400 поліцейських патрульної поліції з десяти областей України (чоловіки і жінки віком від 22 до 40 років, звання – від рядового до майора поліції).

Для досягнення поставленої мети і вирішення окреслених завдань нами вирішено скористатись теоретичними ідеями гуманістичної, екзистенціальної, гештальт-психології. Вибір на користь ідей гуманістичної та екзистенціальної психології пояснюється тим, що основою психічного здоров'я будь-якої людини є її особистісна цілісність, самодостатність, прагнення до особистісного росту й розвитку. Саме підходи представників цих напрямів (А. Маслоу, К. Роджерса, Р. Мея, І. Ялома та ін.) сприяють підтриманню психічного здоров'я особи, спрямовані на розкриття потенціалу працівника, пошук внутрішніх резервів, розвиток здібностей. Подібними є завдання тренінгу з позицій гештальт-психології: зняття особистісних

блокувань і стимулювання процесу розвитку поліцейського, реалізація можливостей за рахунок створення внутрішнього фундаменту саморегуляції. Тренінг включає в себе дослідження життєвого стилю поліцейського; усвідомлення; реорієнтацію як зміну концепції життя і способів поведінки. З позиції гуманістичної теорії інтегральної індивідуальності діяльність людини визначається зовнішньою ситуацією та внутрішніми рисами, які властиві кожному. Тому тренінг складається з трьох блоків, які переплітаються: 1 – робота з тілом (психосоматичний блок), 2 – робота з особистістю (психологічний блок) і 3 – робота з комунікацією (соціально-психологічний блок), тривалість тренінгу – 40 годин (6-8 днів).

Результати дослідження. Розроблений авторський тренінг психологічної підготовки поліцейського до діяльності дозволив одночасно вирішити низку завдань, а саме: а) формування у поліцейських мотивації збереження психічного здоров'я у процесі службової діяльності та позаслужбовий час; б) розвиток у поліцейських здатності до розуміння самого себе, саморефлексії і саморегуляції, а також розуміння інших; в) дослідження життєвого стилю працівника поліції, його усвідомлення (інсайт); г) зміна концепції життя і засвоєних способів поведінки; д) формування бажання до саморозвитку і самореалізації у професійній діяльності; е) розвиток гнучкості розуму, креативності; зміна фокусу уваги на користь позитивного сприйняття і оптимістичного стилю атрибуції; ж) розвиток комунікативного потенціалу поліцейських; з) розвиток терпимості до чужої думки, уміння попереджувати конфлікти та дистреси; і) формування навичок конструктивної поведінки в складних ситуаціях; к) формування умінь надавати психологічну допомогу. Досвід використання тренінгу при проведенні службової підготовки поліцейських продемонстрував його ефективність для формування різних складових психологічної готовності учасників і позитивне ставлення учасників до психологічної технології. Результатом тренінгу стало відкриття нових

можливостей і перспектив, оволодіння мистецтвом жити в гармонії із оточуючим світом.

Висновки. Вважаємо, що принципи, теоретичні підходи і методи проведення такого тренінгу формування психологічної готовності до діяльності доцільно використовувати у процесі службової підготовки не тільки поліцейських, а й фахівців інших правоохоронних органів.

ДО ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ В УМОВАХ МАТЕРИНСЬКОЇ ДЕПРИВАЦІЇ

Бацилєва О.В.

*доктор психологічних наук, професор, завідувачка кафедри психології
Донецького національного університету імені Василя Стуса
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8316-5956>*

Пузь І.В.

*кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології
Донецького національного університету імені Василя Стуса
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3697-1637>*

Актуальність дослідження. Загальновідомим є той факт, що процес первинної соціалізації особистості дитини відбувається під впливом різноманітних умов та чинників, вирішальним серед яких виступає характер взаємодії з власними батьками, перш за все з матір'ю. Встановлено, що важливим для повноцінного, гармонійного розвитку особистості дитини є наявність у неї теплих емоційних стосунків з власною матір'ю з першої миті життя, починаючи ще з пренатального періоду онтогенезу. Слід зазначити, що саме наявність тісного емоційного контакту з матір'ю, що характеризується інтенсивними взаємними позитивними почуттями, має провідне значення для задоволення базових потреб дитини у прийнятті, любові, визнанні, підтримці, що, безумовно, сприяє її подальшому ефективному особистісному становленню. На жаль, в реаліях сьогодення можна спостерігати стрімке зростання кількості дітей, розвиток яких

відбувається в умовах позбавлення важливої материнської любові, турботи, уваги та опіки, що створює неможливим задоволення дитиною вищезазначених потреб. Саме у таких ситуаціях ми стикаємося з проблемою материнської депривації. Аналіз результатів чисельних досліджень (Дж. Боулбі, А. М. Прихожан, Н. Н. Толстих, К. В. Солоєд та інші) та життєва практика свідчить про те, що відсутність досвіду позитивних взаємин з власною матір'ю здійснює не тільки негативний вплив на фізичний та психічний розвиток дитини, але й суттєво травмує її психіку, що значною мірою порушує процес її подальшої соціалізації.

Мета дослідження. Проаналізувати особливості соціалізації дітей в умовах материнської депривації.

Результати теоретичного аналізу проблеми. Діти, розвиток яких відбувається в умовах материнської депривації, мають певні особливості у психічному та соматичному розвитку і за низкою показників відрізняються від своїх однолітків, які мають позитивний досвід взаємин з власною матір'ю. Так, вже протягом перших років життя у таких дітей можна спостерігати різного роду неврологічні порушення, що виявляються рівною мірою як у зниженні рухової активності, так і у підвищенні збудливості, швидкій втомлюваності, непосидючості, дратівливості, формуванні патологічних звичних дій (смоктання пальців рук, одягу, висмикування волосся), затримці мовленнєвого розвитку. По мірі дорослішання дитини відмічається активне неприйняття себе, нездатність до дружби, любові, відсутність чуття спільності та подібності з іншими людьми, нехтування собою та іншими, зниження пізнавальної активності, ініціативності та зацікавленості. Відсутність досвіду позитивних взаємин з власною матір'ю часто зумовлює прояв відкритої агресії, жорстокості у відносинах, як з однолітками, так і з дорослими, невміння самостійно знаходити конструктивні рішення конфліктних ситуацій, нездатність брати на себе відповідальність за власні дії та поведінку в цілому.

Висновки. Відсутність повноцінного фізичного та психічного єднання з матір'ю має реальну загрозу для благополуччя особистості дитини, її ефективної соціалізації. У зв'язку з цим особливої актуальності набувають питання, пов'язані зі своєчасною профілактичною роботою, яка має бути спрямована на створення, збереження та зміцнення взаємин між матір'ю та дитиною. Одним із таких заходів може виступати психологічна робота з жінкою під час вагітності, яка має бути спрямована на формування готовності до відповідального материнства, що, безумовно, дозволить не тільки попередити можливі відхилення під час становлення материнської поведінки, але й створити оптимальні умови для гармонійного розвитку особистості дитини.

ТРЕНІНГОВА ФОРМА ПРАКТИЧНОЇ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ ЯК РЕАЛІЗАЦІЯ КОМПЕТЕНТНІСНОГО ПІДХОДУ В ПІДГОТОВЦІ МЕНЕДЖЕРА СФЕРИ ІНДУСТРІЇ МОДИ

Бриль М.М.

*кандидат психологічних наук, доцент кафедри фешн та шоу-бізнесу
Київського національного університету культури і мистецтв
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1116-5823>*

Актуальність дослідження. Тренінгові програми сьогодні широко представлені на ринку освітніх послуг, а в умовах реалізації компетентнісного підходу у вищій школі є ефективним доповненням до традиційних видів навчання. У комплексному використанні вони мають значний потенціал реалізації загальної мети соціалізації майбутніх спеціалістів – підготовки висококваліфікованих фахівців, здатних якісно виконувати завдання на виробничих посадах відразу після закінчення закладу вищої освіти. Пошук форм реалізації освітніх завдань, що мають практичний характер, викликав серед освітніх технологій появу інтегрованих форм навчання, до яких можна віднести міждисциплінарний тренінг. Проведення

такого роду заняття потребує від викладача методичного підходу та підготовки.

Мета дослідження. Обґрунтувати ефективність впровадження в освітній процес міждисциплінарного тренінгу як інтегрованої інноваційної форми практичних занять, яка за змістом тем ефективно об'єднує знання, навички та вміння з різних дисциплін, проявляючи як компетентності студента як майбутнього фахівця, так і професійність викладача.

Методика та організація дослідження. Тренінг як форма освітньої діяльності вже давно довів свою ефективність у навчанні, бо в процесі безпосереднього спілкування та взаємодії викладача та студентів під час тренінгів виникає безліч варіантів вирішення практичних завдань, які спрямовані на реалізацію інтелектуального, соціального та комунікативного потенціалів здобувачів освіти. Міждисциплінарний тренінг є підсумковою формою освітньої діяльності, під час якої в індивідуальному та груповому режимах студенти демонструють практичне застосування теоретичних знань з різних дисциплін. Феномен такого тренінгу в тому, що він чітко відповідає вимогам сучасного життя, яке насичене суспільними проблемами.

Результати дослідження. В умовах підготовки менеджерів соціокультурної діяльності в КНУКиМ запроваджено курс «Комплексний тренінг менеджера СКД», який вирішує зазначені вище навчальні завдання. Розроблений нами курс призначений для студентів освітньої програми «Менеджмент модельного бізнесу», яка спрямована на пошук креативних рішень в управлінській, творчій та інноваційній сферах. Дисципліну було побудовано як комплекс тренінгів: розвитку креативності, професійної мотивації та самосвідомості; управління часом; впливу та протидії впливу; стресостійкості та готовності до ризиків; позитивного мислення; професійних комунікацій; управління конфліктами; презентації та ведення переговорів; бренд-менеджменту; пошуку ідей; ефективного баінгу; конкуренції; медіа комунікації та інтернет-технологій; трендвотчінгу та створення стартапу. Загальна мета дисципліни передбачає виконання

наскрізного завдання, яке повинно продемонструвати знання змісту представлених тем та самостійність студентів. Під час реалізації практичних завдань вони повинні продемонструвати володіння знаннями з психології, психології управління, розвитку креативності, інноваційність мислення, рефлексію.

Висновки. Міждисциплінарний тренінг як комплексна навчальна дисципліна стимулює динамічні зміни в професійних вміннях студентів. Необхідно щорічно переглядати навчальні завдання, програми дисциплін, насичуючи їх актуальними практичними кейсами, спрямованими на підвищення конкурентоспроможності менеджерів. Ефективність їх навчання також залежить від проактивності та професійної компетенції тренера-викладача, який повинен застосовувати ресурси інноваційних навчальних методик та інші психологічні інструменти під час реалізації програми.

МОЖЛИВОСТІ ПОДОЛАННЯ ВІДЧУЖЕННЯ ВІД СОЦІУМУ КОМП'ЮТЕРНО ЗАЛЕЖНИХ МОЛОДШИХ ПІДЛІТКІВ

Кондратенко Л.О.

*доктор психологічних наук, старший науковий співробітник, провідний
науковий співробітник лабораторії психодіагностики та науково-
психологічної інформації Інституту психології імені Г.С.Костюка
НАПН України*

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7271-7439>

Пугачов Д.Л.

*керівник гуртків з психології Миколаївського обласного еколого-
натуралістичного центру учнівської молоді.*

Актуальність дослідження. Комп'ютерна залежність молоді є однією із болючих виразок сучасного суспільства. Серед породжених нею проблем є і замикання адикта на контактах всередині певної комп'ютерної групи та значного зменшення контактів у реальному соціумі. Відомий спеціаліст із комп'ютерної залежності Кімберлі Янг відзначає, що «стосунки всередині

сім'ї, батьківсько-дитячі відносини, дружба – все зазнає негативного впливу надмірного використання Інтернету. Залежні поступово витрачають все менше часу на спілкування з реальними людьми, замінюючи його перебуванням на самоті з комп'ютером».

Мета дослідження полягала у виявленні можливостей створення для комп'ютерно залежних підлітків альтернативної віртуальної реальної соціальної групи, спілкування всередині якої для них стало б не менш важливим (а з часом і більш важливим), аніж спілкування в мережі. Експериментальну групу склали так звані «сітьові геймери», які більшість вільного часу проводили в багатокористувацьких іграх, формуючи у віртуальному світі «дружні» та «ворожі» співтовариства.

Методика та організація дослідження. Створення альтернативної віртуальної соціальної групи для молодших підлітків проходило в межах формувального експерименту з корекції відхилень образу «Я» комп'ютерно-залежних молодших підлітків. На першому етапі була відібрана група підлітків – мережевих геймерів, у яких за результатами тестування були знайдені ознаки комп'ютерної залежності. Додаткове опитування виявило, що відібрані підлітки мають багато так званих «друзів» у віртуальному світі, і у той же час не можуть назвати «друзів» серед однокласників чи учнів з паралельних класів. При цьому вони не бачать жодних проблем у своїй відокремленості від спільноти класу і школи – однокласники для них «не цікаві», з ними «немає про що розмовляти». Комп'ютерно залежні підлітки вважають, що із «дитячих» колективних ігор вони вже виростили, а в спортивні грати «нема з ким».

На другому етапі експерименту проводилось об'єднання на основі спільних інтересів відібраних для участі в корекційній роботі підлітків-адиктів у групу. Для цього застосовувались лекції про комп'ютерні ігри, оцінка улюблених героїв, дискусії про їх переваги і недоліки. Поступово вводились ігрові моменти, змагання в реальному середовищі, формування команд, члени яких постійно змінювались. Закінчувалась робота

проведенням спортивних змагань з контрольною групою та організацією вікторин з різних проблем взаємин людини і комп'ютера.

Результати дослідження показали, що формувальний експеримент дійсно покращив здатності до комунікації у реальному середовищі, створив альтернативні віртуальним реальні групи «друзів», а також вдалося скоригувати загальний рівень комп'ютерної залежності у бік її зменшення. Підлітки експериментальної групи отримали можливість навчитися самостійно зменшувати перебування за комп'ютером, брати участь у реальній взаємодії та формувати власну позицію стосовно того, що віртуальний світ може дати кожному з них у навчальній, соціальній та розважальній сферах.

Висновки. Раннє залучення дітей до віртуальних ігор створює передумови для виникнення порушень спілкування у реальному світі, однак правильно побудована корекційна робота може зменшити негативні наслідки комп'ютерної залежності.

ФЕНОМЕН АНТИЦИПАЦІЇ ЯК СИСТЕМОУТВОРЮВАЛЬНИЙ ФАКТОР СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

Костюченко О. В.

*доктор психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології Київського
національного університету культури і мистецтв
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7853-2670>*

Актуальність дослідження. Осмислення проблем соціалізації (І. Бех, Г. Блюмер, Е. Дюркгейм, І. Зверєва, Дж. Мід, Ж. Піаже, Дж. Дьюї, І. Колберг, І. Кон, Т. Кравченко, Г. Лактіонова, Т. Логвиновська, В. Москаленко, С. Савченко та ін.) як процесу інтеграції індивіда в суспільство, у різноманітні типи соціальних спільнот шляхом засвоєння ним елементів культури, соціальних норм і цінностей, на основі яких формуються соціально значущі риси особистості, набуло особливої значущості в сучасних умовах

постійних змін. Розширення і поглиблення соціалізації людини відбувається в трьох основних сферах (Г. Андрєєва): діяльність, спілкування і самосвідомість, де відбувається не тільки засвоєння і відтворення соціального досвіду, але і перетворення, просування її на новий щабель.

Наразі в сучасній науці активізується інтерес до вивчення феноменів, що відіграють роль системоутворювальних факторів соціалізації у системі складних психічних явищ. Одним з таких чинників вважаємо феномен антиципації, що є формою випереджувального відображення дійсності, загальною та найголовнішою якістю психіки, виявляється у всіх видах діяльності та визначена науковцями як провідний критерій психічної активності людини (П. Анохін, М. Бернштейн, О. Леонтьєв, Б. Ломов, Є. Сурков, С. Рубінштейн, О. Ухтомський та ін.).

Мета дослідження. Обґрунтувати роль антиципації як системоутворювального фактора в соціалізації особистості.

Результати теоретичного аналізу проблеми. Процес соціалізації відбувається під впливом значної кількості різноманітних факторів, які так чи інакше відбиваються на розвитку людей, здійснюється за допомогою соціальних механізмів, зокрема: наслідування (Г. Тард), соціального примусу (Ф. Гіддінгс), соціального научіння (Б. Скіннер, А. Бандура, Р. Уолтерс), рольового тренування (Т. Парсонс, Р. Мертон), інтеріоризації загальноприйнятих норм і цінностей (Т. Парсонс), прогресивної взаємної акомодатії (пристосовуваності) між людською істотою, що активно росте, і мінливими умовами, в яких вона живе (Ю. Бронфенбренер), ідентифікації і відособлення особи (В. Мухіна), закономірної зміни фаз адаптації, індивідуалізації й інтеграції в процесі розвитку особи (А. Петровський) та ін..

Відповідно до когнітивної моделі соціалізації (Ж. Піаже, Дж. Дьюї, І. Колберг), головним аспектом цього процесу є розвиток пізнавальних, моральних структур особистості. Так, за Дж. Дьюї, соціалізація розпочинається підсвідомо, майже від народження і безперервно формує сили особистості, насичуючи її свідомість, формуючи звички, створюючи

уявлення, пробуджуючи почуття та емоції. У сфері самосвідомості соціалізація означає формування власного «Я» як активного суб'єкта діяльності, осмислення особистістю своєї соціальної залежності, соціальної ролі, формування самооцінки тощо, а також пізнання навколишньої дійсності шляхом систематичних досліджень, що відкриває можливості управління світом.

Важливим фактором ефективної реалізації механізмів соціалізації особистості є антиципація, смисловий аспект поняття якої полягає у здатності людини уявити собі можливий результат дії до її здійснення (В. Вундт), а також можливість уявити спосіб вирішення проблеми до того, як вона реально буде вирішена. Дослідження антиципації в процесуальному аспекті слугує підставою для її вивчення як психологічного механізму пізнавальної активності в основі соціалізації суб'єкта з притаманним йому переліком якостей: наявністю предметно-смислового змісту (О. Леонтьєв, С. Рубінштейн); просторово-часовою організацією (Б. Ананьєв, В. Зінченко, М. Мамардашвілі), процесуальною формою існування (У. Джеймс, С. Рубінштейн), безперервністю, недиз'юнктивністю (А. Брушлинський), відносною незалежністю від свідомого управління, що не означає обов'язкової відсутності управління, проте свідчить про його можливий неусвідомлений, автоматизований характер (Ю. Кулюткін, В. Спірідонов), спрямованістю на отримання певного продукту чи результату (У. Джеймс), залежністю стану сформованості цієї здатності від стадії онтогенезу, спадковості та змісту накопиченого досвіду (Я. Пономарьов).

Так, учені (Б. Ананьєв, Б. Ломов, Є. Сурковий ін.) констатують універсальну та значущу роль антиципації в природі психічних процесів, психічних станів і психічних якостей людини, а саме: в сенсорній організації як своєрідній єднальній ланці, що забезпечує переходи від відчуття до сприйняття, від сприйняття до уявлення, від уявлення до мислення (Б. Ананьєв, 1960); в успішному оволодінні предметною діяльністю, виборі різною мірою обґрунтованих гіпотез у процесі розв'язання мисленнєвих

завдань, віднаходженні способу дії в ситуаціях управління власною навчальною та професійною діяльністю, соціально-перцептивному прогнозуванні в комунікативному процесі, особистісних виборах з усвідомленим пріоритетом певних моральних позицій, в процесах прийняття рішень в якості реалізації суб'єктом інтелектуально-особистісних зусиль, що ґрунтуються на процесі антиципації.

Висновки. Отже, оскільки антиципація має загальне значення для регуляції будь-яких різновидів людської активності, то вона є її універсальним компонентом, що містить у собі всі форми випереджувального відображення: передчуття, передбачення, пророцтво, прогнозування тощо. Антиципацію слід розглядати як образ майбутнього результату діяльності, що детермінує процес соціалізації, в якому відбувається перетворення проблемної ситуації таким чином, щоб забезпечити пошук бажаного результату на основі когнітивних і регулятивних механізмів, ступеня передбачуваності, стратегій прогностичної діяльності, смислових та соціально-психологічних установок.

МЕТОДИКИ ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗДОРОВ'Я ПЕРСОНАЛУ ОРГАНІЗАЦІЙ

Карамушка Л.М.

*дійсний член НАПН України, доктор психологічних наук, професор,
завідувачка лабораторії організаційної та соціальної психології Інституту
психології імені Г. С. Костюка НАПН України
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0622-3419>*

Актуальність дослідження. В умовах соціально-економічної нестабільності суспільства та виникнення кризових ситуацій в діяльності організацій важливим є вивчення та підтримання психологічного здоров'я персоналу організацій. Це передбачає підбір методик для вивчення цього

феномену та основних його виявів, які можуть бути корисними в консультативній практиці, а також для вирішення наукових завдань.

Мета дослідження: Проаналізувати методики для дослідження психологічного здоров'я персоналу організацій.

Результати теоретичного аналізу проблеми.

1. На основі аналізу літератури нами визначено, що до методик дослідження психологічного здоров'я слід віднести дві групи. Першу групу складають методики для дослідження складових психологічного здоров'я та ставлення до нього. До другої групи відносяться методики для вивчення основних видів благополуччя. Зазначимо, що необхідність другої групи методик обумовлена тим, що, відповідно до наявних в літературі традиційних підходів, психологічне здоров'я трактується не тільки як відсутність психопатології, а й як наявність ознак позитивного функціонування. Тому важливим є вивчення психологічного благополуччя (wellbeing), яке розглядається як область станів і переживань, властивих здоровій особистості.

2. До групи *методик для вивчення складових психологічного здоров'я і ставлення до психологічного здоров'я* варто, насамперед, віднести шкалу «Психологічне здоров'я», яка входить до опитувальника «Оцінка способу життя та рівня здоров'я» Р.Страуба (в адаптації та модифікації Г.В. Залевського). Шкала включає 8 питань і дає можливість діагностувати такі показники психологічного здоров'я як: наявність в житті людини ясних цілей; наявність повноти планів та надій стосовного майбутнього; позитивне ставлення до себе та ін. Окрім того, вираховується індекс психологічного здоров'я (його загальний показник).

Суттєвим для вивчення психологічного здоров'я персоналу організацій є також використання опитувальника «Шкала ставлення до психологічного здоров'я» (ШОПЗ) Н.Г. Артемцева, Т.В. Галкіної. Опитувальник включає 14 питань і зорієнтований на вивчення особистісних уявлень опитуваних про

психологічне здоров'я та ставлення до його окремих компонентів (наприклад, позитивного мислення, оптимізму, впевненості в собі, адекватної самооцінки; здатності адаптуватися в сучасному світі та ін.). За результати опитування обчислюється загальний рівень вираженості ставлення персоналу організації до психологічного здоров'я та відмінності в ставленні до його окремих показників.

3. Стосовно методик для дослідження основних видів благополуччя, то до них можна віднести, зокрема, опитувальник «Стабільність психічного здоров'я-коротка форма» («The Mental Health Continuum – ShortForm») К.Кіза (адаптація Е.Л. Носенко, А.Г. Четверик-Бурчак). Опитувальник включає 14 питань, які відносяться до трьох шкал і дають можливість діагностувати показники суб'єктивного, соціального та психологічного благополуччя.

Ще однією методикою для вивчення благополуччя є методика «Шкала благополуччя (BBC Well-being Scale)». Методика включає 24 питання, які об'єднано у три шкали, зорієнтовані на дослідження психологічного благополуччя; фізичного здоров'я і благополуччя; стосунків.

Висновки. Визначені методики можуть корисними в практиці роботи організацій з метою вивчення складових психологічного здоров'я персоналу організацій, ставлення до нього, а також основних видів благополуччя.

КОМПЛЕКС МЕТОДИК ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ФУНКЦІОНАЛЬНИХ ТА ПСИХОЛОГІЧНИХ АСПЕКТІВ ПРОБЛЕМИ ЗДОРОВ'Я ПЕРСОНАЛУ ОРГАНІЗАЦІЙ

Карамушка Л.М.

*дійсний член НАПН України, доктор психологічних наук, професор,
завідувачка лабораторії організаційної та соціальної психології
Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0622-3419>*

Креденцер О.В.

*кандидат психологічних наук, доцент, провідний науковий співробітник
лабораторії організаційної та соціальної психології
Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4119-190X>*

Терещенко К.В.

*кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник
лабораторії організаційної та соціальної психології
Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1149-2704>*

Лагодзінська В.І.

*кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник лабораторії
організаційної та соціальної психології
Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2691-1163>*

Івкін В.М.

*кандидат психологічних наук, доцент, старший науковий співробітник
лабораторії організаційної та соціальної психології
Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9642-8164>*

Ковальчук О.С.

*науковий співробітник лабораторії організаційної та соціальної психології
Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9980-8450>*

Актуальність дослідження. Проблема забезпечення високого рівня здоров'я персоналу організацій є одним із важливих завдань управління організаціями, оскільки від її вирішення залежить як ефективність діяльності організацій, так і ступінь задоволеності персоналу роботою, його здатності реалізовувати кар'єрні плани, забезпечувати баланс між роботою та іншими сферами життєдіяльності.

Мета дослідження: Визначити комплекс методик для дослідження функціональних та психологічних аспектів проблеми здоров'я персоналу організацій.

Результати теоретичного аналізу проблеми.

1. На основі аналізу літератури нами було підібрано спеціальний *комплекс методик*, який включає дві групи методик для дослідження двох груп показників (функціональних та психологічних аспектів проблеми здоров'я), виділених нами.

2. Що стосується *методик для вивчення функціональних аспектів здоров'я*, то до цієї групи віднесено, насамперед, опитувальник «Оцінка способу життя та рівня здоров'я» Р.Страуба (в адаптації та модифікації Г.В. Залевського). Опитувальник включає 80 питань (об'єднаних в 10 блоків) і виявляє показники, які стосуються, зокрема, рівня фізичного здоров'я, умов його забезпечення (заняття зарядкою та фітнесом; підходи до харчування і контроль ваги тощо), ступінь використання персоналом превентивної практики забезпечення здоров'я. Опитувальник дає можливість оцінити, окрім фізичного здоров'я, ще й інші види здоров'я (духовне, соціальне, екологічне). Опитувальник діагностує чотири рівні здоров'я і способу життя: критичного низький, низький, середній, високий. Залежно від потреб дослідження, можуть використовуватися окремі шкали (блоки питань) – для дослідження різних видів здоров'я.

2. Другу групу складають методики, які дають можливість вивчати *психологічні особливості здоров'я*. Сюди відноситься, в першу чергу, методика для вивчення *ставлення персоналу організацій до здоров'я*. Нею є опитувальник «Ставлення до здоров'я» Р.А. Березовської. Опитувальник включає 10 комплексних питань, які об'єднані в чотири шкали: а) когнітивну (знання людини про своє здоров'я, його роль, чинники та умови забезпечення та ін.); б) емоційну (переживання і почуття людини, які пов'язані із станом її здоров'я та ін.); в) поведінкову (особливості поведінки, пов'язаної із здоров'ям, ступінь відданості здоровому способу життя та ін.); г) ціннісно-мотиваційну (місце здоров'я в індивідуальній ієрархії термінальних і інструментальних цінностей респондентів та ін.). У процесі обробки даних визначається рівень вираженості кожної із складових здоров'я та загальний показник ставлення до здоров'я.

Наступним важливим психологічним показником вивчення проблеми здоров'я є аналіз *локус контролю здоров'я*. Для діагностики цього показника доцільним є використання «Опитувальника для вимірювання локусу контролю здоров'я», створений на основі шкал локусу контролю (Multidimensional Health Locus-of-Control Scales). Опитувальник складається із 18 питань, які об'єднані в три шкали: шкала внутрішнього локусу контролю (контролю з боку самої особистості); шкала контролю «могутніми іншими»; шкала контролю випадку. Опитувальник дає можливість виявити три рівні вираженості показників за кожною шкалою (низький, помірний та високий). Суттєвим є також порівняння даних, отриманих за трьома шкалами, що може служити основою для виявлення різних типів респондентів стосовно локусу контролю здоров'я.

Висновки. Розроблений комплекс методик може використовуватися організаційними психологами для дослідження функціональних та психологічних аспектів проблеми здоров'я персоналу організацій.

РОЗВИТОК ВНУТРІШНЬООРГАНІЗАЦІЙНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА У СФЕРІ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ: ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Креденцер О.В.

*кандидат психологічних наук, доцент, провідний науковий співробітник
лабораторії організаційної та соціальної психології
Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4119-190X>*

Актуальність дослідження. Актуальність розвитку внутрішньорганізаційного підприємництва в системі освіти обумовлена, на наш погляд, насамперед, необхідністю реформування освітньої галузі згідно з вимогами сучасності, що можливе тільки за умов її успішної інтеграції в ринкове середовище, яке базується на підприємстві в сфері освітніх

послуг. Концепція Нової української школи, зокрема, передбачає розвиток підприємницьких компетенцій у педагогів як одних із важливих.

Мета дослідження – здійснити теоретичний аналіз особливостей розвитку внутрішньоорганізаційного підприємництва у сфері середньої освіти.

Результати теоретичного аналізу проблеми. Долаючи застарілий «неринковий» стереотип, що підприємництво в освіті – це негативне явище, необхідно наголосити, що система внутрішньоорганізаційного підприємництва в освітніх організаціях не обов’язково повинна приносити прибуток у тому значенні цього поняття, який використовується в економіці, а передбачає впровадження нових напрямків діяльності, проєктів, процесів, продуктів, спрямованих на покращення якості освіти.

M.S. Lavaroni, D.E. Leisey наголошують, що для ефективного функціонування освітніх організацій, зокрема шкіл, необхідна «нова модель функціонування», здатна «випустити підприємницький дух вчителя». Це сприятиме розробці програм, продуктів, послуг та/або технологій, які безпосередньо «підходять» до цілей та структури державних шкіл. Причому, автори наголошують, що це особлива модель, яка відрізняється від моделей комерційних та некомерційних організацій. Автори вводять поняття «Edupreneurism» (внутрішньоорганізаційне підприємництво в освіті) та підкреслюють його значення для сфери освіти, яке полягає у підвищенні мотивації талановитих, ініціативних та активних вчителів залишатися в професії та вдосконалювати процес навчання.

В американській практиці використовуються поняття «Edupreneur» (educator «освітянин» + entrepreneur «підприємець») та «Teacherpreneur» (teacher «учитель» + entrepreneur «підприємець»). M.S. Lavaroni, D.E. Leisey визначають Edupreneur як «особу в державних школах, яка бере на себе відповідальність у створенні та розробці програми, продукту, послуги та / або технології для покращення навчання відповідно до заявлених цілей та підтримки цієї організації».

Згідно з ресурсом Освітньої фундації Дж. Лукаса «Edutopia», Teacherpreneur (вчитель-підприємець) об'єднує імідж інноваційного вчителя класу з ризикованим та підприємницьким лідером. Це педагоги – професіонали і професіоналки, які викладають у школах, але також мають час, сили і бажання для реалізації власних підприємницьких ідей. Хтось із них створює онлайн-курси або позашкільні програми і майстер-класи, хтось фокусується на громадській або бізнес-діяльності, використовуючи грантові можливості, інші розробляють нові освітні технологічні рішення, змінюють стандарти або працюють з батьківством. Талановиті педагоги, незадоволені застарілими книгами й іншими освітніми продуктами, демонструють надзвичайне бажання і здатність розвивати свій соціальний бізнес – і змінювати не тільки освітні технології, але і будь-який інший аспект життя.

І. Мінковська у своїй статті на офіційному сайті «Нової української школи» наводить аргументи, чому саме шкільні вчителі мають всі шанси ставати успішними підприємцями. Авторка підкреслює, що бути успішним освітянином настільки ж складно, як і бути успішним підприємцем. Адже ця професія вимагає такої ж комбінації якостей: відданості своїй справі, здатності імпровізувати й широти поглядів. Учителство так само має піклуватися не тільки про власний розвиток, але й про розвиток кожного зі своїх учнів і підприємства загалом – школи.

Отже, на нашу думку, можемо говорити про те, що **сутність внутрішньоорганізаційного підприємництва в загальноосвітніх закладах освіти** полягає в тому, що в навчальному закладі створюються умови для прояву підприємницької активності освітнього персоналу, за рахунок чого відбувається продукування інноваційних підприємницьких ідей, їх реалізація та створення нових освітніх продуктів/послуг/процесів та інших інновацій, з метою підвищення якості освіти, розвитку освітньої організації, підвищення ефективності її діяльності та конкурентоздатності, підвищення задоволеності працею та відданості персоналу освітньої організації.

Важливою специфічною особливістю внутрішньоорганізаційного підприємництва в загальноосвітніх закладах освіти, на наш погляд, є те, що вона охоплює всіх учасників освітнього простору закладу (адміністрація навчального закладу, персонал, учні, батьки).

Функції внутрішньоорганізаційного підприємництва в загальноосвітніх навчальних закладах:

- ***Економічні:*** інноваційна (надання нових освітніх послуг, виробництво товарів, пов'язаних з освітньою діяльністю, відкриття нових напрямків діяльності, розробка нових проєктів); ринкова (охоплення більшої частки ринку освітніх послуг (товарів), швидка реакція на зміну кон'юнктури ринку, на зміни в освітній сфері); прибуткова (отримання додаткових прибутків та інших матеріальних ресурсів, що дозволять підвищити якість освіти); ресурсна (ефективне використання всіх ресурсів освітньої організації).

- ***Економіко-психологічні:*** розвивальна (підвищення якості освіти та виховання, забезпечення організаційного розвитку, професійно-особистісного розвитку персоналу, розвитку організаційної культури); управлінська (підвищення якості управління, зниження плинності персоналу); мотивуюча (створення додаткових мотиваційних стимулів для всіх учасників освітнього простору).

- ***Психологічні:*** самореалізаційна (забезпечення самореалізації персоналу та учнів); інтеграційна (зближення управлінського, виконавчого персоналу, учнів та батьків); командна (сприяння розвитку командної роботи в організації із залученням всіх учасників освітнього простору); персональна (підвищення задоволеності роботою, сприяння підвищенню лояльності, відданості організації, розвиток підприємницьких компетенцій персоналу та учнів).

Висновки. Дослідження показало необхідність розробки та впровадження психологічних технологій щодо підготовки персоналу освітніх організацій до розвитку внутрішньоорганізаційного підприємництва.

МЕТОДИКИ ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ КРЕАТИВНОСТІ ПЕРСОНАЛУ ОСВІТНІХ ОРГАНІЗАЦІЙ ЯК ЧИННИК ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗДОРОВ'Я

Лагодзінська В.І.

*кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник
лабораторії організаційної та соціальної психології
Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2691-1163>*

Актуальність дослідження. Одним із резервів підвищення ефективності діяльності вітчизняних освітніх організацій є виявлення та дослідження психологічних феноменів, що пов'язані з особистістю в організації та її діяльністю. У найпростішому варіанті слід говорити про феномен творчого потенціалу як про ресурс творчих можливостей людини, здатність конкретної людини до здійснення творчих дій, творчої діяльності в цілому (О.В. Лобода). Однією з нагальних проблем сучасної системи освіти разом із розвитком креативного потенціалу є забезпечення психологічного здоров'я персоналу освітніх організацій як на рівні освітнього закладу в цілому, так і на рівні особистості в організації.

Усе наведене вище підводить до висновку про актуальність дослідження проблеми креативності як важливої детермінанти забезпечення психологічного здоров'я персоналу освітніх організацій.

Аналіз наукових джерел засвідчив, що вивчення поняття «креативності» у контексті психологічного здоров'я особистості має достатню багатовекторність (О. Антонова, Д. Богоявленська, О. Бондарчук, Л. Виготський, П. Горностай, Дж. Гілфорд, Л. Даринська, Л. Карамушка, Я. Пономарьова, В. Лагодзінська, О. Лобода, Т. Любарт, В. Моляко, А. Маслоу, О. Матюшкіна, І. Поклад, Т. Яковишина, Н. Ярема та ін.).

Разом з тим, поняття «психологічне здоров'я» розглядається, насамперед, у контексті психологічних аспектів психічного здоров'я, стосується особистості в цілому та перебуває в тісному зв'язку з вищими проявами людського духу (І. Галецька, Ю. Никоненко, А. Шувалов та ін.). Окрім того, психологічне здоров'я визначається як процес гармонійного особистісного опрацювання життєвого досвіду в напрямку самоздійснення особистості (Т. Коваленко, Н. Підбуцька та ін.).

Однак, мало дослідженою є проблема розробки методик креативності персоналу освітніх організацій як важливого чинника забезпечення психологічного здоров'я.

Мета дослідження: визначити комплекс методик для дослідження особливостей креативності персоналу освітніх організацій як важливого чинника забезпечення психологічного здоров'я персоналу освітніх організацій.

Результати теоретичного аналізу проблеми. Для досягнення мети дослідження нами підібрано комплекс із трьох методик дослідження особливостей креативності персоналу освітніх організацій як важливого чинника забезпечення психологічного здоров'я персоналу освітніх організацій:

1. Опитувальник «Який Ваш креативний потенціал?» (Г.С.Нікіфорова, М.А. Дмитрієвої, В.М. Снеткова), спрямований на вивчення креативного потенціалу, який є важливою умовою введення інноваційних змін в освітніх організаціях. Креативний потенціал досліджується в трьох основних виявах: 1) «Моя особистість»; 2) «Мій підхід до розв'язання проблем»; 3) «Моє робоче середовище» (*Шкала С «Моє робоче середовище»* дозволяє оцінити, наскільки креативним є робоче середовище в освітніх організаціях. *Шкали А «Моя особистість» та В «Мій підхід до розв'язання проблем»* дозволяють діагностувати рівень розвитку творчого потенціалу особистості та здатності до креативного розв'язання проблем). Цей опитувальник дозволяє пізнати

потенціал і визначити, що саме, можливо, заважає персоналу освітніх організації на шляху до більшого новаторства. Окрім того, визначається загальний показник креативності.

2. Методика «Який ваш творчий потенціал?» (С.А. Касьянов) діагностує такі показники: межу допитливості; віру в себе; постійність; амбіційність; слухову пам'ять; зорову пам'ять; прагнення бути незалежним; уміння абстрагуватися; ступінь зосередженості. Ці здібності і становлять основні якості творчого потенціалу та його загальний рівень.

3. Опитувальник «Креативність» (Н. Ф. Вишнякової) складається з 8 шкал: 1) творче дивергентне мислення; 2) допитливість; 3) оригінальність; 4) уява; 5) інтуїція; 6) емоційна емпатія; 7) почуття гумору; 8) творче ставлення до професії.

Професійна креативність включає продуктивну професійну спрямованість особистості, рівень оригінальності мислення, імпровізаційність, відкритість до нового в діяльності і новаторство.

Ця методика дослідження дозволяє виявити рівень творчих схильностей особистості і побудувати психологічний креативний профіль. Дає можливість інтерпретувати приховані механізми психічної регуляції на основі подолання життєвих ситуацій. Експериментально отримана інформація дозволяє класифікувати дане випробування по релевантній якості, тобто дає можливість кількісного і якісного порівняння отриманих результатів. Також може бути використана для виявлення можливих резервів, рівня самооцінки і творчого потенціалу особистості.

Висновки: Використання зазначених методик дасть можливість вивчити рівень розвитку структурних компонентів та складових креативного потенціалу як важливої детермінанти забезпечення психологічного здоров'я персоналу освітніх організацій як на рівні освітнього закладу в цілому, так і на рівні особистості в організації.

ЦІНІСНО-МОТИВАЦІЙНІ ЯКОСТІ ЕМОЦІЙНОГО ЛІДЕРА

Лагодзінський В.В.

кандидат історичних наук, менеджер ТОВ «Корпорація Будтранс»

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7081-9578>

Актуальність дослідження. Розвиток емоційного лідерства у менеджерів та підприємців сприяє їх готовності позитивно впливати на вирішення проблем організаційного розвитку в організаціях та тісно пов'язаний із їх ціннісно-мотиваційними якостями. Цей взаємозв'язок може сприяти осмисленню та вирішенню ряду стратегічних і тактичних завдань, покращенню рівня уміння управління відносинами, поліпшенню соціальної чуйності.

Мета дослідження: здійснити теоретичний аналіз взаємозв'язку ціннісно-мотиваційних якостей підприємця-лідера та навичок емоційного лідерства.

Результати дослідження. Розробкою та впровадженням поняття емоційного інтелекту та емоційного лідерства займались Д. Гоулман, Р. Бояціс та Е. Маккі, М. Кетс де Вріс, К. Ізард, П. Саловей та Д. Карузо, М. Чапмен, Д. Майер, Р. Бар-Он, С.І. Нестуля, Г.П. Рекурн, Ю.В. Беліковата ін.

Згідно моделі емоційного інтелекту, розробленої П. Саловеєм і Д. Майером, емоційний інтелект визначається як здатність відстежувати власні та чужі почуття і емоції, розрізняти їх і використовувати цю інформацію для направлення мислення і дій. Емоційний інтелект розглядається як складний конструкт, що складається із здібностей трьох типів: ідентифікація і вираження емоцій, регуляція емоцій, використання емоційної інформації в мисленні і діяльності. Д. Гоулмен у своїй моделі, яка складається ще з кількох додаткових компонентів, а саме: ентузіазму, наполегливості та соціальних навичок, поєднав когнітивні здібності, що входили в модель Саловея і Майєра, з особистісними характеристиками.

Відповідно, можна зробити висновок, що емоційний інтелект має важливе значення у формуванні ціннісно-мотиваційних якостей лідера і

складається з трьох важливих компонентів: здатність співпрацювати з внутрішнім середовищем своїх почуттів і бажань; здатність розуміти відносини особистості, що репрезентується в емоціях, і керувати емоційною сферою на основі інтелектуального аналізу і синтезу, сукупність емоційних, особистих і соціальних здібностей, які впливають на загальну здатність ефективно справлятися з вимогами і тиском навколишнього середовища.

Засновники теорії емоційного лідерства Д. Гоулман, Р. Бояціс і Е. Маккі дійшли висновку, що основою реалізації лідерських здібностей керівника є його емоційний прояв. Вони вводять поняття резонансного лідерства – це лідерство на основі налаштування лідера і його аудиторії на одну емоційну хвилю. В основі резонансного лідерства лежать емоційний інтелект, активність свідомості, оптимізм і емпатія. На основі своїх досліджень вчені виділяють стилі лідерства, чотири з яких сприяють емоційному резонансу, а решта викликають дисонанс, якщо використовуються без урахування ситуації, а саме: ідеалістичний, навчальний, товариський, демократичний, амбіційний та авторитарний.

М. Кетс де Вріс (M. Kets de Vries) у своїх працях визначає поняття емоційного лідерства у вигляді двофакторної моделі, яка нараховує дві ролі керівника-лідера: харизматичну та базову архітектурну. Харизматичний лідер, за Кетс де Врісом, впливає на колектив через харизму, ніколи не зупиняючись на досягнутому; викликаючи почуття дискомфорту, він провокує оточуючих на активні дії.

Висновки. У ході дослідження визначено, що ціннісно-мотиваційні якості виступають у тісному взаємозв'язку із лідерськими якостями. Ціннісно-мотиваційні та лідерські якості пов'язані між собою та сприяють формуванню і розвитку емоційного лідерства. Отже, емоційний лідер має вміти поєднувати та своєчасно використовувати, відповідно до сформованої ситуації, кожен із шести запропонованих стилів Гоулмана чи спиратися на двофакторну теорію Кетс де Вріса, головне, щоб максимально розкрились його ціннісно-мотиваційні якості, його справжнє «Я».

ТРЕНІНГ З ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ ДО СТВОРЕННЯ МОНОЕТНІЧНИХ ШЛЮБІВ

Мамбетова А. А.

*магістр психологічних наук, аспірантка кафедри психології розвитку
факультету психології*

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8586-5078>

Актуальність дослідження. Проблематика сім'ї та сімейних цінностей завжди була і залишається актуальною для дослідження. Сімейні відносини регулюються нормами моралі і права, загальноприйнятими в суспільстві. При цьому кожна сім'я унікальна щодо вибору свого індивідуального шляху досягнення гармонії і балансу. У сімейних цінностях з'єднується турбота про людину, визнання її як цінності, любов і повага до неї, шанобливість і благоговіння перед людським і будь-яким іншим життям. Особливо перспективною в формуванні цінності сім'ї є студентська молодь, що стоїть на порозі життєвого самовизначення, так як найціннішим соціально-психологічним придбанням юності є відкриття свого внутрішнього світу, набуття життєво важливих цінностей і взаємин з оточуючими, близькими, самим собою (Schwartz S. H., Ros V., 1994; Hofstede, G., 1980).

Мета тренінгу: сформувати готовність студентської молоді до створення моноетнічних шлюбів.

Методика та організація дослідження. Основним інструментом для змін у сімейній сфері слугує інститут сім'ї, а саме створення та підтримання моноетнічних шлюбів. Вивчаючи останні тенденції ми вирішили, що доцільним буде створення та проведення тренінгу для осіб юнацького віку, спрямованого на формування готовності до моноетнічних шлюбів. Перед проведенням тренінгу та після завершення було проведено ряд методик, спрямованих на виявлення емоційного стану, сімейних відносин та очікувань від шлюбу: «Шкала диференціації емоцій К. Ізарда», методика «Сімейний атом», опитувальник «Рольові очікування та домагання в шлюбі» А.Н. Волкової. Обсяг тренінгу складав 13 годин та поділявся на два дні: 1 година – вступна частина, 11 годин – основна частина і 1 година – заключна частина.

Основна частина складається із трьох модулів. Даний тренінг був запроваджений в студентській групі Військового Інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Тренінг має таку структуру: *1. Усвідомлення власних етнічних сімейних цінностей:* актуалізація історичної пам'яті; актуалізація етнічної ідентифікації.; актуалізація сімейних цінностей в етнічному контексті. *2. Вміння будувати відносини, базуючись на етнічних цінностях:* відносини в інгрупі: цінність етнічних цінностей; відносини в аутгрупі: цінність адекватного самосприйняття та толерантної взаємодії. *3. Вміння грамотно розпоряджатися коштами:* побудова фінансової взаємодії в сім'ї відповідно до етнічних цінностей; виклики сучасності vs традиції. *4. Толерантне ставлення до соціального середовища:* виклики сучасності vs традиції; стереотипи vs актуальна реальність. *5. Гармонізація відносин з батьківською родиною:* виклики сучасності vs традиції; стереотипи vs актуальна реальність. *6. Розуміння та прийняття специфіки роботи іншого:* налаштування адекватного само сприйняття; налаштування сприйняття Іншого. *7. Формування позитивного ставлення до батьківства:* гармонізація потреб та бажань; планування батьківства – «близьке знайомство».

Результати дослідження. Отримані результати за переліченими вище методиками показали, що після проведення тренінгу мотивація досліджуваних до започаткування сімейних відносин та побудови позитивних очікувань від шлюбу зросла на 20 відсотків порівняно з вихідними показниками до проведення тренінгу, що дорівнювали 40 відсотків. На даний момент вони складають 60 відсотків, що можна вважати доволі сприятливим показником. Наступні тренінгові заняття будуть спрямовані на закріплення набутих результатів.

Висновки. Даний тренінг спрямований саме на створення цінності моноетнічної родини, яка є основою гармонійного та стабільного суспільства. У результаті даного тренінгу у студентської молоді формується та закріплюється позитивне ставлення до шлюбу і до створення моноетнічної сім'ї. Це є дуже важливою складовою збереження етнічної ідентичності та національної ідеї зокрема.

РОБОТА ПСИХОЛОГА ПІД ЧАС ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Мозговий В.І.

*кандидат психологічних наук, докторант кафедри психології розвитку
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6157-5460>*

Актуальність дослідження. Питання організації системного психологічного супроводу на всіх етапах військової діяльності в структурі системи морально-психологічного забезпечення Збройних Сил України є вкрай важливим для підтримки боєздатності сучасної української армії та забезпечення сумлінного виконання службових обов'язків військовослужбовцями як строкової, так і контрактної служби.

Міжнародна і вітчизняна практика психологічного супроводу військовослужбовців налаштовує на усвідомлення того, що вона повинна становити цілісну систему, яка складається з певних елементів, які одночасно можуть бути його інваріантними етапами і складають алгоритм діяльності психолога частини. Такими взаємопов'язаними між собою етапами (елементами) супроводу на всіх етапах військової діяльності є: психоедукація (психологічна просвіта), психодіагностика та психологічний вплив.

Мета дослідження. Теоретичне обґрунтування проблем психологічного супроводу військовослужбовців на всіх основних етапах військової діяльності, визначення основних аспектів роботи психолога на кожному з етапів служби з метою повноцінної ідентифікації особистості у військово-професійній сфері.

Результати теоретичного аналізу проблеми. Поняття психологічного супроводу, зазначене у керівних документах Збройних Сил України, насправді розглядається тільки на окремих етапах військової діяльності, наприклад, на етапі виконання завдань за призначенням та відновлення особового складу після їх виконання, замість того, щоб здійснюватися системно на всіх основних етапах військової діяльності.

У наукових дослідженнях психологічний супровід військовослужбовців розуміється як: система професійної діяльності психолога, що спрямована на усвідомлення соціально-психологічних умов для успішного функціонування в умовах військового колективу; мультидисциплінарний метод, який забезпечує єдність зусиль офіцерів, психологів, соціальних та медичних працівників і полягає у формуванні ними зрілої відповідальної особистісної позиції у військовослужбовців до своєї професійної діяльності; комплекс заходів з підтримання оптимального стану психічного здоров'я військовослужбовців, їх стійкості до впливу стресових чинників, психологічної готовності до виконання обов'язків військової служби та запобігання виникненню негативних психологічних станів (Н.А. Агаєв, О.Г. Скрипкін, А.Б. Дейко, В.В. Поливанюк, О.В.Еверт, 2016).

Робота психолога під час здійснення психологічного супроводу, за О. Казаковою, це комплексне забезпечення єдності чотирьох функцій: 1) діагностика суті проблеми, що виникла; 2) інформація про суть проблеми й шляхи її розв'язання; 3) консультація на етапі ухвалення рішення й вироблення плану вирішення проблеми; 4) первинна допомога на етапі розв'язання проблеми (О.І. Казакова, 2007).

На наш погляд, робота психолога під час психологічного супроводу повинна створювати необхідні умови для розвитку особистості військовослужбовця та формування у нього військово-професійної ідентичності для забезпечення надалі успішного виконання службових завдань та обов'язків. Крім того, принциповим є включення в простір психологічного супроводу не тільки особи військовослужбовця, але й його сім'ю, родину та близьких.

Висновки. Фокус роботи психолога під час здійснення психологічного супроводу військовослужбовців це, перш за все, забезпечення його цілісності та системності на всіх основних етапах військової діяльності.

СТАВЛЕННЯ ДО РОБОТИ ТА ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ КОПІНГ-СТРАТЕГІЙ МЕНЕДЖЕРАМИ ОСВІТНІХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Снігур Ю.С.

*аспірантка лабораторії організаційної та соціальної психології Інституту
психології імені Г.С. Костюка НАПН.*

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3150-7870>

Актуальність дослідження. Для ефективного виконання завдань менеджерів освіти недостатньо бути професійно підготовленим керівником, мати необхідні знання й достатній досвід роботи, він повинен також володіти умінням вдало використовувати конструктивні копінг-стратегії для ефективної взаємодії з колективом.

Мета дослідження. Дослідити зв'язок між ставленням до роботи менеджерів освітніх організацій та використанням ними копінг-стратегій.

Методика та організація дослідження. Організація дослідження базувалась на основі загальних підходів до здійснення психологічного дослідження. У дослідженні використовувались методики: «Методика дослідження копінг-поведінки в стресових ситуаціях» (С. Норман, Д.Ф. Ендлер, Д.А. Джеймс, М.І. Паркер, адаптація Т.А. Крюкової) та «Моє ставлення до роботи» К. Маслач, Л. Лейтер. Математична обробка даних здійснювалася за допомогою комп'ютерного пакета статистичних програм SPSS (версія 22). Для статистичної обробки та аналізу даних використовувались: описова статистика та кореляційний аналіз.

Дослідження проводилось у 2018 році у Київській області та в місті Києві. В опитуванні взяло участь 191 працівників освітніх організацій, з них 23,0% – директори навчальних закладів, 30,9% – заступники директорів навчального закладу 31,9% – керівники робочої (творчої) групи, 14,1% – керівники кафедри (методоб'єднання).

Результати дослідження. Дослідженням встановлено, що менеджери освітніх організацій використовують як конструктивні, так і неконструктивні копінг-стратегії. Так, зафіксовано високий рівень вираженості таких конструктивних копінг-стратегій як: орієнтація на вирішення завдань –

60,2%, соціальне відволікання – 36,6% та відволікання – 28,3%. Разом з тим, значна частина менеджерів використовує і неконструктивні копінг-стратегії, про що свідчить той факт, що у менеджерів зафіксовано високий рівень вираженості таких копінг-стратегій як спрямованість на емоції – 45,0%, уникнення – 34,0%.

Виявлено, що ряд показників ставлення менеджерів до роботи сприяє підвищенню використання ними *конструктивних копінг-стратегій*. Так, підвищення таких показників ставлення менеджерів до роботи як складність роботи, позитивна оцінка організації та взаємин в колективі, співпадіння цінностей менеджерів і організації підвищує використання ними копінг-стратегії «орієнтація на вирішення завдань» ($p < 0.01$). Окрім того, підвищення складної роботи менеджерів, їх участі в прийнятті управлінських рішень, можливість отримання винагород, дотримання принципу справедливості в організації підвищує використання ними копінг-стратегії «соціальне відволікання» ($p < 0.01$).

Також констатовано, що ряд показників ставлення менеджерів до роботи впливають на використання ними *неконструктивних копінг-стратегій*. Так, підвищення участі менеджерів в прийнятті управлінських рішень, можливості отримання винагород, наявності справедливості в організації сприяє зниженню використання менеджерами такої копінг-стратегії як «спрямованість на емоції» ($p < 0.01$). Однак, підвищення позитивної оцінки отриманих винагород, дотримання принципу справедливості в організації сприяє та підвищує використання такої копінг-стратегії як «уникнення» ($p < 0.05$).

Констатовано, що ставлення менеджерів до роботи не впливає на використання ними копінг-стратегії «відволікання», спрямованої на використання менеджерами інших видів активності, окрім професійної.

Висновки. Ставлення до роботи менеджерів освітніх організацій впливає на використання ними конструктивних та неконструктивних копінг-стратегій. Це доцільно враховувати у процесі психологічного забезпечення діяльності менеджерів освітніх організацій.

СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ТОЛЕРАНТНОСТІ ПЕРСОНАЛУ ОСВІТНІХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Терещенко К. В.

*кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник
лабораторії організаційної та соціальної психології
Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України
ORCID ID:<https://orcid.org/0000-0002-1149-2704>*

Актуальність дослідження. У зв'язку з посиленням академічної мобільності, інтеграцією в європейський освітній простір та необхідністю адаптації значної кількості мігрантів дедалі більша увага приділяється розвитку толерантності освітян. Унаслідок цього посилюється інтерес до соціально-психологічних чинників, які сприяють розвитку толерантності освітнього персоналу.

Згідно з поглядами Г.У. Солдатової та Л.А. Шайгерової, толерантність виступає як інтегральна характеристика індивіда, що визначає його здатність у проблемних та кризових ситуаціях активно взаємодіяти із зовнішнім середовищем з метою відновлення своєї нервово-психічної стійкості, успішної адаптації, недопущення конфронтації і розвитку позитивних взаємовідносин з собою та з навколишнім світом.

На особливу важливість розвитку толерантності педагогічних працівників та пошуку її детермінант вказують у своїх працях дослідники О.В. Брюховецька, Л.М. Карамушка, М.Г. Константин, Г.В. Гушує, В.І. Полякова та ін. Разом із тим, проблема аналізу соціально-демографічних чинників розвитку толерантності освітнього персоналу в полікультурному середовищі сучасних закладів освіти залишається відкритою.

Мета дослідження полягає в оцінці впливу соціально-демографічних чинників (вік, стать, сімейний стан) на основні види толерантності педагогічних працівників.

Методика та організація дослідження. У дослідженні брали участь 745 педагогічних працівників загальноосвітніх навчальних закладів центральних областей України. З метою аналізу основних видів толерантності (міжпоколінна, гендерна, міжособистісна, міжетнічна, міжкультурна, професійна, управлінська, соціально-економічна, політична) використовувалась методика «Види та компоненти толерантності-інтолерантності» Г. Бардієр. Аналіз соціально-демографічних чинників (вік, стать, сімейний стан) здійснювався за допомогою анкети-паспортички. Для обробки даних використовували методи описового та дисперсійного аналізу.

Результати дослідження. Досліджено вплив віку на окремі види толерантності педагогічних працівників. Зокрема, встановлено вплив віку на рівень міжпоколінної, гендерної, професійної та політичної толерантності освітнього персоналу ($p < 0,05$). Найвищий рівень міжпоколінної та професійної толерантності констатовано у педагогічних працівників віком 41–50 років, політичної толерантності – у працівників віком до 30 років.

Констатовано вплив статі на окремі види толерантності освітнього персоналу. Виявлено розбіжності між чоловіками та жінками у рівні міжособистісної, міжетнічної, міжкультурної, професійної, управлінської толерантності ($p < 0,05$). Зазначено, що жінки демонструють вищі показники за вищезгаданими видами толерантності, ніж чоловіки.

Виявлено вплив сімейного стану на рівень управлінської та соціально-економічної толерантності персоналу освітніх організацій ($p < 0,05$). Дійсно, дослідження показало, що одружені педагогічні працівники мають вищий рівень управлінської та соціально-економічної толерантності, ніж неодружені.

Висновки. Врахування впливу зазначених чинників на показники толерантності педагогічних працівників сприятиме психологічному забезпеченню розвитку толерантності персоналу освітніх організацій.

Наукове видання

**СОЦІАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ
В УМОВАХ СИСТЕМНИХ ЗМІН:
ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ**

ТЕЗИ

XV МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
(20 березня 2020 року, м.Київ)

За науковою редакцією С.Д. Максименка, Л.М. Карамушки,
О.І. Власової, Н.М. Дембицької, О.В. Креденцер

Літературний редактор О.В. Лавренко

Контакти:

Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України

Лабораторія організаційної та соціальної психології

01033, м. Київ, вул. Паньківська, 2.

<http://psychology-naes-ua.institute>

E-mail: lab.soc.psycholog@ukr.net; uaoppp@online.ua

FB: @lab.org.soc.psy